

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי THE JEWISH PEOPLE POLICY PLANNING INSTITUTE
(מיוסדה על ידי הסוכנות היהודית ל"א"י) בע"מ LTD (ESTABLISHED BY THE JEWISH AGENCY FOR ISRAEL)

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

הערכה שנתית

2005

תמצית מנהלים

בעולם המשתנה במהירות

ראשי הפרוייקט

פרופ' סרג'יו דלה-פרגולה
פרופ' יחזקאל דרור
ד"ר שלום ס' ואלד

משתתפים

מרדכי אלטשולר, נפתלי אלימלך, צבי ארן, אבינעם בר-יוסף, אבי גיל, דוד דרי, שבח וייס,
אהבה זרמבסקי, שמואל טריגאנו, עמוס להט, דב מיימון, ישראל פופקו, שרון פרדו, אמיר קדרי, יוגב קרסנטי

מתאם פרוייקט ותוכן:

מיכאל וייל

עורך:

רמי טל

כל הזכויות שמורות © 2005, למכון לתכנון מדיניות עם יהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ,
ירושלים. <http://www.jpppi.org.il>

עימוד: מרזל א.ש. – ירושלים
עיצוב הכריכה: ניצה ברוק, ירושלים
הפקת העטיפה: ש' קים גלסמן, ירושלים
נדפס בישראל ע"י גפן בית הוצאה לאור בע"מ, ירושלים
www.israelbooks.com

תוכן

4	הקדמה מאת דניס רוס
5	1. מבוא מאת יחזקאל דרור
8	2. סקירה כוללת
12	3. מדדים נבחרים של יהודי העולם
13	4. המלצות וסדר יום אסטרטגי
20	5. סקירה: שנת 2004-2005
20	א. הסביבה החיצונית
23	ב. הזירה היהודית הפנימית
25	ג. צפון אמריקה
27	ד. אמריקה הלטינית
28	ה. אירופה
31	ו. ברית המועצות לשעבר
33	ז. אסיה, אפריקה והאוקיינוס השקט
34	ח. ישראל
41	6. ניתוח סוגיות מיוחדות
41	א. מדע וטכנולוגיה והעם היהודי
45	ב. יהדות צרפת – סוף עידן
48	ג. היהודים בבריה"מ לשעבר – שינויים ודינמיקה
51	ד. יהודי פולין: צל האתמול, אתגרי המחר
54	ה. הרקע הכלל אמריקני למגמות באוכלוסיה היהודית של ארה"ב
58	ו. תגובות לנישואי חוץ בארצות הברית
62	ז. שיקולי עם יהודי בהחלטות ממשלת ישראל

הקדמה

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי החל לפרסם הערכה שנתית של מצב העם היהודי בשנת 2004. ההערכה הראשונה פירטה את מצב הקהילות היהודיות ברחבי העולם, ובכלל זה בישראל; תיארה מגמות המהוות מקור לדאגה; והציעה פתרונות לתחומים בעייתיים. ההערכה לשנת 2004 היתה מקיפה ביותר, והמטרה לא היתה לחזור על היקף זה מדי שנה בשנה, אלא להשתמש בה כבסיס להשוואות עתידיות.

ההערכה לשנת 2005 עומדת ביעד זה. היא מעדכנת את ההקשר הגיאופוליטי שבו פועלות יהדות העולם וישראל. היא מבליטה שינויים מכריעים בקהילות מרכזיות, תוך התמקדות באתגרים חדשים ליהדות צרפת ויהודי מדינות חבר העמים ופולין. היא מסבה את תשומת הלב למגמות, בעיקר מגמות דמוגרפיות, שהן כיום מקור לדאגה גוברת. ההערכה סוקרת את הדרכים שבהן עשויים הגלובליזציה, המדע והטכנולוגיה לספק הזדמנויות חדשות לקידום הלכידות והחינוך של העם היהודי במישור הבינלאומי. וכמובן, הערכת 2005 של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי מכילה גם המלצות.

כמה מן ההמלצות חדשות, ואחרות, שלא במפתיע, מתבססות על הצעות השנה הקודמת. ההמלצות נחלקות לכמה קטגוריות שונות. יש קבוצה של המלצות דחופות, במענה להחלטה ההיסטורית של ממשלת ישראל להתנתק מרצועת עזה ומחלק קטן של הגדה המערבית. לאור המחלוקת והטראומה האפשרית הכרוכה בפינוי עשרים-ואחת התנחלויות בעזה וארבע בצפון הגדה המערבית, קוראת ההערכה למנהיגי יהדות התפוצות לצאת בהצהרות ברורות נגד אלימות, אי ציות והפרות חוק העלולות לבוא בתגובה לנסיגה. כמו כן נקראת יהדות העולם לקחת חלק בפיתוח הנגב והגליל, הן כדי לסייע בקליטת המתנחלים היהודים המפונים והן כדי לשנות את המאזן הדמוגרפי באזורים אלה.

הקטגוריות הנוספות כוללות המלצות בענייני דמוגרפיה, היחסים עם התפוצות, מנהיגות העם היהודי (שיפור האיכות והאצת התחלופה הדורית), גיבוש אסטרטגיות גיאופוליטיות כוללות, ושימוש מלא במרחב הווירטואלי לניצול טבעו הגלובלי של העם היהודי. נסתפק באמירה כי רבות מן ההמלצות עתידות לעורר מחלוקת, ואולם המגמות הדמוגרפיות, בין יתר הבעיות, מחייבות תגובות רציניות, ובתגובות עד כה היתה תועלת מוגבלת בלבד. בין אם מדובר בדמוגרפיה, בהשפעה על התחלופה הדורית בהנהגת היהדות, בהשקעה בחינוך יהודי או בשיפור הלכידות של העם היהודי בכללו, ברור הצורך החיוני לבחון את סדר הקדימות במבט מפוכח ונחוש.

ההמלצות לשנה זו אמורות לפחות לעורר דיון כזה, אם לא יותר מכך. ואולם ההערכה תימדד לא על-פי הדיון אלא על-פי הפעולות שינבעו ממנו. על יהדות העולם והמנהיגים בישראל לעיין בהמלצות ולהראות שהם מגיבים עליהן – או לפחות להראות איך תגובותיהם מתייחסות לאתגרים המפורטים בהערכה.

השגריר דניס רוס

יו"ר מועצת המנהלים והמועצה המקצועית המנחה
המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

מבוא

של שיתוף פעולה עם הרשות הפלסטינית, ושיפרה את מעמדה הבינלאומי ואת התיאום עם מדיניות הדמוקרטיזציה של ארה"ב. אבל העתיד אחרי ההתנתקות נותר מעורפל, והמחלוקות בסוגיה זו נמשכות וסביר שיעוד יחריפו.

- יוזמות ישראל עוררו מחלוקות פנימיות חריפות, כולל קריאות חמורות במהותן לסרב פקודה בצה"ל ולהתנגד פיסית בצורה מסיבית להתנתקות. חמורות עוד יותר עלולות להיות הטראומות שאחרי ההתנתקות ותחושות התבוסה בקרב מגזרים באוכלוסיה. הממשלה מנסה להתמודד על-ידי נקיטת אמצעים שונים, כגון הצעת תמריצים למתנחלים המסכימים לעזוב את רצועת עזה; אבל האסטרטגיה הכוללת להתמודדות עם טראומות ההתנתקות אינה מפותחת די הצורך.
- נשיא מדינת ישראל נקט יוזמה חשובה, השואפת לשפר את השיח בין ישראל לתפוצות ואת המבנים המוסדיים המשותפים להן. המכון לתכנון מדיניות עם יהודי הכין נייר עמדה המכיל המלצות מפורטות, שחלקן מיושמות כעת.
- בשנת 2005 לא נעשה דבר משמעותי בקשר להתבוללות ודמוגרפיה. העם היהודי ממשיך להחליק בתחום זה במורד מדרון חלקלק. קיים צורך דחוף בנקיטת אמצעי-נגד רדיקאליים וחדשניים, והיעדרם הנוכחי של אמצעים כאלה בקנה מידה שיש בו כדי להתמודד עם גודל הבעיה הוא ממצא שלילי חשוב בהערכה זו. המאמצים לקרב את המצויים

העם היהודי הוא ישות מורכבת ביותר, כך שהדרך הטובה ביותר לצפות בו ולנתחו היא דרך ריבוי נקודות מבט. נקודת המבט של ההערכה לשנת 2004 היתה "בין שגשוג לבין שקיעה", בעוד שנקודת המבט של ההערכה לשנת 2005 היא "יחסי גומלין עם עולם המשתנה במהירות". עולם המשתנה במהירות מחייב את העם היהודי לפתח שילוב של שימור ההמשכיות עם התאמות יצירתיות לשינויים חיצוניים ופנימיים, בצד מאמצים להשפיע עליהם.

ההערכה מתמקדת ב"שינויים משמעותיים" שיש בהם משום "גרימת הבדל" של ממש לעתיד ("דלתא" בשפה המקצועית השאלה מהמתמטיקה). ואולם אין די בזיהוי התפתחויות דלתא. כאשר מגמות שליליות מצטרפות להזדמנויות מוחמצות, היעדר תגובה הולמת מצד העם היהודי הוא כשלעצמו מחדל משמעותי ביותר, שההערכה מתייחסת אליו.

כמה דוגמאות יבהירו את נקודת המבט:

- בסוגיה הפלסטינית נעשו התאמות חשובות למציאויות המשתנות, כגון מות ערפאת, בחירת אבו מאזן, בחירתו מחדש של ג'ורג' וו. בוש, תמורות בדעת הקהל בישראל, והערכה אסטרטגית מחדש על ידי מנהיגות ישראל. ממשלת ישראל אימצה אסטרטגיה שהותאמה למציאות המשתנה, כפי שהתבטאה בקבלתה את "מפת הדרכים", ואימצה את ההחלטה לסגת מרצועת עזה, תוך המשך בניית חלקיה העיקריים של גדר הפרדה. ישראל הצליחה לצמצם את הטרור, השיגה מידה מסוימת

בתהליכי עזיבה למעשה של העם היהודי, כולל הנישאים בנישואי חוץ וצאצאיהם וההתמודדות עם עיקר הסוגיות הדמוגרפיות בתפוצות ממשיכים להיות מקוטעים, ונראה שאינם מצליחים להגיע למסה קריטית שהיתה יכולה לחולל שינוי ממשי. בישראל נשקלות כיום מספר יוזמות לטיפול בסוגיות דמוגרפיות, אבל מוקדם מדי לנסות להעריך את תועלתן.

- בעניין האנטישמיות, המאמצים היהודיים לדרבן גורמים מרכזיים, כגון האו"ם והאיחוד האירופי, לנקוט צעדים נחוצים יותר, היו מוצלחים למדי. ישראל גם נקטה צעדים להגברת המודעות לשואה ולמשמעותה, למשל בפתחת המוזיאון החדש ב"יד ושם", וההשתתפות הבינלאומית באירועי ההנצחה והזיכרון במלאת ששים שנה לשחרור מחנות ההשמדה. עם זאת לא פותחו אסטרטגיות יהודיות במענה לסוגיות היסוד של יחסים עם גורמים איסלאמיים, ובכלל זה הגידול באוכלוסיות המוסלמיות במדינות מערביות רבות.
- התפתחות גיאופוליטית חשובה בשנת 2005 היא ההכרה בצמיחתן הכלכלית המהירה ובעליית חשיבותן הגלובלית של סין והודו, שתי מדינות נעדרות מסורות אנטישמיות, הנוקטות עמדה חיובית בסיסית כלפי ישראל והתרבות היהודית. ישראל וגורמים יהודיים מסוימים ניצלו כמה מן ההזדמנויות שמעמידות סין והודו בתחום הכלכלה והטכנולוגיה. המכון לתכנון מדיניות עם יהודי הגיש המלצות לשיפור יחסי העם היהודי עם סין, אך אלו טרם יושמו.
- למלחמה בעיראק עלולה להיות השפעה שלילית על העם היהודי. סקרי דעת קהל במדינות המערב וההתפתחויות הפוליטיות במרביתן מרמזים כי פחתה מאוד הסבירות לתמיכה בשימוש בכוח ובסיכון חיי חיילים, אפילו למען מטרת כמו מניעת רצח עם, חסימת ההפצה של נשק קוטל המונים, וקידום הדמוקרטיזציה. התגובה הרפה לרצח ההמונים בדארפור מוכיחה בבירור מגמות אלו.

פירוש הדבר שארצות או חבלים הנתונים תחת איום אינם יכולים לסמוך על המערב לסיוע, ומכך עלולות לנבוע השלכות רציניות לטווח הארוך על ביטחון ישראל והיהודים באזורים בלתי יציבים. למרות זאת לא נרשמה כל מחאה מצד מוסדות העם היהודי נגד מגמות קצרות-ראיה ואגוצנטריות כאלו במדינות המערב המרכזיות.

- מתוך כוונה לחזק את התביעות להשבת רכוש יהודי ופיצויים, הכינה ממשלת ישראל מסמך חדשני, הדו"ח העולמי הראשון על השבת רכוש יהודי לשנים 1952-2004. הדו"ח מראה כי בתחום זה נותרה עוד עבודה רבה, וממחיש את הצורך בהרחבת התביעות לשילומים כפיצוי על האבידות המסכנות את עתיד העם היהודי בכללו, להבדיל מפגיעות אישיות ואובדן רכוש. עדיין לא ברור אם הדו"ח יעורר פעולה נחושה מצד העם היהודי, או שמה יצבור אבק על מדף.
- הגלובליזציה מציבה לעם היהודי הזדמנות אדירה וסכנות חמורות גם יחד. היא מגבירה מאד את החשיבות של "הון אינטלקטואלי" וההתרשנות העולמית, תחומים שבהם היו ויש לעם היהודי יתרונות משמעותיים. אבל הגלובליזציה גם מחריפה את התחרות עם תרבויות אסיאניות בתחומי המדע והטכנולוגיה, ופותחת אופציות רבות לסגנונות חיים והזדהויות המתחרים בהשתייכות פעילה לעם היהודי. המשק הישראלי עבר שינויים מבניים חיוביים, אך לא נעשים די מאמצים להבטיח את המשך המצויינות העולמית של המדע והטכנולוגיה הישראליים לטווח הארוך. למרבה הצער אין ההערכה לשנת 2005 יכולה לדווח כי ארגוני העם היהודי ערים דיים למלוא ההזדמנויות והסכנות הכרוכות בגלובליזציה.
- בדומה לכך, לא ניתן להצביע על פריצת דרך כלשהי בניצול הפוטנציאל העצום והמתרחב בהתמדה של המרחב הווירטואלי (Cyberspace) לצרכי התרשנות (networking), חינוך וחיזוק הזהות.
- חשוב מכל, אולי: סכנות פער עמוק ביחס להמשכיות

בעולם שונה לחלוטין, אינן מובנות לעומקן ואינן זוכות להתמודדות הולמת.

היהודית וליחסי ישראל והתפוצות, בין הדורות המבוגרים יותר שחוו אירועים דרמטיים ובחלקם טראומטיים, לבין הדורות ש"אחרי המהפכה", שבשבילם מה שקרה הוא "היסטוריה" והגדלים

השנה נמשכו ללא מעצור מספר מגמות מאיימות בעם היהודי, בעוד השינויים בסביבה החיצונית מתקדמים בכיוונים חיוביים ושלייליים גם יחד, ובחלקם נותרים פתוחים. התגובות העיקריות של העם היהודי כללו את מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים ויזמות חשובות להפחת חיים חדשים בפורומים היהודיים העולמיים ולהביא צעירים לישראל. אבל בפעולה הכוללת של העם היהודי במהלך 2005 לא היה די להתמודדות עם מגמות שליליות פנימיות וחיצוניות, והזדמנויות שנוצרו מוחמצות.

יחזקאל דרור,

נשיא-מכון

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

סקירה כוללת

מימוש תוכנית ההתנתקות לא ניתן להעריך עדיין, אבל אם תהיה התפרצות של אלימות, התוצאה עלולה להיות טראומה לאומית כואבת וממושכת ביותר.

שנת 2004-2005 התאפיינה בתזוזות ובשינויים חשובים ברקע שבו העם היהודי מתקיים ופועל. אירועים ומגמות משמעותיים התחוללו גם בזירה היהודית הפנימית. החלק הבא מסכם מגמות ושינויים עיקריים בזמן האחרון:

ב. הסביבה החיצונית

- בעוד שהמצב הצבאי והפוליטי בעיראק נותרו בלתי יציבים, המשיכה ישראל ליהנות מזירה מזרחית שקטה.
- התברר שפרט לארה"ב, רוב מדינות המערב אינן ששות להפעיל כוח צבאי מעבר לים, אפילו כאשר אין מחלוקת על יעדיה של התערבות כזו. בדלנות חדשה זו טומנת בחובה השלכות חמורות לטווח הארוך על ביטחון ישראל והיהודים בארצות ובאזורים לא יציבים.
- התקפות הטרור בבסלאן ובטאבה שימשו כאות אזהרה כי הטרור עדיין מהווה איום עולמי ואיום על ישראל והעם היהודי גם יחד.
- נמשכה הדאגה בעניין הפיתוח הגרעיני של איראן ככל שזו השלימה צעדים נוספים לקראת השגת היכולות הנחוצות לייצור נשק גרעיני.
- ארה"ב הפעילה לחצים יעילים על סוריה להפסקת נוכחותה בלבנון.
- בארה"ב, רוב המצביעים היהודים עדיין העדיפו את המועמד הדמוקרטי, אבל תוצאות הבחירות

א. המזרח התיכון וישראל

- אירועים משמעותיים הנוגעים לסכסוך הישראלי-פלסטיני כללו את מותו של יאסר ערפאת, בחירת מחמוד עבאס (אבו מאזן), בחירתו מחדש של ג'ורג' וו. בוש לנשיאות ארה"ב, שינויים בדעת הקהל בישראל, והערכה אסטרטגית מחדש של המנהיגות הישראלית.
- אחרי ויכוח חריף אימצה ישראל באופן רשמי את תוכנית ההתנתקות לנסיגה מרצועת עזה (ומספר ישובים בצפון השומרון). הממשלה המשיכה בבניית גדר הביטחון, בעיקר בצפון הגדה המערבית וסביב ירושלים, חרף פסיקת בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג. הטרור פחת, והאווירה הכללית בישראל השתפרה. הושג שיתוף פעולה מסוים עם הרשות הפלסטינית, וישראל שיפרה את מעמדה בעולם והתאימה את עצמה למדיניות הדמוקרטיזציה של ארה"ב במזרח התיכון.
- המדיניות הישראלית החדשה הולידה מחלוקות עמוקות מבית, אף כי נראה ברור שהרוב תומך במהלך ההתנתקות. את השפעתו הכוללת של

המרצים הבריטי על שתי אוניברסיטאות ישראליות.

- טקסי הזיכרון לציון שישים שנה לסיום מלחמת העולם השנייה ושחרור מחנות ההשמדה, בהשתתפות ישראלית בולטת, וכן פתיחת מוזיאון השואה החדש בברלין והמוזיאון החדש ב"יד ושם" בירושלים, זכו לכיסוי נרחב ביותר בתקשורת ושימשו להגברת המודעות לשואה ולסכנות הגזענות והאנטישמיות.
- למרבה הצער, לא היתה תגובה אסטרטגית של העם היהודי לבעיות היסוד של היחסים עם האיסלאם, ובכלל זה גידול האוכלוסיות המוסלמיות במדינות רבות במערב.
- מות האפיפיור יוחנן השני ובחירת בנדיקטוס השישה-עשר סימנו המשך אפשרי של הקו השמרני של הכס הקדוש, ויש לקוות שגם את המשך הפיוס וחזוק היחסים עם העם היהודי.
- בעולם הפרוטסטנטי, הכנסייה הפרסביטריאנית בארה"ב נקטה עמדה אנטי-ישראלית חזקה. קריאות לנקיטת צעדים דומים נשמעו בכנסיות פרוטסטנטיות נוספות אך אלה טרם אושרו, בעוד שאחרים מקרב הכנסייה הפרסביטריאנית דרשו מדיניות מאוזנת יותר.
- כתוצאה מן ההתפתחויות הפוליטיות האחרונות באמריקה הלטינית, רובם המכריע של היהודים שם חיים כיום תחת שלטון השמאל.
- בברית המועצות לשעבר המשיך מספר היהודים להצטמצם, אך הקהילה היהודית הנותרת נהנתה ממידה של תחיה בחיים היהודיים.
- הגלובליזציה המשיכה להגביר את חשיבות "ההון הרוחני" וההתרשנות העולמית, שבהם היו ויש לעם היהודי יתרונות משמעותיים, אבל במקביל הביאה עימה גם פיתויים חדשים העלולים לאיים בטווח הארוך על הנכונות להזדהות כיהודים.
- ישראל התקדמה למקום השבעה-עשר מתוך 62 מדינות במדד הגלובליזציה לשנת 2005, עליה של

בשנת 2004 הראו תזוזה הדרגתית לעבר פוליטיקה שמרנית יותר בקרב היהודים, בעיקר החרדים. זהו המשך למגמה בולטת יותר של שמרנות בקרב רוב יהודי אירופה, כפי שהתבטאה גם בבחירות הכלליות בבריטניה ובמדינות אחרות.

- פרשת איפא"ק גרמה לאי נוחות מסוימת ביחסים המוסדיים הרשמיים בין ארה"ב וישראל, והעלתה חששות להאשמה בנאמנות כפולה.
- הצבעת ה"לא" המהדהדת של ציבור הבוחרים בצרפת ובהולנד בחודשים מאי-יוני 2005, נגד אישור החוקה האירופית החדשה, גרמה נזק רב לתהליך האינטגרציה באירופה. אף שההצבעה הונחתה יותר על-ידי שיקולים פוליטיים מקומיים מאשר רגשות אנטי-אירופיים אותנטיים, היא מאותתת על אי-סובלנות כלפי תפיסה פלורליסטית יותר של החברה האירופית, וגורמת מבוכה למספר יהודים אירופיים שראו באירופה משולבת, פלורליסטית וחזקה תנאי מקדים לביטחונם ושגשוגם האישי.
- מספר התקריות האנטישמיות בצרפת פחת, אך עלה בבריטניה, ברוסיה ובמקומות אחרים, חרף השיפורים במצב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. המאמצים היהודיים לערב גורמים מרכזיים כמו האו"ם והאיחוד האירופי ולדרבנם לנקוט צעדים נחוצים יותר כנגד האנטישמיות היו מוצלחים למדי.
- האנטישמיות באירופה נטתה לעבור מהתקפות חולפות המשקפות את האירועים במזרח התיכון, לדפוס קבוע-למחצה ומובנה יותר. חלק מן השינוי הומחש בזרם הגובר של הצהרות פומביות הממעיטות בהיקף השואה, בצד הצהרות אנטישמיות בוטות ומפורשות. הסתמנה מגמה מדאיגה חדשה של קבלת התבטאויות מסוג זה כחלק מן השיח הציבורי.
- האנטי-ישראליות צברה תמיכה במספר קמפוסים כפי שנראה בתקריות באוניברסיטת קולומביה, בטורונטו, ובחרם (שהוסר מאז) שהטיל איגוד

להרחבת ההתרשטות היהודית, שיפור החינוך היהודי וחיזוק הזהות היהודית.

- נשיא המדינה משה קצב השיק יוזמה חשובה – "בית ישראל: פורום יהודי עולמי" – במענה לסוגיות ביחסי ישראל והתפוצות.

- ממשלת ישראל הכינה את הדו"ח העולמי הראשון על השבת רכוש יהודי לשנת 1952-2004, המייצג מדיניות חדשנית ומוכיח את הצורך בחיזוק התביעות לשילומים כפיצוי על הנזק שנגרם לעתיד העם היהודי בכללותו.

בנוסף על ההערכה הכוללת של מגמות עולמיות וסקירת האירועים העיקריים במישור האזורי בשנת 2004-2005, מתמקד דו"ח זה במספר סוגיות עיקריות שיש להן נגיעה מיוחדת לתכנון מדיניות עם יהודי. כמה מן הסוגיות משקפות את מצבן המשתנה של קהילות יהודיות ספציפיות בהקשרים החברתיים של כל אחת מהן; אחרות חוצות את ההידודים (פעולות הגומלין) המורכבים המתקיימים בין סוגיות מרכזיות ובין מרכיביו השונים של העם היהודי בכללותו.

- ההתקדמות יוצאת הדופן בתחומי המדע והטכנולוגיה בחברה בת זמננו נקשרה בנוכחותם המשמעותית של גורמים יהודיים. אבל ניתן לראות במדע וטכנולוגיה גם הזדמנות בולטת לחיזוק מעמד היהודים וההידוד ביניהם לבין החברה הכללית.

- מאז שנת 2002 ניצבה יהדות צרפת בפני אחת התקופות הקשות בתולדותיה. מקרים חוזרים של תוקפנות מבחון לא רק שדירבנו הגדרה מחדש של הזהות היהודית והמערכת הקהילתית, אלא אף העלו ספקות גוברים באשר לעקרונות היסוד של החברה האזרחית בצרפת. ההצבעה הצרפתית נגד אישור החוקה האירופית העלתה שאלות חדשות באשר לעתידה של השתלבות יהודית מוצלחת במרחב אירופי פתוח ופלורליסטי.

חמישה מקומות מ-2004. במונחים של גלובליזציה אישית דורגה ישראל במקום גבוה עוד יותר, במקום התשיעי.

ג. הזירה הפנימית

- ההתפתחויות הפוליטיות במזרח התיכון תרמו להלכי רוח חיוביים יותר בישראל, והשפיעו על האווירה במרבית הקהילות היהודיות בתפוצות.

- הכלכלה הישראלית התאוששה, תוך התחדשות התיירות, גידול בתמ"ג, גידול בהיקף היצוא, צמצום האבטלה וכדומה.

- שום דבר ממשי לא נעשה בעניין המגמות המדאיות של הדמוגרפיה וההתבוללות היהודית. בהיעדר אמצעי נגד משמעותיים וחדשניים, נמשכה השחיקה ואף התחזקו מגמות מדאיות קיימות.

- מאמצי ההגעה לציבור גדול יותר והגישה לסוגיות דמוגרפיות רחבות יותר בתפוצות המשיכו להיות מקוטעים, ונראה שלא הצליחו להגיע למסה קריטית שבכוחה לחולל שינוי ממשי.

- מחקר שנעשה בישראל על אידיאלים של משפחה וילודה וציפיות בקרב האוכלוסיה של יהודים נשואים העלה כמה תובנות חדשות ביחס לאפשרות של תמיכה ציבורית חזקה ביוזמות מדיניות להתמודדות עם סוגיות דמוגרפיות.

- נתוני העלייה שוב הגיעו לשפל, ואפילו לעליות האנטישמיות בצרפת היתה עד כה השפעה מיידית מועטה בלבד. התקנות החדשות בגרמניה צפויות להאט במקצת את זרם המהגרים היהודים לשם.

- בדומה לכך, צמצום ההגירה היהודית מדרום אפריקה לאוסטרליה מעיד על ירידה בהיקף ההגירה מדרום אפריקה, ועל ירידה קלה ברמת האטרקטיביות של הקהילות היהודיות הרב-תרבותיות (אוסטרליה, קנדה וארה"ב).

- לא הושגה שום פריצת דרך בניצול הפוטנציאל העצום והגדל בהתמדה של המרחב הווירטואלי

לבין יהודיה. הגישות השונות של יהודי ארה"ב להגעה לציבור הנישאים בנישואי חוץ ממחישות את עומק החשיבה בנושא, את האתגרים שבפניהם הם ניצבים ואת הצלחותיהם החלקיות.

■ נראה כי ישראל מקדישה יותר תשומת לב לאחריותה כלפי יהדות העולם. אולם מחקר של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי על קבלת החלטות בממשלה מוכיח שדרושה עדיין התקדמות במישור ההתחשבות בהשלכות של החלטות ממשלת ישראל על העם היהודי.

- אתגרים דומים, אך בהקשר שונה לגמרי, ניצבו בפני היהודים שנותרו במזרח אירופה. אם בקהילות הגדולות יותר של ברית המועצות לשעבר ניכרת בחיי היומיום מגמה מעורבת של שפל ותחייה, הרי בפולין, שרידיו הזעירים של מה שהיה בעבר מרכז האוכלוסיה היהודית הגדול ביותר נאבקים במציאות ובדילמות של דמדומים בלתי נמנעים.
- מגמות עדכניות בקרב האוכלוסיה היהודית בארה"ב מעידות על ירידה כמותית ומחייבות הערכה של ההידוד בין האתוס והחברה באמריקה

3

מדדים נבחרים של יהודי העולם

מדינה	אוכלוסייה יהודית (הגדרה גרעינית)	מדד פיתוח אנושי		שיעור ימי ספר בבתי ספר יהודיים יומיים (%)	שיעור נישואי-חוץ בקרב זוגות יהודיים (%)	ביקור בישראל אי-פעם (%) מתוך אוכל. יהודית)	עלייה	תיירים לישראל	מעשים אנטישמיים אלימים	ארץ
		ערך	דירוג עולמי							
2004	2005	2002	2002	חדש ביותר קיים	חדש ביותר קיים	חדש ביותר קיים	2004	2004	2004	עולם
עולם	12,633,000	177-1	273-.956	97	5	-	20,893	1,505,606	-	ישראל
ישראל	2,582,000	22	.908	97	5	-	20,893	1,505,606	-	ישראל
צפון אמריקה	5,686,000	8-4	.939-.943	54	35	422,700	2,132	422,700	2,132	צפון אמריקה
ארה"ב	5,400,000	8	.939	54	35	379,127	1,890	379,127	1,890	ארה"ב
קנדה	286,000	4	.943	35	66	43,573	242	43,573	242	קנדה
אמריקה הלטינית	514,000	153-29	.463-.888	45	10	63,784	1,238	63,784	1,238	אמריקה הלטינית
ארגנטינה	282,000	34	.853	45	10	11,734	458	11,734	458	ארגנטינה
ברזיל	90,000	72	.775	45	10	11,414	237	11,414	237	ברזיל
מקסיקו	35,000	53	.802	10	70	14,668	53	14,668	53	מקסיקו
ארצות אחרות	107,000	153-29	.463-.888	95-15	75	25,968	490	25,968	490	ארצות אחרות
אירופה פרט לחמ"ע	1,331,000	88-1	.734-.956	75	15	751,254	3,174	751,254	3,174	אירופה פרט לחמ"ע
צרפת	530,000	16	.925	45-40	40	257,484	2,003	257,484	2,003	צרפת
ממלכה מאוחדת	390,000	12	.930	45-40	60	146,482	363	146,482	363	ממלכה מאוחדת
גרמניה	30,000	19	.921	60	20	75,895	85	75,895	85	גרמניה
הונגריה	70,000	38	.837	60	15	6,868	112	6,868	112	הונגריה
שאר האיחוד האירופי	171,000	42-2	.842-.946	75-33	25-10	205,551	314	205,551	314	שאר האיחוד האירופי
השאר מחוץ לאיחוד	140,000	88-1	.751-.956	80-50	20-5	57,449	297	57,449	297	השאר מחוץ לאיחוד
חמ"ע	2,151,000	116-36	.671-.853	80	15	1,000,010	10,127	1,000,010	10,127	חמ"ע
רוסיה	808,000	57	.795	80	15	55,702	3,982	55,702	3,982	רוסיה
אוקראינה	777,000	70	.777	80	15	24,207	3,055	24,207	3,055	אוקראינה
שאר חמ"ע באירופה	312,000	113-36	.681-.853	75-65	15	8,619	984	8,619	984	שאר חמ"ע באירופה
שאר חמ"ע באסיה	254,000	116-78	.671-.766	75-50	15	8,795	2,106	8,795	2,106	שאר חמ"ע באסיה
אסיה (שאר)	104,000	149-9	.482-.938	20	85	95,208	285	95,208	285	אסיה (שאר)
אפריקה	195,000	177-35	.273-.853	20	85	43,367	3,880	43,367	3,880	אפריקה
דרם אפריקה	118,000	119	.666	20	85	12,609	82	12,609	82	דרם אפריקה
אוקיאניה	70,000	133-3	.542-.946	22	65	17,226	56	17,226	56	אוקיאניה
אוסטרליה	65,000	3	.946	22	65	14,871	54	14,871	54	אוסטרליה

א מקור: המדור לדמוגרפיה ולסטטיסטיקה של היהודים, המכון ליהדות זמננו ע"ש הרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים.
 ב המקור: DellaPergola, American Jewish: (2005) Year Book.
 ג המקור: הותאם מ: DellaPergola, Rebbhun, (2000) Tolts חלופה בינונית.
 ד מדד של בריאות הציבור, רמת השכלה, ורמת הכנסה. המקור: United Nations Development Programme (2004).
 ה המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2005).
 ו המקור: Tel Aviv University Center for the Study of Antisemitism (2004).
 ז כולל ארץ לא ידועה.
 ח לאחר תיקום כלפי מטה עקב סקר האוכלוסייה היהודית בארה"ב (2001).
 ט מבוסס על מדגם בלתי שלם מתוך עקב סקר האוכלוסייה היהודית בארה"ב (2001).
 י תחזיות אוכלוסייה מתוקנות ל-202.
 כ ללא מדינות הבלטיקום.
 ל כולל טורקיה.
 מ כולל מדינות הבלטיקום.
 נ ללא ישראל, חמ"ע וטורקיה.

4

המלצות וסדר יום אסטרטגי

א. התמודדות עם עולם משתנה במהירות

הן הסביבה החיצונית והן הדינמיקה הפנימית של העם היהודי עוברות שינויים. תנאי לשגשוג בעת של תמורות רדיקאליות הוא נקיטת קווי מדיניות חדשניים, אשר בר-זמנית שומרים על ההמשכיות ומסתגלים למצבים חדשים. קווי מדיניות אלה חייבים לנצל במלואן הזדמנויות חדשות תוך הדיפת סכנות, ולעשות את המרב כדי להשפיע על המציאות המתפתחת, עד כמה שזמן מסוגל לכך.

כיווני המדיניות המותווים כאן מספקים קווים מנחים המבוססים על הממצאים הכלולים בהערכה ובמחקרים אחרים של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי.

חמישה תנאים עיקריים צריכים להתקיים לצורך התמודדות מוצלחת עם עולם המשתנה במהירות:

- יש להתגבר על "עריצות המצב הקיים". אסור שמדיניות ודוקטרינות ישנות ועבשות, אינרציה ארגונית ואינטרסים מוקנים יבלמו מדיניות יצירתית, התחדשות ארגונית ותחלופה מנהיגותית;
- דרושות אסטרטגיות לטווח ארוך על-מנת לטפל בבעיות יסוד, תוך התמקדות מוגברת במדיניות יוזמת במקום במדיניות מגיבה;
- חובה לגייס משאבים נוספים למימוש מדיניות עם יהודי, הן מקרב העם היהודי והן ממקורות

- חיצוניים, כגון סוגים חדשים של הקצבות וסיוע ממשלתי במסגרת מדיניות רב-תרבותית;
- יש לשקול מחדש את הקצאת המשאבים העומדים לרשות העם היהודי, על-מנת להגיע למסה קריטית של מאמצים שיתמקדו בתחומים החשובים ביותר לטווח הארוך;
- תיאום משופר בין הקהילות, הארגונים והמנהיגים היהודיים חיוני להגברת הסינרגיה.

ב. הפיכת הטראומה למסלול המראה

ההתנתקות מעזה היא האחרונה בסדרה ארוכה של אירועים בעלי פוטנציאל טראומטי המלווים את ישראל מאז היווסדה. יש לראות בטראומות אלו גם נקודות מפנה ולהשתמש בהן כהזדמנויות לחידוש מדיניות.

נוסף על מדינאות יצירתית וניצול תנופת ההתנתקות לקידום היציבות והשגת הסכם שלום, דרוש למקד את תשומת הלב בשסעים החדשים הנפערים בחברה הישראלית:

- תחושת ניכור כלפי מדינת ישראל ומוסדותיה בקרב אותם יהודים ישראלים החשים נבגדים;
- עימות מחריף בין הסמכות החילונית-מוסדית של המדינה והחוק החילוני לבין הסמכות הרוחנית-דתית של חלק מהרבנים;
- סירוב פוטנציאלי למלא אחר פקודות בשורות צה"ל והמשטרה;
- חשש גובר בקרב המתנחלים ותומכיהם, בישראל

ה"ליבה" של יהדות העולם – אחד מיעדי המדיניות העיקריים הוא לשמור על דפוס תרבותי יהודי ברור ועל רוב יהודי באוכלוסיית המדינה, תוך כיבוד כללי החברה הדמוקרטית וזכויות המיעוט. באופן טבעי, המלצות המדיניות שהמכון לתכנון מדיניות עם יהודי שוקד על הכנתן מושפעות במידה רבה משיקול מצב האוכלוסיות היהודיות כרוב או כמיעוט בחברה הסובבת.

בתפוצות

כפי שמוכיח בעיקר המקרה של יהדות ארה"ב, אך הדברים נכונים לגבי כל קהילות התפוצה, רוב הגורמים העיקריים המניעים שינויי אוכלוסיה מצויים מחוץ לשליטת המיעוט היהודי. מגמות פוליטיות ומאקרו-כלכליות והמסגרת התרבותית הרחבה יותר נשלטים בידי כוחות חיצוניים. זאת ועוד, לא סביר לצפות שהדחף לקראת ניידות חברתית ברמת היחיד יוכפף לשיקולים קהילתיים. לפיכך, הנתיב הרלוואנטי העיקרי להשפעה על מגמות אוכלוסיה עובר דרך תחום התרבות והזהות.

תמהיל מורכב של משתנים כולל:

- נישואין בגיל צעיר יחסית, עם בן/בת זוג יהודים, או עם בן/בת זוג לא יהודים המצטרפים ליהדות, או לפחות מאפשרים לגדל את הילדים כיהודים;
- הגברת הילודה בקרב יהודים, באופן שיספיק לפחות להשגת תחלופה דורית, ומתן תמריצים להשגת יעד מינימלי זה.
- המנבא המהימן ביותר לכל אחת מן התוצאות הללו הוא בולטותה של הזהות היהודית, אשר מצידה מורכבת מתמהיל סבוך ומגוון מאוד של ידע, אמונות, נורמות, פעילויות ופעילויות-גומלין חברתיות ספציפיות.

1. השפעת ההזדהות היהודית על מגמות באוכלוסיה.

ההזדהויות לספיגת הזדהות יהודית וביטוייה נפרשות בהתמדה לאורך כל מחזור החיים. הזהות בכללה משקפת את הצטברות החשיפות השונות ליהדות לאורך מחזור

ובתפוצות, מאיום חמור על עתיד היישובים היהודיים ביהודה ושומרון.

על המנהיגים היהודים בתפוצות לצאת בהצהרות תקיפות נגד אלימות

הטראומה תושפע ישירות מרמת האלימות שתהיה כרוכה בפינוי. כל הפעולות וההתבטאויות חייבות להיות מונחות על-ידי הצורך העליון: ליישם החלטות דמוקרטיות תוך שמירה על אחדות האומה, ובו בזמן – להבטיח את חופש הביטוי והמחאה, המקודש במשטרים דמוקרטיים. על המנהיגים היהודים בתפוצות לצאת

בהצהרות חריפות נגד אלימות והפרות חוק. בהקשר המקיף של העם היהודי, הסוגיות הבאות מחייבות תשומת לב מיוחדת:

- מעורבות העם היהודי בשיקום העתידי וסיוע בהתמודדות עם טראומות;
- השתתפות בפיתוח הנגב והגליל, ותפיסת המיזם כאתגר שבכוחו לחזק את הסולידריות היהודית ואת שיתוף הפעולה בין ישראל והתפוצות. המיזם צריך להתבסס על תפיסה מקיפה של המשך פיתוח ישראל, ובכלל זה דגש על ירושלים ועל תפקידה המרכזי בעם היהודי;
- השלכות אפשריות של האירוע הטראומטי על מידת האטרקטיביות של ישראל בעיני העולם היהודי;
- הערכת ההשלכות הדמוגרפיות של תוכנית ההתנתקות והמשכיה;
- הפקת לקחים מן ההתנתקות הנוכחית למקרה שבעתיד מצפים לנו מבצעים דומים, שיהיו חמורים יותר הן בכמות (כלומר משפיעים על יותר בני אדם) והן באיכות (פינוי אזורים בעלי משמעות ערכית יהודית רבה יותר מעזה), עדיין ממתנינים לישראל.

ג. דמוגרפיה

מגמות דמוגרפיות מחוללות את ההון האנושי הבסיסי, ומשפיעות באופן מכריע על כל היחסים הפנימיים בקרב העם היהודי ועל יחסי-הגומלין שלו עם החברה שמחוצה לו. במקרה של מדינת ישראל – מדינת

החיים האישי. המלצות המבוססות על מחקר עדכני ומתקדם כוללות חיזוק וצבירת כל צורות יחסי הגומלין הראויות בין היחיד לבין הקהילה היהודית. יש לפתח תוכניות שמטרתן חיזוק הנתיבים הבאים:

- תודעה יהודית בבתי ההורים;
- חינוך פורמלי לילדים באמצעות מערכת בתי ספר יהודיים יומיים;
- פעילויות חינוכיות יהודיות בלתי פורמליות;
- השתתפות במסלולים יהודיים בתוכניות ההשכלה הגבוהה;
- חוויות ומגעים עם ישראל כמדינת ה"ליבה" היהודית;
- נישואים בתוך ההקשר היהודי, או לפחות עידוד הנישואים בנישואי חוץ להישאר במסגרת הקהילה היהודית;
- לידת ילדים, ועידוד משפחות של נישואי חוץ לגדל את ילדיהן בתוך היהדות.

2. תפיסות של מגמות באוכלוסיה ותגובות עליהן.

על הארגונים המרכזיים בקהילות היהודיות לעקוב אחר מגמות בדמוגרפיה ובהזדהות היהודית בארצותיהם.

- יש להקדיש לנושא מקום מרכזי בשיח הקהילתי ובתכנון האסטרטגי;
- יש להקדיש משאבים מספיקים לתיעוד ומחקר;
- יש להקדיש תשומת לב לסוגיה זו במסלולי החינוך היהודי.

בישראל

בישראל, עצם מבנה המדינה מאפשר גיבוש מדיניות יהודית תוך שמירה על שוויון זכויות מלא של כל האזרחים.

1. נישואין ופריון.

המשך המאמץ להפחתת התמותה והארכת תוחלת החיים הוא תנאי מקדים ברור לכל חברה מפותחת. ואולם תמיכה בהקמת משפחה ובשיעורי ילודה התומכים

בגידול, או לפחות בשמירה על גודל האוכלוסיה, הם דברים פחות מובנים מאליהם בחברות של ימינו. נתוני סקר עדכני ממחישים את כוחם המתמשך של ערכי משפחה וגידול ילדים בקרב האוכלוסיה היהודית בישראל. מומלץ לשקול מחדש באופן דחוף מדיניות

כלכלית העשויה לעודד משפחות להביא לעולם את המספר הגדול יותר של ילדים, שבו הם רוצים באמת. דגש מיוחד יש לשים על המאגר הגדול של משפחות בגודל בינוני, שיש להן כיום 2-3 ילדים, והמעוניינות ב-3-4 ילדים, ופחות על משפחות מרובות ילדים. מדיניות משפחה שעשויה להשפיע רבות חייבת להכיל את עקרונות היסוד של טיפול בעלויות ובתנאי הדיור, שיטת מיסוי שיש בה רגישות לגודל המשפחה, מתקנים חינוכיים לגיל הרך והתחשבות בעלויות החינוך בהמשך, ויתר גמישות בתנאי העבודה של נשים.

2. עלייה.

יש לשקול חניכת מיזם לאומי של עידוד עלייה, בתנאי שזה יושתת על רעיונות וכלים חדשים, שכן השיטות המסורתיות לא ימשכו עלייה בהיקפים גדולים מן המערב. מיזם כזה צריך להתמקד בצמצום הירידה של עולים חדשים יהודים, בהבטיחו תעסוקה ודיור הולמים ובאפשרו צורות חדשות של "עלייה חלקית" (מסגרות של חלוקת זמן בין ישראל לבין מדינת המוצא) ברוח הגלובליזציה. יש להקדיש תשומת לב מיוחדת לאנשים העוסקים בפעילויות מדעיות, טכנולוגיות ותרבותיות.

3. ישראלים בחו"ל.

דרושה אסטרטגיה כוללת לטיפול בישראלים החיים בחוץ לארץ, על מנת לחזק את קשריהם עם ישראל, לעודד לפחות מגורים חלקיים בישראל, ובעיקר לחזק את הקשר לישראל של ילדים שנולדו לישראלים המתגוררים בחו"ל.

4. עלייה והתאזרחות של לא-יהודים.

בהתאם להמלצות המועצה לביטחון לאומי ורועדת

פינס-פז, יש לתקן את הכללים כדי לבלום את זרם המהגרים הלא-יהודים.

5. חוק השבות וגירור.

מומלץ לנקוט משנה זהירות בהצעות לתיקון חוק השבות, שנוקן עלול בהחלט להיות רב מתועלתן. יש לעשות מאמץ לאמץ אמצעים אחרים להתמודדות עם הצרכים הדמוגרפיים, כגון פתיחות ללא-יהודים המגיעים לישראל במסגרת חוק השבות ומוכנים להצטרף לעם היהודי.

6. שטח וגבולות.

כמקובל כיום בעולם כולו, שיקולים דמוגרפיים צריכים להוות גורם מכריע בקביעת גבולותיה של ישראל, אם באמצעות הסכם ואם בפעולה חד-צדדית. שלב חיוני לשם כך הוא להגיע לאומדן מהימן ובדוק במחקרים לגבי מספר הפלסטינים, שיהיה רלוואנטי ונקי מהטיות של אמונה אידיאולוגית או משאלות לב.

כל ההיבטים האלה והיבטים נוספים במדיניות דמוגרפית מחייבים שיקול דעת, פיתוח אופציות יצירתיות למדיניות והקצאת משאבים מתוך פרספקטיבה כוללת.

ד. שיפור לכידות העם היהודי בכללותו

הסתגלות מלאה של העם היהודי לקיומה של מדינה יהודית שבה חיים רוב היהודים הוא תהליך רב-דורי. אבל ישנם הבדלים מהותיים בין חיים כיהודי במדינה יהודית לבין חיים כיהודי בתפוצות, וחילופי הדורות הן בישראל והן בתפוצות עלולים אף הם לפגום בלכידות ישראל והתפוצה.

בשנת 2004 הציע נשיא מדינת ישראל, מר משה קצב, לייסד פורום מסוג חדש לעם היהודי, וביוני 2005 הוא הכריז על הקמת "בית ישראל: פורום יהודי עולמי". המכון לתכנון מדיניות עם יהודי הכין נייר עמדה לגבי יוזמה חשובה זו, על-פי בקשת הנשיא והוועדה

לענייני עלייה, קליטה ותפוצות של הכנסת.¹ להלן ההמלצות:

■ המכון לתכנון מדיניות עם יהודי ממליץ על חיזוק עבודת המטה הנוגעת להשלכות על העם היהודי של החלטות ישראליות. במסגרת זו יש להעמיק את ההתייעצויות עם מנהיגים, ארגונים והוגים יהודיים באופן לא רשמי לפי הצורך.

■ א. יש להקים "פורום ראשי הארגונים העולמיים בעם היהודי". הפורום צריך להיות מצומצם כדי להבטיח את יעילות פעולתו. ישתתפו נציג אחד או שניים לכל היותר מכל אחד מהארגונים העיקריים. לצידו ניתן להקים קבוצות עבודה שיכללו משתתפים נוספים. פורום זה ייפגש לפחות פעמיים בשנה כדי לדון בבעיות משותפות, להחליף מידע ודעות, ולחפש דרכים לשיפור התיאום.

■ ב. המכון ממליץ להשתמש במנגנון ועדת התיאום ממשלה-סוכנות, תוך ניצול מעמדה החוקי, לצורך קיום התייעצויות בין מנהיגי התפוצות עם ממשלת ישראל. לצורך זה מומלץ להרחיב את ועדת התיאום ולכלול בה גם את פורום ראשי הארגונים העולמיים בעם היהודי.

■ המכון לתכנון מדיניות עם יהודי ממליץ לארגן ועידה עולמית ראשונה של העם היהודי, שתוקדש לחיזוק הרצף הבין-דורי. דרוש להכין את הוועידה בקפידה רבה כדי להבטיח שיח מעמיק ואיכותי במליאה ובקבוצות העבודה גם יחד. נשיא מדינת ישראל בשיתוף עם ראשי הארגונים העולמיים בעם היהודי יעניקו חסות לפעילות זו. לאחר הוועידה הראשונה יש לקיים בהסכמה ועפ"י החלטה מתאימה – ועידות נוספות, שההשתתפות בהן תותאם בחלקה לנושאים שעל סדר היום. קבוצות עבודה תקיימנה שיח רצוף בתקופות שבין

¹ פורום עולמי לעם היהודי. ניתן לקבלו במדור הפירסומים באתר www.jpppi.org.il

ביותר, או לסייע לבני הקהילה להצטרף למרכזים יהודיים אחרים. על הארגונים היהודיים העיקריים לבחון סוגיה זו לעומקה.

1. המלצות בהערכה השנתית הקודמת המחייבות פעולה מיידית

ארבעת קווי המדיניות הבאים, המבוססים על הנוסח המלא של ההערכה הראשונה, מקבלים חיזוק נוסף על ידי ההתפתחויות במהלך 2005 ומחייבים פעולה דחופה:

1. פיתוח מנהיגות

עתיד העם היהודי, וישראל בכלל זה, תלוי במידה רבה במספר קטן יחסית של מנהיגים, יוצרים, מלומדים, ממציאים ויזמים, היוצרים את "אשכול ההנחייה", מהווים את "מייצרי התרבות" ואת ה"אליטה הגבוהה". סוג זה של מנהיגות בולט במיוחד בחשיבותו בקרב העם היהודי, שיש בו דגש חזק על "מורים" וחכמים, המגבשים ומפיצים את הליבה הרוחנית והתרבותית של היהדות.

קידום ופיתוח מנהיגות איכותית הוא אפוא סעיף אסטרטגי מכריע על סדר היום. נקודות התורפה במנהיגות הנוכחית של העם היהודי, כפי שצינו בדו"ח, מגבירות עוד את חשיבות העניין, שכן יש בעיות קשות של הזדקנות המנהיגות הנוכחית וקשיים בהעברת האחריות לדור הצעיר. חסרים גם מאמצים לפיתוח מנהיגות לעם היהודי בכללותו. יוזמות רבות ניסו אומנם לענות על חלק מן הצרכים, אבל יש צורך דחוף להשקיע הרבה יותר מאמץ בפיתוח מנהיגות יהודית למאה העשרים ואחת.

■ קווי המדיניות הרלוואנטיים כוללים הרחבה ועיבוי תוכניות המיועדות לפיתוח מנהיגות לעם היהודי, הן ברמת הקהילה והן ברמת העם היהודי כולו. לפיכך:

א. מומלץ להקים "אקדמיה למנהיגות העם

הוועידות. נשיאות וסגל עובדים קטן יהיו אחראים לכינוס הוועידות ולהיערכות לקראתן.

■ המכון לתכנון מדיניות עם יהודי מייחס משמעות רבה ליוזמה להקים ארגון עולמי לעם היהודי. עם זה – המכון ממליץ במצב הקיים לא להקים ארגון חדש משום שארגון כזה אינו הולם את מבנה העם היהודי ועלול לסבך את המפה הארגונית הקיימת באופנים שנוזקם רב מתועלתם. כמו כן חסרה ההסכמה החינוכית להקמת ארגון כזה. לכן המכון ממליץ להתקדם במימוש חלופות אחרות ורק אחרי שייצבר ניסיון בוועידות שנתיות – לבחון את האפשרויות להתקדם לעבר מבנים נוספים של פורומים/ארגונים עולמיים של העם היהודי שיענו על צרכים קיומיים שאין להם טיפול הולם. עם זה מודגש שיש להימנע מפעולה טרם זמנה.

■ להתקדם להקמת פורום עולמי של פעילים יהודים צעירים עד גיל 35

א. מומלץ להתייחס עקרונית בחיוב לרעיון של הקמת פורום עולמי של פעילים יהודים צעירים. יש ללמוד אותו בדחיפות, לעבד אותו, להעריכו ולהכינו למימוש, תוך שיתוף פעולה הדוק עם פורומים קיימים של צעירים יהודים ומנהיגים מן השטח.

ב. יש ללמוד את הרכב הגילים בהנהגות הארגונים היהודיים העיקריים, ולעשות מאמץ להבטיח שלפחות עשרים וחמישה עד שלושים וחמישה אחוזים מן החברים יהיו בני פחות משלושים וחמש.

ה. פולין – דוגמה לדילמה של מדיניות

הפרק על פולין מציב דילמה מוסרית מרכזית, שחשיבותה מכרעת לעיצוב העתיד של קהילות יהודיות קטנות באשר הן: האם לקיים ולתמוך בקהילות בעלות נכסים היסטוריים אדירים ומורשת יהודית, אך העלולות לשמש יותר כ"מוזיאונים חיים", או כפי שניסח זאת אמיל פאקנהיים, כדי "לא להניח להיטלר לנצח", ואשר סיכוייהן לתפקד כקהילות יהודיות משגשגות קלושים

- המדיניות צריכה לשאוף להפוך את החינוך היהודי והפעילויות בקהילה לנגישים לכול. הדבר מחייב בקהילות רבות תמיכה כספית של ממשלות בפעילויות חינוכיות וקהילתיות יהודיות.
- מעבר למימון, מדיניות רב-תרבותית של ממשלה עשויה לעתים קרובות לסייע מאוד בשגשוג היהודי לטווח הארוך.
- יש לשקול מחדש את הדבקות בהפרדה נוקשה בין דת ומדינה וההתנגדות לתמיכה ממשלתית בפעילויות דתיות, שבעבר היתה להן הצדקה. השאלה הנוכחית היא מה יועיל ביותר לשגשוגו העתידי של העם היהודי, להבדיל ממה שהיה מוצדק בעבר.

3. גיבוש אסטרטגיות גיאופוליטיות מקיפות

הקמת מדינה יהודית בארץ המובטחת הציבה מחדש את העם היהודי בזירה הגיאופוליטית העולמית. הסכסוך המתמשך, לעיתים עקוב מדם, שישראל שקועה בו, והזיקות המתעצמות בינו לבין סכסוכים עולמיים, ולמעשה בחלקן גם סכסוכים בין ציביליזציות, מוסיפים עוד למעורבות הגבוהה של ישראל, ועימה של העם היהודי, בגיאופוליטיקה העולמית, בעיקר בתחומי היחסים עם האיסלאם. הסכנות שבאנטישמיות אלימה כ"מלחמה [חדשה] נגד היהודים" ושל מגה-טרור עם שימוש בנשק להשמדת המונים, העימותים מול חלק מסוכנויות האו"ם וגופים משפטיים גלובליים, השינויים במפת העוצמה הגלובלית – כל אלה ממחישים רק כמה מהיבטי הגיאופוליטיקה, שבגללם הנושא כה חשוב לישראל ולעם היהודי, הרבה יותר מאשר למדינות קטנות ולעמים קטנים אחרות.

כיום יש לעם היהודי מדינה יהודית בעלת עוצמה קשה רבה, וקהילה יהודית בארצות הברית שיש לה השפעה פוליטית רבה וצורות אחרות של עוצמה רכה. עוצמה חסרת-תקדים זו בידיים יהודיות סוללת את הדרך לאסטרטגיה-רבתי לטווח הארוך לעם היהודי, התואמת את מדיניות הרבתי של ישראל, אך איננה זהה לה.

היהודי, עדיף בירושלים, שתספק למנהיגים הזדמנויות לשיח וללימוד, במשך שבוע עד ששה שבועות, לפי הדגם של אספן (Aspen) ומסלולי הכשרת מנהלים;

- ב. מומלץ להקים רשת פתוחה ללימודים משותפים של מנהיגים בהתנדבות ומנהיגים מקצועיים, תוך ניצול מלוא הפוטנציאל של המרחב הווירטואלי (Cyberspace);
- ג. מומלץ ליזום ולתמוך בהכנה ובהפצה של ניירות עמדה, ספרים ומחקרים על סוגיות עיקריות של העם היהודי.

- דרושים מאמצים מיוחדים כדי לסייע בפיתוח מנהיגות רוחנית, ערכית-תרבותית ודתית, כולל למשל סוגים חדשים של הכשרה לרבנים הן בישראל והן בתפוצות, עם בסיס רחב גם בהגות בת זמננו ודיסציפלינות כלליות רלוואנטיות.

- דרושה פעולה ממוקדת לזירוז חילופי הדורות בהנהגת העם היהודי כדי להבטיח המשכיות בצד הסתגלות למצבים המשתנים במהירות. ההמלצות כוללות תוכניות מיוחדות למנהיגים צעירים ומועמדים למנהיגות באקדמיה למנהיגות העם היהודי כפי שהוצעה לעיל; ומסלולים אוניברסיטאיים בין-תחומיים ייעודיים בלימודי יהדות, מדעי החברה, מדיניות ציבורית ומנהיגות.

2. תמיכה במדיניות ממשלתית רב-תרבותית

ממצאים השוואתיים מעלים בבירור כי מדיניות ממשלתית המעודדת רב-תרבותיות מועילה לעם היהודי. לפיכך יש לתמוך במדיניות כזו. זוהי דוגמה מובהקת לצורך בהערכה מחדש של דוקטרינות קיימות, אשר חרף תועלתן בעבר, כיום הן מזיקות, ובעתיד כנראה עוד יותר. שינויים כאלה הכרחיים לשגשוג בתנאים

**מדיניות ממשלתית
המעודדת רב-
תרבותיות מועילה
לעם היהודי**

משתנים.

כיווני המדיניות המומלצים העיקריים כוללים:

- על העם היהודי לאמץ עמדה מוסרית נחושה ולהפיץ ערכים נבואיים בפעולתו הגלובלית, ברוח "תיקון עולם". במקביל יש לעמוד בדרישות ה"ריאל-פוליטיק" כדי להבטיח הישרדות ושגשוג. ביעדים אלה, העומדים לעתים בסתירה זה לזה, לאור המצב הנוכחי בעולם ובמזרח התיכון, טמונות מעצם טבען דילמות סבוכות. הללו מחייבות דיון מפורש, גלוי ויסודי יותר, בניגוד לטיפול השטחי ולהחלטות שהן תגובות "אד הוק", הנהוגים כיום.
- עקב הסבירות להמשך חוסר היציבות בעולם ופרצי אלימות במזרח התיכון, חיוני לגבש ולעבות את העוצמה ה"קשה" בישראל ואת העוצמה ה"רכה" והפוליטית, של העם היהודי בעולם.

4. ניצול מלא של המרחב הווירטואלי

התפתחותו המהירה של המרחב הווירטואלי מספקת הזדמנויות אדירות ההולמות מאוד את אופיו הגלובלי של העם היהודי. המרחב מספק כלי מרכזי לחיזוק והעמקת הלכידות והשותפות בעם היהודי, לשדרוג כולל והרחב של החינוך היהודי, קידום נישואים בתוך העם היהודי, ועוד. נעשים מאמצים משמעותיים לניצול המרחב הווירטואלי במפעלים של העם היהודי, אבל רעיונות בעלי מעוף וחדושים בהיקף נרחב מצויים עדיין בחיתוליהם.

לפיכך מומלץ לפתוח במיזם של העם היהודי שמטרתו להשיגזינוק של סדר-גודל ("זינוק קוואנטום") בניצול המרחב הווירטואלי לצורך קשרים, התרשתות, חינוך והגברת הלכידות בעם היהודי.

כיוונים עיקריים מומלצים לאסטרטגיה-רבתי כזו כוללים:

- ישראל תלויה בתמיכת המערב, אבל בטווח הארוך יהיה עליה להגיע ליחסי קיום הדדי עם האיסלאם. זו סוגיה מכרעת, המחייבת אסטרטגיה יהודית כוללת ביחס לאיסלאם ולגורמים איסלאמיים, בצד חידוש המאמצים להגיע לפחות ליישוב חלקי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.
- תמורות במבני העוצמה הגלובליים מחייבות מאמצים יהודיים לבנות גשרים ולשפר את מעמד העם היהודי בארצות ההופכות לגורמים גלובליים מרכזיים, ובעיקר בקרב אלה שאין להן מסורת תנ"כית כמו סין והודו, וגורמים גלובליים חדשים כגון האיחוד האירופי.
- ההתמודדות עם אנטישמיות מחייבת אסטרטגיה כוללת, ארוכת-טווח, מתואמת לנסיבות ורב-מימדית.
- "מדיניות התדמית" של העם היהודי בכללו ושל ישראל בפרט מצריכה שידוד מערכות מוחלט. יש לשים דגש רב יותר על:
 - א. הצגה והסברה של ערכי העם היהודי וצורכי ההישרדות והשגשוג שלו בפרספקטיבה היסטורית;
 - ב. הבלטת הייחוד שבמצבים שישראל והעם היהודי ניצבים בפניהם;
 - ג. הדגשת הזיקות שבין מצבים אלה לבין האתגרים ארוכי-הטווח שבפניהם ניצבת הציביליזציה המערבית.

סקירה: שנת 2004-2005

א. הסביבה החיצונית

המישור הגיאופוליטי

הבחירות לא הצליחו להפחית את רמת העימות הצבאי בעיראק, אם כי הרטוריקה האנטי-יהודית והאנטי-אמריקנית שנקשרה בו דעכה במקצת. הנוכחות הצבאית החזקה של ארה"ב בעיראק והלחץ על סוריה ועל מדינות אחרות התומכות בטרור תרמו במידה מסוימת להקלת המתחים בזירה המזרחית של ישראל. מצד שני, מאמצי הגרעין של איראן היוו גורם מערער יציבות והולידו ספקולציות באשר לאפשרות של התקפה ישראלית על איראן, אותה הכחיש ראש ממשלת ישראל.

פעילויות מוסלמיות קיצוניות נמשכו בערב הסעודית ובמצרים, בהציבן איום למשטרים הקיימים. בחירתו מחדש של ג'ורג' וו. בוש לנשיאות ארה"ב ומינויה של קונדוליזה רייס לשרת החוץ פורשו כמבטיחים את המשך התמיכה של ארה"ב בישראל, ובעיקר בכל הקשור לתוכנית ההתנתקות ומפת הדרכים. בה בעת מתח ממשל ארה"ב ביקורת על מדיניות ההתנחלות של ישראל, ובמיוחד על הרחבת מעלה אדומים בכיוון ירושלים. מות ערפאת ובחירת מחמוד עבאס (אבו מאזן) עוררו תקוות לחידוש תהליך השלום, הפחתת הטרור הפלסטיני ושיפור תחושת הביטחון בתוך ישראל, שהתחזקה גם עם בניית גדר הביטחון. לפגישת בוש-אבו מאזן נודעה חשיבות טקסית רבה כמפגש ראשון מסוגו, וחשיבות פחותה במישור המעשי.

אף שביקורו של נשיא רוסיה, פוטין, בישראל נועד לחזק את הקשרים עם ישראל ולהבליט את תפקידה הפעיל של רוסיה כחברת ה"קוורטט", ישראל העלתה בביקור את חששותיה ממכירת נשק רוסי לסוריה בתקופה כה רגישה. כדי לזכות באמון הישראלים הבטיח פוטין כי כל עוד יכהן כנשיא, רוסיה לא תעשה דבר שיזיק לישראל. פוטין גם טען כי פעל להקפאת עסקה שרקח הצבא הרוסי למכירת טילים ארוכי-טווח לסוריה.

מאז בחירתו מחדש הדגיש ג'ורג' בוש את הצורך בדמוקרטיזציה בכלל, ובמלחמה בטרור במזרח התיכון בפרט. הוא ציטט את נתן שרנסקי ואת ספרו החדש כבסיס רעיוני למדיניותו.

גל הטרור הבינלאומי לא שכך, ואף לא הפחדים הכרוכים בו. טבח 350 ילדים בבסלאן, רוסיה, זיעזע את העולם בספטמבר 2004. בפיגועי טרור הקשורים בישראל נהרגו 32 אנשים, ובכללם 12 ישראלים, בפיגוע טרור בסיני, במלון הילטון טאבה ובכפר הנופש ראס-א-שטן חודש מאוחר יותר.

פסיקת בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג נגד ישראל בסוגיית גדר הביטחון לא הובילה לעיצומים נגד ישראל, כפי שהציע בית המשפט. עם זאת, ההחלטה מהווה חלק ממגמה מתמשכת של עוינות כלפי ישראל במוסדות הקשורים באו"ם ובארגונים בינלאומיים בלתי-ממשלתיים (NGOs).

גל הצונאמי ששטף את אסיה היה אחד מאסונות הטבע הגדולים ביותר שידע העולם מאז מלחמת העולם השנייה, וקטל כ-250-350 אלף בני אדם. יחידים

וארגונים יהודיים מכל רחבי העולם שיגרו תמיכה, סיוע וכספים. ממשלת ישראל, צה"ל והיחידה לזיהוי קורבנות אסון (זק"א) מיהרו להושיט עזרה ולסייע בזיהוי הקורבנות. אבל לא היתה תגובה מאורגנת מצד העם היהודי.

ברחבי העולם הציבו מחירי הנפט המאמירים את המזרח התיכון ומשבריו במוקד תשומת הלב הציבורית, דבר שיכולות להיות לו השלכות הן על המשק הישראלי והן על יזמים יהודים. העלייה במחירי הנפט גם סיפקה סיבות נוספות לממשלות למקד מחדש את תשומת ליבן בסכסוך הערבי-ישראלי.

הכלכלה, הסחר וההשפעה הבינלאומית של סין המשיכו להתרחב במהירות. לעלייתה של סין, מדינה נטולת מסורות אנטישמיות והמפגינה כבוד רב לתרבות היהודית ומעוניינת ביחסים טובים עם ישראל, עשויות להיות השלכות חיוביות לעם היהודי. בהודו העלה ניצחון מפלגת הקונגרס לשלטון ממשלה חדשה, שהתחייבה לשמור על היחסים הקרובים עם ישראל, אותם פיתחה הממשלה הקודמת.

אנטישמיות

שנת 2004 התאפיינה בהמשך הגידול במספר התקריות האנטישמיות, שהתבטא ב-282 תקריות אלימות שדווחו לשנת 2004, לעומת 234 בשנה הקודמת. רבות מן ההתקפות בוצעו בידי ערבים ומוסלמים, בעוד שרק מיעוט מתוכן בוצעו בידי קיצונים ימניים, כפי שדווח הפורום העולמי נגד אנטישמיות. גידול משמעותי התרחש בבריטניה, שבה נרשמו ב-2004 77 תקריות אלימות, לעומת 55 בשנת 2003. מקור נוסף לדאגה היה הגידול באנטישמיות ברוסיה ובאוקראינה, שם נרשמה עלייה מ-35 תקריות אלימות ל-110 בשנת 2004. בצרפת, לעומת זאת, נראה שמספר התקריות התייצב, אם כי לא פחת, כנראה הודות לצעדים נחוצים שנקטה ממשלת צרפת. עליה במספר התקריות נרשמה גם בשוודיה ובצ'כיה.

המכון לחקר האנטישמיות והגזענות בזמננו באוניברסיטת תל-אביב דיווח כי "תעמולה אנטי-

ישראלית ארסית ואנטי-אמריקניזם מלווים במוטיבים אנטישמיים ממשיכים להוות את הגורמים העיקריים המעוררים אלימות נגד יהודים". אפילו בארה"ב, שם רמות האנטישמיות נמוכות בהרבה, עלה מספר התקריות המדווחות ב-17% בשנת 2004, אף שסקר הליגה נגד השמצה הצביע על ירידה ברגשות אנטישמיים.

באירופה, הנציבות האירופית הביעה נכונות לבחון איסור על שימוש בסמלים נאציים. הרעיון נדחה, בסופו של דבר, בגלל החשש להגבלת חופש הביטוי.

גידול משמעותי במספר התקריות האנטישמיות בבריטניה

האנטישמיות, לא זו בלבד שקיבלה ביטוי בתקריות, אלא אף הומרצה במילים. השבועון "אקונומיסט" כתב כי ישנם סימנים לכך שהטאבו שנוצר אחרי מלחמת העולם השנייה על השמצת ישראל או היהודים בכלל הולך ונשחק בארצות רבות, וכי גדל והולך האישור החברתי להתבטאויות אנטי-יהודיות.

מערכת הדימויים והזיכרון היהודיים

המאבק נגד האנטישמיות וההכרה בזיכרון היהודי שודרגו באופן משמעותי במסגרות מוסדיות בינלאומיות ובמדיניותן של מדינות מסוימות.

ב-27 בינואר 2005 הצטרפו מנהיגי העולם לקשישים ניצולי שואה באתר מפעל המוות הראשי כדי לציין את יום השנה ה-60 לשחרור מחנה ההשמדה הנאצי באושוויץ. ראשי מדינות רבים נכחו והניחו נרות באתר הזיכרון, ובכללם נשיא המדינה משה קצב, נשיא רוסיה ולדימיר פוטין ונשיא צרפת ז'אק שיראק. רק הזמן יגיד אם היה זה האקט הסופי של העידן שאחרי השואה, או שמא תחילתה של הטמעה מלאה של הנצחת השואה במצפון אירופה והעולם.

יום השנה השישים לשחרור מחנות הריכוז הנאציים צויין במושב ה-28 המיוחד של העצרת הכללית של האו"ם. היתה זו הפעם הראשונה שההימנון הלאומי של ישראל נוגן באו"ם, והמזכיר הכללי של האו"ם אמר כי המוסד הוקם כתגובה ישירה לשואה.

דתות

הקוראת לחיסול ההשקעות בחברות המקיימות קשרים עסקיים עם ישראל. היתה זו הפעם הראשונה שארגון כנסייתי פעל בדרך זו. מספר כנסיות פרוטסטנטיות שקלו אף הן עיצומים נגד ישראל. הכנסייה האפיסקופלית החליטה לבדוק אפשרות להטלת עיצומים בנובמבר 2004. באפריל 2005 החליטה הכנסייה המתודיסטית לערוך סקר לבדיקת אפשרות של חיסול השקעות, והכנסייה המאוחדת של ישו תיכננה לדון במהלך כזה ביולי 2005. מהלך חיסול ההשקעות לא היה מוגבל לאמריקה בלבד. מועצת הכנסיות העולמית, שבסיסה בז'נבה, העבירה בפברואר 2005 החלטה הקוראת לכנסיות להצטרף ליוזמה.

כתגובה יהודית למגמה זו, באפריל שלחו קבוצות הגנה יהודיות מרכזיות מכתב חריף לכנסיות הפרוטסטנטיות, ושלושת הזרמים הדתיים העיקריים ביהדות איימו לנטוש את הדיאלוג הבין-דתי.

מדע וטכנולוגיה

במדעי החיים המשיך מיפוי הגנום לשפר את היכולת להתחקות אחר האבולוציה ולחפש גורמי מחלות. לגילויים אלה נודעת חשיבות רבה ביחס לחתכים נרחבים באוכלוסיה היהודית המצויים בסיכון למחלות גנטיות. הגנומיקה עשויה גם לתרום להבנה טובה יותר של תולדות ההגירה ושינויי הדת של העם היהודי.

המחקר בתחום ההגנה הביולוגית (Biodefense) באמריקה התקדם, בעוד שאי-היכולת לחסל את שפעת העופות האסיאנית הגבירה את החשש מפני מגיפה ענקית שתקטול מיליונים. טרור ביולוגי ומגפות של מחלות מידבקות יפגעו בעיקר במרכזי אוכלוסיה עירוניים גדולים, שבהם מתגוררים 90%-95 מיהדות העולם.

בארצות רבות גברו המתחים בין קהילת המחקר לבין מדיניות המדע של הממשלות. החריפה ההתנגדות לבלית המחקר בתאי גזע מטעמים פוליטיים-דתיים. בהתמודדות עם השאלות האתיות המתעוררות, העובדה שהיהדות הנורמטיבית דוגלת בעקרונות שונים

מותו של האפיפיור יוחנן פאולוס השני באפריל 2005 עורר ספקולציות בשאלה אם יורשו של "אפיפיור היהודים" ימשיך בקו דומה. בתקופת כהונתו פיתח האפיפיור הקודם מערך מרשים של יוזמות לקראת העולם היהודי. בין ציוני הדרך העיקריים היו ביקוריו במחנה ההשמדה אושוויץ בשנת 1979, בבית הכנסת המרכזי ברומא בשנת 1986, ובישראל בשנת 2000, שבו ביקש סליחה ב"יד ושם" והניח בכותל המערבי פתק ממוען "אל כל בני אברהם". רבות מפעולותיו של האפיפיור זכו להד נרחב: הגדרתו את היהודים כ"אחים בכורים", כינון יחסים דיפלומטיים עם ישראל בשנת 1994, נאומו בשנת 1997 על כישלון הנוצרים בזמן השואה, ואזכור ה"רב של רומא" (הרב אליו טואף) בצוואתו.

מעבר לדימויים והרשמים התקשורתיים הרבים, על-מנת להבין אפיפיור יוצא דופן זה דרושה קריאה קפדנית של המשמעות העמוקה יותר של המסרים שכתב וההחלטות שקיבל. יוחנן פאולוס השני הפגין עניין מיוחד ביהדות וחמימות ייחודית כלפי יהודים. יחד עם זאת הוא נזהר מאוד שלא לנקוט צעדים מהפכניים לגבי דוקטרינות קתוליות מושרשות לגבי יהודים ויהדות:

- האיגרת הקרויה "אנו זוכרים" קבעה כי שורשי האנטישמיות והשואה היו מצויים מחוץ לכנסייה, ובכך התעלמה מההיסטוריה הכנסייתית של רדיפת יהודים. ב"יד ושם" אמר האפיפיור כי הכנסייה "עצובה" מאוד מתוצאות האנטישמיות, שאותה ייחס לאידיאולוגיה חסרת אלוהים.
- הכס הקדוש הכיר בישראל רק אחרי ועידת מדריד בשנת 1991 וחשיפת תהליך השלום של אוסלו.
- בחירתו של הקרדינל יוזף רצינגר, "מגן האמונה הקתולית", לאפיפיור בנדיקטוס הששה-עשר, ביטאה את המשך עמדתה השמרנית של הכנסייה הקתולית כלפי אתגרי המודרניות.

הכנסייה הפרסביטריאנית בארה"ב העבירה החלטה

מאלה של כמה דתות אחרות עשויה להעניק לישראל יתרון יחסי בתחום זה.

מדעני הטכניון אברהם הרשקו ואהרן צ'חנובר היו הישראלים הראשונים החיים בישראל שזכו בפרס נובל (לכימיה) על תגליתם, כיצד הגוף האנושי מסמן חלבונים פגומים להשמדה, על-מנת להגן על עצמו מפני מחלות כגון סרטן.

תרבות

השפל בדימוי ישראל והדמוניזציה שלה הסתננו לעולם התרבות, ולאמנות בפרט. תערוכות שנערכו לאחרונה באוסטרליה, בשווייץ, בשוודיה ובמקומות אחרים הציגו את ישראל והישראלים באופן בוטה ושלילי. מצד שני התקיימו שפע של טקסי זיכרון, תערוכות ומפעלי אמנות הקשורים בשואה, ונראה כי הם הופכים למרכיב חיוני בִּפְסִיפֵר (narrative) התרבותי של המערב. במערב ובחבלי עולם אחרים נמשך הגידול בעניין ביהודים, ביהדות, בהיסטוריה ובתרבות היהודית.

ב. הזירה היהודית הפנימית

דמוגרפיה

במהלך 2004 נמשכו המגמות הדמוגרפיות היהודיות על פי הדפוסים המוכרים של השנים האחרונות, דהיינו כמעט אפס גידול באוכלוסיה (+0.3%) וגידול הדרגתי בחלקה של ישראל במספר הכולל של יהדות העולם (40.2 אחוזים בתחילת 2005). האוכלוסיה היהודית בישראל גדלה והגיעה ל-5,235,000 נפש (גידול שנתי של 1.3 אחוזים), ולמספר זה יש להוסיף 290,000 לא-יהודים שהם חלק ממשפחות מהגרים יהודים, כדי לקבל מספר מורחב של 5,525,000 נפש. סך כל האוכלוסיה היהודית בתפוצות בתחילת 2005 הוערך ב-7,798,000 בני אדם (ירידה שנתי של 0.3 אחוזים). אף שהנתון מתייחס לאוכלוסיית הליבה היהודית, המספר המורחב, כולל בני משפחה לא-יהודים הוא כנראה כמה מיליונים נוספים.

בארצות הברית, בצד אוכלוסיית ליבה יהודית שגודלה בין 5,250,000-5,300,000, מספר קרובי המשפחה הלא-יהודים הסתכם ב-3.5 מיליון בני אדם נוספים לפחות. בברית המועצות לשעבר, שם הוערכה אוכלוסיית הליבה ב-380,000 נפש, המספר המורחב של כל בני הבית היה גדול כפליים, והסך הכולל של בני אדם הזכאים לפי חוק השבות, כולל בני הדור השלישי ונלווים, נטה להגיע לפי שלושה. אוכלוסיות הליבה

באיחוד האירופי ובארצות אירופיות נוספות שלא בתחומי בריה"מ לשעבר נאמדו ב-1.1-1.2 מיליון, באמריקה הלטינית ב-400,000, ובאסיה, אפריקה והאוקיינוס השקט ב-210,000 נפש. מתוך כלל האוכלוסיה היהודית בתפוצות, 6,809,000 (87 אחוזים) מתגוררים בארצות שרמת החיים בהן (על פי מדד הפיתוח האנושי של האו"ם – HDI) גבוהה מזו של ישראל.

יחסי ישראל והתפוצות

השינויים החיוביים בעקבות מות ערפאת, בחירת אבו מאזן, תוכנית ההתנתקות והירידה באירועי טרור פלסטיני חברו להפחתת הביקורת היהודית כלפי ישראל והגבירו את הסולידריות. התיירות היהודית לישראל גדלה, בחלקה עקב השיפור במצב הביטחוני.

גם מספר המשתתפים בתוכניות לטווח קצר וארוך בישראל הגיע לשיא. מאז ייסודה ועד סוף 2004 השתתפו בתוכניות "תגלית" כ-85,000 צעירים יהודים. אושר פרויקט "מסע", השואף להביא 20,000 צעירים יהודים בשנה לתקופה ממושכת (מסמסטר עד שנה) של לימודים והתנדבות בישראל. "מסע" הוא מיזם משותף של הסוכנות היהודית, ממשלת ישראל, איחוד הקהילות היהודיות (UJC) וקרן היסוד.

מספר העולים לישראל ירד ל-20,900 נפש בשנת 2004, 10 אחוזים פחות מ-2003. 10,000 איש מתוך העולים הגיעו מברית המועצות לשעבר, 3,800 מאתיופיה (מרביתם מקהילת הפלאשמורה המחוייבים

המרכזיים להגיש לבית המשפט תפיסה מוסכמת על הקצאת המשאבים. (WJRO), לא הצליחו הארגונים היהודיים העולמיים

המערך המוסדי

גם ארגון הקהילות היהודית המאוחדות (UJC) בארה"ב וגם הסוכנות היהודית עברו שינויים פרסונליים משמעותיים בתקופה שבה התורמים הגדולים ביותר העדיפו להקים קרנות משלהם, וחלקם תרמו בנדיבות בעיקר למטרות חילוניות ולא-יהודיות, בעוד אחרים בחרו לתרום למטרות יהודיות ספציפיות במקום למגביות הכלליות כגון אלה של פדרציות ה-UJC וקרן היסוד.

שני מנהיגים יהודיים חשובים, שהיו מעורבים באופן בולט ביחסי ישראל והתפוצות, פרשו: נתן שרנסקי התפטר מתפקידו כשר לענייני ירושלים והתפוצות, וסלי מרידור, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית. במקומם מונו ח"כ מיכאל מלכיאור כסגן-שר במשרד ראש הממשלה הממונה על ענייני תפוצות וחברה, וזאב בילסקי, ראש עיריית רעננה, ליו"ר הנהלת הסוכנות היהודית (לשנה אחת, עד לקיום הקונגרס הצינוני).

עבודת הרה-ארגון של הקונגרס היהודי העולמי נמשכה בעקבות דו"ח של פרופסור יורם דינשטיין. באירופה, המועצה האירופית של הקהילות היהודיות קיימה את העצרת הכללית שלה בבודפשט במאי 2004. נבחרה מנהיגות חדשה ומטה הארגון עבר ללונדון. הארגון המחוזק צפוי לספק לקהילות באירופה מנהיגות יעילה יותר. המועצה שואבת את עיקר התמיכה מארגון הג'וינט האמריקני, בעוד שארגונים יהודיים גדולים נוספים שבסיסם בארה"ב חותרים אף הם להשיג דריסת רגל באירופה. ביוני 2005 בחר הקונגרס היהודי האירופי את פייר בוניינו (צרפת) ליו"ר החדש, במקומו של קובי בנטוף (איטליה).

דת

כ-120,000 יהודים ברחבי העולם – בניו יורק, לונדון

לעבור תהליך גיור רשמי), 2,100 מצפון אמריקה, 2,000 מצרפת, 1,200 מארצות אחרות באירופה, ו-1,200 מאמריקה הלטינית. ישראל לא הצליחה למשוך אליה הגירה יהודית בהיקף גדול מן המדינות המפותחות העיקריות.

חרף הדאגות מעליית האנטישמיות, בעלייה מצרפת נרשם רק גידול מתון של 12 אחוזים לעומת 2003. שניים מכל שלושה יהודים וקרובים זכאים מבריה"מ לשעבר בחרו להגר לגרמניה ולא לישראל. פיצול מהגרי בריה"מ לשעבר בין גרמניה לבין ישראל עשוי להשתנות בעתיד, עקב ההחמרה בדרישות הממשלה הפדרלית מצד יהודים מחבר המדינות, המבקשים להגר לגרמניה ולקבל סיוע ממשלתי. בין היתר קובעות התקנות החדשות, כי המבקשים להגר יידרשו להוכיח כי הם יהודים, דוברי גרמנית ומסוגלים לפרנס את עצמם. עד לשינוי התקנות, ביוני 2005, כל שנדרש מן המועמד להוכיח היה כי הוא צאצא של יהודים. ממשלת ישראל החליטה להביא לישראל את 20,000 חברי קהילת הפלאשמורה שנותרו באתיופיה עד סוף 2007.

הנשיא משה קצב השיק ביוני 2005 את יוזמתו להקמת "בית ישראל: פורום יהודי עולמי", האמור לייצג מנהיגים והוגים מן התפוצות ומישראל. המכון לתכנון מדיניות עם יהודי פרסם במארס 2005 נייר עמדה על ייסוד פורום לעם היהודי. ההמלצות כללו הקמת גוף מתאם של מנהיגי הארגונים היהודיים המובילים בעולם וקיום מפגש שנתי של נציגים, מנהיגים, הוגים וצעירים מכל רחבי העולם (ראו לעיל, פרק 4 בדו"ח זה).

סוגיית השילומים ליהודים ניצולי שואה ולצאצאיהם המשיכה לעמוד בראש סדר היום הציבורי, ובמיוחד באשר לנכסים בבנקים בשווייץ. בארצות הברית, שופט בית המשפט המחוזי של ניו יורק, אדוארד ר. קורמן, פעל בעקביות לזיהוי בעלי החשבונות ויורשיהם. הוא טיפל בסוגיית הכספים שלא נדרשו על-ידי בעליהם, החליט להקצות את הכספים הזמינים לניצולים הנזקקים ביותר, ועל סמך עדויות שמסרו מוסדות יהודיים, הציע מפתח לחלוקת הכספים. חרף הניסיונות לתיאום המאמצים דרך הארגון העולמי להשבת רכוש יהודי (איל"ר) –

19- ערים גדולות נוספות – חגגו את סיום מחזור הלימוד האחד-עשר של התלמוד – הדף היומי – טקס של לימוד דף אחד מן התלמוד מדי יום.

ג. צפון אמריקה

ארצות הברית

ב-2004 גברו המתחים בארה"ב, בעיקר עקב המלחמה בעיראק והבחירות לנשיאות, ואלה השתקפו גם בקהילה היהודית. בקרב היהודים התנגדו 66% למלחמה בעיראק, בהשוואה ל-56% בארה"ב כולה. עם זאת, הפלח הניאור-שמרני הגדל של הקהילה, יחד עם רבים מתומכיה המושבעים של ישראל, תמכו במלחמה כחלק מן המלחמה הכוללת נגד הטרור. ואולם גם בקרב הקבוצה האחרונה הידלדלה התמיכה, עקב היעדר תוכנית יציאה מעיראק.

מערכת הבחירות ובעקבותיה הבחירות לנשיאות ב-2004 הבליטו עוד יותר את המתחים הללו, וגם את התקבלותם של היהודים בארה"ב. ככלל, בבחירות לנשיאות נותרו היהודים נאמנים לעמדה הליברלית המסורתית, כש-76% מתוכם העדיפו את מועמד הדמוקרטים סנאטור ג'ון קרי. עם זאת נרשם הבדל משמעותי בדפוסי ההצבעה בין הזרמים הדתיים: 65% מן המצביעים החרדים העדיפו את בוש, לעומת 23% מן הקונסרבטיבים ו-15% מן הרפורמים. התפלגויות אלה מעוררות דאגה כי יהודי ארה"ב מתארגנים על פי קווי הפרדה דתיים, פוליטיים, גיליים ומגדריים, המתפתחים לכדי סביבה של "מלחמת תרבות".

הקרע בין פעילים תומכי ישראל והחרדים מצד אחד, לבין הרוב בקהילה, שהיה תמיד ליברלי יותר, העמיק יותר מאי פעם. הקרע חלחל גם לפעילויות המקומיות של הקהילות היהודיות, כשחברים משני הצדדים סבורים כי "מנהיגי הקהילה" הם רפובליקנים או דמוקרטים יותר מדי. הפוליטיקה החלה לכרסם בתפקוד הסדיר של הקהילה היהודית, והדבר בא לידי ביטוי בהיבטים כמו היקף התרומות של תורמים מרכזיים למסעות המגבית השנתית של הפדרציה.

הקהילה היהודית בארה"ב נאלצה גם לבחון את מיצובה החדש באמריקה ההולכת ונעשית דתית ואדוקה יותר, בצד ההשלכות של עליית השמרנות בתוך הקהילה. הצירוף של התבוללות גוברת בקרב חסידי המסורת הליברלית, גידול דמוגרפי בקרב החרדים הנוטים לתמוך ברפובליקנים, ועליית השמרנות בקרב יהודים צעירים, עשוי בטווח הארוך לשקף התרחקות ממסורת הליברליזם של הקהילה היהודית.

כל המועמדים המובילים של המפלגה הדמוקרטית במהלך מסע הבחירות לנשיאות היו מזוהים כבעלי קשר משפחתי כלשהו ליהדות, והמועמדים השתמשו בכך כדי להגביר את התמיכה ולפתות את הקול היהודי. בחירות 2004 שלחו לבית הנבחרים 11 סנאטורים יהודים ו-26 צירי בית-הנבחרים. סביר להניח כי התפתחויות אלו, שהן תוצאה של תהליכים ארוכי טווח, הגבירו את תחושת הנוחות של יהודי אמריקה, ונתנו חיזוק נוסף למגמות ההתבוללות הקיימות. אך הן גם סיפקו הזדמנות לעודד קשר חזק ליהדות במסגרת הזהות האמריקנית החזקה, בתרבות הזהויות הכפולות הרווחת כיום בארה"ב.

מערכת הבחירות הבליטה עוד את השפעתן של קבוצות מיעוט חשובות במחוזות הבחירה העיקריים, וכן תזוזות באוכלוסייה שיכולות להיות להן השלכות על מידת ההשפעה הפוליטית של היהודים. מייד אחרי הבחירות לנשיאות אירח הקונגרס היהודי האמריקני, בינואר 2005, פורום שכותרתו "בחירות 2004: נתיב חדש ללטינים ויהודים", ובו נדונו ההשלכות כיום ובעתיד של סדר היום לשיתוף פעולה בין שתי הקבוצות. הקהילה הערבית, המתנגדת באופן מסורתי לאינטרסים יהודיים בעיקר בגלל ניגוד ההשקפות על המזרח התיכון, התחזקה מבחינת הארגון הפוליטי והאקטיביזם, והתקדמה באיטיות מן השוליים אל מעמד פוליטי מרכזי יותר. ואולם מספר האמריקנים ממוצא ערבי היה קטן יחסית – 1.2 מיליון, על פי הערכה עדכנית. פעילות הבוחרים בקהילה האסיאנית גדלה, ושיעור ההצבעה שלהם היה גבוה – 22% – לעומת בחירות 2000. לאור העובדה שמרבית יהודי אמריקה תופסים את הקהילה האסיאנית כפחות אנטישמית מבין הקבוצות העיקריות

בארה"ב, ולנוכח הגידול בעוצמה הרכה של האסיאנים בארה"ב, הקהילה האסיאנית עשויה להוות שותפה ובת ברית חשובה בעתיד.

כמה אירועים עוררו דאגה בקהילה, והניעו אותה לבחינה מחדש ואולי אף אפשרות לארגון מחדש; יתכן שהם מאותתים על נסיגה במידת ההתקבלות של יהודים בעיצומו של תהליך הבחינה של הזהות העצמית באמריקה בכלל. איפא"ק, ארגון שאינו מזדהה כארגון יהודי אלא כגוף פרו-ישראלי, נחקר בחשד להעברת חומר סודי בין פקיד של משרד החוץ האמריקני לבין ממשלת ישראל. במאי 2005 נעצר עובד הפנטגון לארי פרנקלין והואשם בהעברת מידע צבאי מסווג לגורמים בלתי מוסמכים. בהקשר זה הושעו מעבודתם שני פקידים בכירים באיפא"ק, במסגרת המאמץ שעשה הארגון לנתק עצמו מן ההאשמות.

אף שאיפא"ק וראשי ארגונים יהודים רבים פטרו בביטול את ההאשמות, באופן כללי יתכן שהאירועים הללו משקפים ניסיון – מצד חוגים מסוימים בממשל – לצמצם את ההשפעה היהודית בארה"ב, והם מגבירים את תחושת האי-נוחות ביחס למגעיים בין ארגונים יהודיים לבין ישראל, בעיקר בסביבה הביטחונית.

האנטישמיות בלטה בצורתה המסורתית ובעמדה האנטי-ישראלית, ותפיסת האנטישמיות בקרב יהודים נותרה ברמה גבוהה – 94% מכלל יהודי אמריקה חשים כי האנטישמיות היא בעיה חמורה או חמורה מאוד בארצות הברית. 90% סברו שהאנטישמיות תתגבר בשנים הקרובות. התייחסויות שונות קשרו את היהודים עם מעורבות ארה"ב בעיראק, תוך ציטוט יהודים בעלי תפקידים בכירים ורבי השפעה בממשל בוש, וחיברו בין הניאו-שמרנים היהודים, "השדולה הציונית", ראש ממשלת ישראל אריאל שרון ומפלגת הליכוד כקונספירציה שהגתה ומנהלת את המאמץ המלחמתי לטובת אינטרסים ישראלים. סקר הליגה נגד השמצה (ADL) גילה כי אחד מכל שלושה אמריקנים מאמין כי יהודים אמריקנים נאמנים יותר לישראל מאשר לארה"ב.

יציאת סרטו של מל גיבסון, "הפסיון של ישו", המתאר את היהודים הורגים את ישו, עוררה דאגה

מפני התגברות האנטישמיות המסורתית. בפועל, תחת זאת עורר הסרט שורה של יוזמות לדו-שיח נוצרי-יהודי ועניין רב בקרב המאמינים.

בקמפוסים האוניברסיטאיים נמשכו הרגשות והתעמולה האנטי-ישראלים, אבל לתופעה זו עשויות להיות השלכות פנימיות חיוביות מפתיעות. בתגובה לאקטיביזם האנטי-ישראלי החלו סטודנטים יהודים בעלי פוטנציאל מנהיגותי להתארגן כדי להשמיע את קולם.

קנדה

הבחירות שנערכו בקנדה ביוני 2004 העניקו ניצחון למפלגה הליברלית, אך יצרו ממשלת מיעוט בפעם הראשונה זה עשרים שנה. מצב זה חזק את קולן של קבוצות אינטרסים מיוחדים. בקרב הקהילות היהודית והמוסלמית, הממוקמות באופן מסורתי בתוך המפלגה הליברלית, הופיעו קולות סותרים שהתחרו על תשומת לב של ממשלת המיעוט. יהודים מונו למספר עמדות מפתח בממשלה, ובכללם אירוויין קוטלר כשר המשפטים, ורוזאלי אבלה לשופטת בית המשפט העליון של קנדה. התזוזה במדיניות הקנדית לגבי המזרח התיכון, לעבר מדיניות ידידותית יותר כלפי ישראל, התפרשה כהזדמנות לקהילה היהודית.

ייתכן שהשינוי מבטא בחלקו את מידת ההתקבלות וההשפעה הגוברת של הקהילה היהודית הקנדית. במקביל, הקמת המועצה הקנדית למען לימוד סגוריה על ישראל והיהדות (CIJA) בשנת 2003, נועדה להפוך אותה לגוף שתדלנות יעיל יותר שמאחוריו גיבוי פיננסי משמעותי. אולם המתחים בין CIJA יחד עם UIA / מערכת הפדרציות לבין "בני ברית" – שני ארגוני הגג היהודים העיקריים – העלו את הסיכון הכרוך בהצגת חזית מפולגת מול מעצבי המדיניות ומול קנדה כולה.

המתחויות במערכת היחסים הדו-צדדית של קנדה עם ארה"ב השפיעו על הקהילה היהודית והבליטו את קשרי הגומלין בין קהילות יהודיות שונות בתפוצה לבין ישראל, ואת הצורך בפרספקטיבה גלובלית רחבה

וכוללת בעת גיבוש מדיניות או הסברתה. בקנדה בלמו המתחיות את הרגשות הפרו-ישראלים המתקשרים עם ארצות הברית. הדבר יצר פער בין הרוב בקהילה היהודית בקנדה, המזדהה עם נשיא ארה"ב ומדיניותו הפרו-ישראלית, לבין דעת הקהל הכללית. במישור הפנימי, תבוסה במאבק על מימון לבתי הספר בקבק (Quebec) הציתה מחדש רגשות התנגדות לבתי ספר פרטיים, והעלתה מחדש את שאלת המימון הממשלתי לבתי ספר דתיים/אתניים. מעניין לציין כי הקהילה המוסלמית, שגם היא מקבלת מימון, תמכה בעמדה היהודית, ובכך פתחה פתח להקמת קואליציה אפשרית בעניין זה. לחץ הטרור העולמי העלה ספקות לגבי מדיניות החברה הרב-תרבותית של קנדה, המהווה כיום מחסום האטה בפני ההתבוללות היהודית.

ד. אמריקה הלטינית

בחירתו לאחרונה של רמון טבארה ואסקז לנשיאות אורוגוואי הדגישה את הנטייה הפוליטית של אמריקה הלטינית אל השמאל. עם בחירתו של ואסקז חיים כיום כמעט 85% מכלל יהודי אמריקה הלטינית (ובכלל זה קהילות ארגנטינה, ברזיל, צ'ילה ו-ונצואלה) תחת שלטון ממשלות שמאליות או סוציאליסטיות.

ארצות אמריקה הלטינית שיפרו את קשריהן עם העולם הערבי, עם סין ועם קוריאה, למרות ההשפעה הבעייתית שעלולה להיות ליצוא האסיאני על התעשייה באמריקה הלטינית. בעוד שמנהיגים ערביים השקיעו מאמצים בהידוק היחסים, לא נעשו מאמצים כאלה מצד ישראל, ואכן הובעה דאגה ביחס להזדמנויות שישראל החמיצה באמריקה הלטינית.

נשיא ברזיל איגנסיו לולה דה סילבה חותר להשיג מושב במועצת הביטחון של האו"ם על-ידי חיזור אחרי הקול הערבי, וליצור שיתוף פעולה של מדינות הדרום (אפריקה, אסיה, דרום אמריקה) שיקרא תגר על שליטת הצפון (צפון אמריקה – אירופה).

בוועידת הפסגה של העולם הערבי-לטיני שהתקיימה בברזיל במאי 2005 אישרו מנהיגי שתיים-עשרה מדינות בדרום אמריקה ועשרים-ושתיים מדינות ערביות

את "הצהרת ברזיליה". ההצהרה מגנה את העיצומים שנוקטת ארה"ב נגד סוריה; תובעת שישראל תפרק התנחלויות ותיסוג לגבולות שלפני מלחמת 1967, ופוסלת טרור "על כל צורותיו וביטוייו".

הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית לקחו חלק במאבק נגד העוני. AMIA, בשיתוף עם הבנק הבין-אמריקני לפיתוח ועם הקונגרס היהודי של אמריקה הלטינית, העניקו את חסותם לכנס בינלאומי על החברה האזרחית והמאבק לצמצום העוני.

המאבק נגד האנטישמיות זקף לזכותו הישגים במכסיקו, לאחר שהסנאט המכסיקני אישר את החוק הפדרלי למניעת אפליה וחסולה. החוק הכיר באנטישמיות כהתנהגות מפלה. למרבה הצער, מאמציה הבלתי-נלאים של הקהילה היהודית בצ'ילה לא הניבו תוצאה דומה.

בדצמבר 2004 הדליק נשיא ארגנטינה נסטור קרלוס קירשנר את הנר הראשון של חנוכה ב-AMIA. באירוע חסר תקדים

זה כיבדה הקהילה היהודית את זכרם של כמעט 1,900 "נעלמים" יהודים, קורבנות הדיכוי הצבאי בשנות ה-70 של המאה העשרים.

התקפת הטרור שבה נהרס בניין AMIA בשנת 1994 המשיכה להוות גורם משפיע מרכזי בעיצוב הזהות היהודית בארגנטינה. הקהילה ציינה את יום השנה העשירי לפיגוע. זיכויים של כל 22 הנאשמים בפיגוע עורר את הקהילה היהודית לצאת שוב לרחובות כדי להביע את מרירותה על ההחלטה. ממשלת קירשנר גינתה את הממשלות הקודמות על השמדת העדויות ושיבוש עשיית הצדק, והכירה בכך שארגנטינה לא עשתה די למניעת הפיגוע.

סקר של הקהילה היהודית באזור בואנוס איירס העריך כי יש באזור 312,000 בני-אדם המתגוררים בבתים יהודיים, ומתוכם כ-244,000 ממוצא יהודי. מתוך אלה רק 161,000 הזדהו כיהודים או כיהודים למחצה. הסקר מצא רמות גבוהות של נישואים מחוץ לקהילה.

מנגד, גם מידת המשיכה למסורת היהודית גברה,

נשיא ארגנטינה
קירשנר הדליק
נר ראשון של
חנוכה

ככל שחב"ד וארגונים חרדיים נוספים הרחיבו את פעילותם. אחת הדוגמאות לכך היא ישיבת "כתר תורה", הצפויה להיות בית הספר היהודי הגדול ביותר במכסיקו.

העלייה מאמריקה הלטינית ב-2004 הגיעה לשפל הגדול ביותר מאז 1998, עם 1,238 עולים חדשים בסך הכל. הירידה בת כ-65% במספר העולים מארגנטינה הוסברה כתוצאה של ביטול הסיוע המיוחד מטעם הסוכנות היהודית, ושל התייצבות הכלכלה הארגנטינית.

ה. אירופה

האיחוד האירופי

ביוני 2004 אישרו מנהיגי האיחוד האירופי את האמנה לכינון חוקה לאירופה. במהלך מאמצי ההכנה התפתח ויכוח סוער לגבי הגדרת שורשיה הרוחניים של הציביליזציה האירופית, ותפקיד הדת בפרט. בסופו של דבר ננטש הניסיון לציין את השורשים הנוצריים של התרבות והחברה האירופית. לפיכך מופיעה בנוסח הסופי של החוקה התייחסות כללית יותר למקורות הדתיים והחילוניים של אירופה.

אף שתשע ארצות אישרו את החוקה, ב-29 במאי 2005 דחה העם הצרפתי את החוקה האירופית ברוב משמעותי (55%), ובשיעור נמוך מן הרגיל של נמנעים (30%). מייד אחר-כך הצביעו ההולנדים נגד החוקה, ברוב של 62% לעומת 38% תומכים. ממשלת בריטניה הודיעה כי לא תערוך את משאל העם שתוכנן להתקיים בשנת 2006. אף שגרמניה ומדינות אחרות שבו והצהירו על כוונתן להמשיך בתהליך האישור, ההצבעה נגד החוקה העלתה ספקות קשים באשר לעתידה ולכיוונה של האינטגרציה האירופית.

קודם לכן, בנוסף לבחירת פרלמנט חדש ומינוי נציבות אירופית חדשה, התרחשו בשנה זו שלושה אירועים חשובים נוספים:

- ב-1 במאי 2004 הצטרפו לאיחוד האירופי עשר

מדינות חדשות, והוא מורכב עתה מעשרים וחמש מדינות חברות עם 456 מיליון אזרחים בסך הכל;

- ביולי 2004 הקימה המועצה את הסוכנות לביטחון אירופי, שנועדה לשפר את יכולות ההגנה של האיחוד האירופי, ומרמזת לתפקיד אסרטיבי יותר שאירופה עתידה למלא בעניינים בינלאומיים, צעד העשוי להתגלות כמוקדם מדי לאור משאל העם בצרפת;

- בדצמבר 2004 אימצה המועצה לקשרי ישראל והאיחוד האירופי את תוכנית הפעולה של ישראל והאיחוד האירופי במסגרת מדיניות השכנות לאירופה (European Neighborhood Policy ENP). מטרת מדיניות זו היא לשתף ביציבות, בביטחון ובשפע של האיחוד האירופי גם ארצות שכנות, וישראל ביניהן, במתכונת שונה מזו של חברות באיחוד האירופי. תוכנית הפעולה היתה מסמך פוליטי שהותאם למצב הכלכלי והפוליטי של ישראל, והכיל את פירוט היעדים האסטרטגיים של שיתוף הפעולה בין ישראל לבין האיחוד האירופי עד סוף 2007. תוכנית הפעולה קבעה שהצדדים יתמקדו במאבק נגד האנטישמיות. לראשונה הסכימו הצדדים להתמקד בצעדים להגנת שתי שפות היסטוריות של הקהילות היהודיות באירופה, היידיש והלדינו.

בפברואר 2004 קיימה הנציבות האירופית, בשיתוף עם הקונגרס היהודי האירופי וקונגרס הרבנים האירופיים את הסמינר הראשון אי פעם בנושא אנטישמיות באיחוד האירופי. רומאנו פרודי, שכהן אז כנשיא הנציבות האירופית, הציע תוכנית פעולה שנועדה לחזק את החקיקה הקיימת באיחוד האירופי על-ידי הגדרת האנטישמיות והכחשת השואה כעבירות פליליות בכל רחבי האיחוד האירופי.

במארס 2004 פרסם מרכז הניטור האירופי לגזענות ושנאת זרים (EUMC) את הדו"ח המקיף ביותר אי פעם על אנטישמיות באירופה. הדו"ח, שכותרתו "גילויי אנטישמיות באיחוד האירופי בשנים 2002-2004", לא הסתפק בפירוט גילויי האנטישמיות באיחוד האירופי

ברמה הלאומית. לגבי ישראל ייתכנו השלכות מורכבות ומעורבות. הרבה מאוד תלוי בשאלה האם ישראל והעם היהודי ישכילו להבין ולנצל את ההזדמנויות החדשות שאולי ייפתחו. הסיבות לדחיית החוקה מקובלות על דעת הקהל במדינות חברות רבות. הן כוללות חשש מגלובליזציה, התנגדות לכניסת חברות חדשות, ובמיוחד טורקיה, וסלידה עממית רווחת מאופיים הבלתי-דמוקרטי, האליטיסטי והריכוזי של תהליכי קבלת ההחלטות באירופה, כפי שהם נתפסים בציבור הרחב. במקרה שמחסומי הסחר האירופיים יוקמו מחדש, יסבלו מאוד הקשרים הכלכליים החיוניים של ישראל עם אירופה. הדבר יפגע במגזרים המסורתיים יותר מאשר בענפים עתירי טכנולוגיה. אירופה יודעת היטב כי קשרי ההיי-טק שלה עם ישראל מועילים לשני הצדדים באותה המידה.

במישור הפוליטי, התוצאות יכולות להיות חיוביות למדי. לפחות לזמן מה יתכן שמדיניות החוץ האירופית תהיה מאופקת יותר, ופירוש הדבר עשוי להיות אתגרתא מסוימת מן הלחץ הרגיל והגינני המופנים כלפי ישראל, והפחתת הלחץ על ארה"ב לנקוט עמדה "מאוזנת" יותר בסכסוך הערבי-ישראלי.

אם הצבעות הנגד יובילו לדמוקרטיזציה של קבלת ההחלטות באירופה, יתכן שיהיה בכך סיכוי חדש לישראל ולעם היהודי, להגיע לדעת הקהל האירופית ולהשפיע עליה בכיוון חיובי.

צרפת

התוקפנות האנטישמית לסוגיה נמשכה בצרפת בשנים 2004-2005. הדו"ח השנתי של הוועדה הלאומית המייעצת לזכויות האדם (מארס 2005) העריך כי מעשי גזענות ואנטישמיות הגיעו בשנת 2004 לרמות חריגות ומדאיגות, אף שמספר התקריות ירד לאחרונה. חברי הוועדה העריכו כי לא מדובר עוד בתופעה זמנית הקשורה בסכסוך במזרח התיכון, אלא בגורם מבוסס היטב שלא ייעלם בקרוב.

בניגוד לעבר, נקטה הפעם ממשלת צרפת מדיניות פעילה יותר להתמודדות עם מעשים אנטישמיים.

בתקופה של שנתיים, והתווה גם המלצות למלחמה בה. הדו"ח הראה כי הקבוצה הגדולה ביותר של מבצעי פעולות אנטישמיות מורכבת מצעירים אירופיים לבנים מנוכרים. עם זאת, הפעילות נבעה גם מן השוליים הקיצוניים של מיעוט מוסלמי הגדל במהירות.

בפברואר 2005 קיים הפרלמנט האירופי כנס גדול על אנטישמיות. הכנס אורגן במשותף על-ידי הקונגרס היהודי האירופי, המרכז האירופי למידע יהודי, וקבוצת האנטי-גזענות והגיוון התרבותי בפרלמנט האירופי, והוא ציין את יום השנה ה-60 לשחרור אושוויץ.

מליאת הפרלמנט של הארגון לביטחון ושיתוף פעולה אירופי (OSCE), בשיתוף עם האיחוד האירופי, קיימה שני כנסים על אנטישמיות, גזענות, שנאת זרים ואפליה. המפגשים, שנערכו בברלין (באפריל 2004) ובבריסל (בספטמבר 2004), הוקיעו את העלייה במקרי האפליה ודרשו מן הרשויות לחקור תקריות אלימות. המדינות המשתתפות התחייבו לאסוף נתונים סטטיסטיים על פשעי שנאה, ובכלל זה אנטישמיות, וליידע את המשרד למוסדות דמוקרטיים וזכויות אדם (ODIHR) על החקיקה הקיימת נגד פשעי שנאה.

מבין כל האירועים הללו נראה כי לדחיית החוקה האירופית יהיו ההשלכות המרחיקות-לכת ביותר. רצון העם עלול לחסל את מה שהאליטות הפוליטיות השליטות, רוב האינטלקטואלים והעיתונאים האיכותיים הללו כנדבך המשפטי-פוליטי החיוני והטוב ביותר בבניין אירופה העל-לאומית החדשה. רק הזמן יפסוק האם מדובר בתחילת סופו של עידן, כפי שהסיקו פרשנים רבים מייד אחרי הצבעות הנגד, או בעיכוב זמני בתהליך איחוד בלתי-הפיך. לטווח הקצר והבינוני, אין ספק שהיה כאן שבר בעל השלכות רבות בצרפת, באירופה ובעולם כולו, ובכלל זה העולם היהודי וישראל.

לגבי יהודי אירופה, אשר כקבוצה החלו בהידוד עם מוסדות אירופיים רק לאחרונה, מתוך אי רצון ובדירבונם של ארגונים יהודים אמריקניים, לא צפויים שינויים רבים. המאבק נגד האנטישמיות שעליו התחייבו המוסדות האירופיים צפוי להימשך, וממילא ניתן להמשיך בו באותו המרץ, אם לא למעלה מכך, גם

לכך יש להוסיף שתי הסתייגויות:

- למרות קיומם של חוקים ברורים ואפילו מחמירים נגד מעשים כאלה, נתקלה מערכת המשפט בקשיים בהגשת תביעות ובהענשת התוקפים או המביעים דעות אנטישמיות;
- זאת ועוד, מעשי תוקפנות אנטי-יהודיים כמעט שאינם זוכים עוד לכיסוי תקשורתי מאז השערורייה של ביום תקיפה אנטישמיות ב-9 ביולי 2004 על-ידי אישה לא יהודיה מעוררת בנפשה.

הצהרת נשיא הרפובליקה ב-7 ביולי 2004 סיכמה את מדיניות הממשלה, של גינוי חמור לאנטישמיות. הנשיא שיראק יצר חיבור משמעותי בין גינוי זה לבין השואה, האיסלאמופוביה וכל צורה של גזענות.

ימים ספורים אחר-כך, ב-18 ביולי, התעוררה התנגדות נמרצת בעקבות הקריאה לעלייה שהפנה ראש ממשלת ישראל מירושלים אל יהודי צרפת, בתור קורבנות האנטישמיות. התגובה הציבורית הברורה ייצגה אירוע רב משמעות, משתי נקודות מבט. ראשית, היא הבליטה עד כמה סוגיית האנטישמיות נתפסת בקרב אליטת הממשל הצרפתי כבעיה, והעלתה ספקות באשר למדיניותו הכוללת. היא הדגישה את הקשר ההדוק בין סוגיה זו, שהוא בעיקרה פנימית, לבין ענייני המזרח התיכון והמתחים בין צרפת לבין ארה"ב. שנית, היא עירערה את אחדותם ומעמדם של מוסדות הקהילה היהודית. ואכן, בפעם הראשונה מתחו נציגים של מוסדות הקהילה היהודית ביקורת פומבית על ישראל.

המוסדות היהודיים מצאו עצמם בעמדה הלא נוחה, בה התבקשו על-ידי הממשלה להגן על מאמציה של צרפת במאבק נגד האנטישמיות, הן בזירת יהדות העולם והן בצרפת עצמה. ברור שלא כל יהודי צרפת תמכו בקו זה.

הנסיך הארי הופיע למסיבת תחפושות במדים נאציים – והתנצל

בריטניה

ירידה דמוגרפית נמשכת והזדקנות הקהילה נותרו

הבעיות העיקריות המשפיעות על יהדות בריטניה. אף שתוצאות מפקד 2001 הצביעו על אוכלוסיה של כ-300,000 יהודים, מספר גבוה ממה שהוערך קודם לכן, הריבוי הטבעי הנמוך, הנישואין בגיל מאוחר, נישואי חוץ והגירה יצרו שפל מתמשך.

דאגה מיוחדת עוררה עליית האנטישמיות בבריטניה. בעוד שבארצות אחרות באירופה ירד מעט מספר התקריות האנטישמיות מאז השיאים שנרשמו בשנים 2002 ו-2003, הרי בבריטניה נרשם גידול דרמטי של 42% במספר התקריות, מ-375 ב-2003 ל-532 ב-2004. מספר התקריות האלימות נגד יחידים גדל ב-54%, אבל האלימות נגד מוסדות פחתה, כנראה בגלל שיפור סידורי הביטחון. הארגון לביטחון הקהילה (CST) ציין כי מוסלמים יזמו 60% מן התקריות ואילו ימנים קיצונים עמדו מאחורי 40% הנותרים.

בה בעת התרחשו כמה תקריות שקיבלו פרסום רב, אשר כל אחת מהן כשלעצמה אינה משמעותית, אבל במצורף הן מסמנות דפוס מדאיג:

- הנסיך הארי הופיע למסיבת תחפושות לבוש במדים נאציים. הוא אולץ להתנצל.
- ראש עיריית לונדון, קן ליבינגסטון, האשים עיתונאי יהודי בהתנהגות של שומר במחנה ריכוז, ואחר-כך כינה את אריאל שרון "פושע מלחמה".
- ראשי מפלגת הלייבור השתמשו ב"חזירים מעופפים" כמטאפורה לתיאור מנהיג האופוזיציה היהודי מייקל הווארד ושר האוצר היהודי בממשלת הצללים של השמרנים אוליבר לטוויין. הם גם פרסמו קריקטורות של הווארד בתור שילוק. אחר-כך הודו כי התנהגותם היתה "חסרת-רגישות" והתנצלו.
- ה"דיילי טלגרף" פרסם תוצאות סקר שמהן עולה כי הציבור הבריטי רואה את ישראל כאחת הארצות הפחות אטרקטיביות בעולם.

כל אלה נתקלו בביקורת ציבורית חריפה והצהרות תמיכה ביהודים ובישראל, של טוני בלייר ושל אחרים, בהיעדרו הבולט של ליווינגסטון, ראש עיריית לונדון. כאורח הכבוד בארוחת הערב השנתית של הוועד

גרמניה

גרמניה המשיכה לשמש בית לאחת הקהילות היהודיות המתפתחות ביותר בעולם. מדיניות ההגירה החיובית של גרמניה מושכת אליה מהגרים יהודים, בעיקר מיהודי חבר המדינות לשעבר. ואולם החלטת הממשלה הפדרלית, לשנות את חוקי ההגירה ותקנות הזכאות לגבי המהגרים, יכולה להשפיע על קצב ההגירה של יהודים לגרמניה בעתיד.

בסמוך לציון יום השנה ה-60 לתבוסת גרמניה הנאצית במלחמת העולם השנייה נפתח בברלין מוזיאון השואה הלאומי, ב-10 במאי 2005. המוזיאון נחנך אחרי עשרות שנות מחלוקת ועיכובים, והוא המונומנט הראשון בגרמניה המוקדש לכל היהודים שנרצחו באירופה תחת הכיבוש הנאצי. העיצוב כולל כ-2,700 קורות בטון חשופות ומייצג התעמתות קיצונית עם התפיסה המסורתית של אתר זיכרון. המוזיאון לזיכרון השואה הוא מיזם של ממשלת גרמניה ושל גרמנים לא יהודים, שנועד להמחיש לעולם ולעם הגרמני כי הפשעים הזוועתיים יזכו לייצוג נצחי בלב העיר, כך שלעולם לא יישכחו.

1. ברית המועצות לשעבר

השינויים הגדולים שהתחוללו בעקבות נפילת מסך הברזל ממשיכים להשפיע על הזירה הבין-סובייטית כעבור חמש-עשרה שנה. הרפובליקה הרוסית ניצבה בחזית השינויים הקיצוניים שהתחוללו בסוף שנות השמונים של המאה העשרים, ומשמשת כיום כמדינת עוגן אזורית השואפת לשמר את שליטתה על הרפובליקות האחרות, לא תמיד בהצלחה.

מגמות ואירועים כלליים חפפו בדרך כלל למתרחש בארגונים הקהילתיים, במנהיגות ובפוליטיקה היהודית. ארגון FEOR הקשור לתנועת חב"ד ניסה למצב את עצמו כארגון גג יהודי לכל היהודים בתחומי ברית המועצות לשעבר, בהתבסס על מעמדו האיתן ברוסיה. ארגונים במדינות אחרות של בריה"מ לשעבר, שאינם מזוהים עם חב"ד, חתרו לחזק את מעמדם, כגון

לביטחון הקהילה השמיע בלייר גינוי חריף לאנטישמיות, והפגין תמיכה חמה בקהילה היהודית.

פעולות אנטי-ישראליות הפכו לשגרה, בעיקר במסד האקדמי הבריטי. איגוד מרצי האוניברסיטאות (AUT) הכריז חרם על האקדמאים הישראלים ועל שתי אוניברסיטאות ישראליות. ואולם הקריאות לחרם, ששבו ועלו באביב 2005, גם עוררו מחאות נגד נמרצות מצד מדענים יהודים ולא יהודים גם יחד, ואפילו מאמר מערכת של ה"טיימס" שגינה את הצעד. החרם בוטל בסופו של דבר בעקבות הצבעת רוב של שני שלישים מחברי האיגוד.

ביטויים אנטי-ישראליים חריפים אחרים כללו:

- התפטרותם של שני חברים יהודים בולטים מן הוועד המנהל של אגודת הסטודנטים הלאומית (NUS) בעקבות פעולות אנטי-ישראליות גלויות וחד-צדדיות של האגודה והפצת עלונים אנטישמיים בוועידה השנתית;
- כנס בבית הספר ללימודי המזרח ואפריקה, שנשא את הכותרת "התנגדות לאפרטהייד הישראלי";
- בחירתו של מרדכי ואנונו, שהורשע ונכלא על עבירות נגד ביטחון ישראל, כרקטור אוניברסיטת גלזגו.

יש המאמינים כי מדובר באוסף מקרי של אירועים שאין ביניהם קשר, אבל אחרים מוטרדים ממה שהם תופסים כדפוס מתחזק והולך של דעות קדומות וגזענות. אלה טוענים כי עצם קיומם של מקרים כאלה מוכיח שבכמה מקומות, רגשות אנטישמיים ואנטי-ישראליים הם כיום תופעה מבנית ולא חולפת.

יום השנה הששים לשחרור אושוויץ דווח בהרחבה בתקשורת, וצויין בעצרת הגדולה ביותר של ניצולי שואה בנוכחות המלכה, בצד שיעורים מיוחדים בבתי הספר.

הגידול בחינוך היהודי בבתי ספר יומיים נמשך, עם שיעורי רישום של יותר מ-60% מכלל הילדים בגיל בית-ספר, והביקוש עלה על ההיצע באזור לונדון רבתי. במקביל סבלו בתי הספר באזורים המרוחקים מירידה בביקוש, ולפיכך קיבלו יותר תלמידים לא-יהודים.

הקונגרס היהודי האירו-אסיאני בראשות ה"אוליגרך" אלכסנדר משקביץ.

תיק "יוקוס", משפטו והרשעתו של מיכאיל חודורקובסקי המזדהה בגלוי כיהודי, ובריחתם לחו"ל של אוליגרכים יהודים אחרים, חלקם לישראל, אירועים שיש להם קשר ישיר לחוסר היציבות הכלכלי והפיננסי ברוסיה, לאינטרסים של כוח פוליטי וגם לפעילות פשע מאורגן, מהווים מקור לדאגה גוברת. בעקבות פרשת "יוקוס" הפכו בעיות במערכת הבנקאות הרוסית את המדינה לסיכון גבוה בעיני משקיעים זרים.

הנשיא פוטין יצא מגדרו כדי להפגין את אהדתו ותמיכתו הפעילה בקהילה היהודית ברוסיה, מוסדותיה הדתיים והאחרים ורבניה, וכדי לבטא את התנגדותו לאנטישמיות על כל צורותיה. ביקורו המתקשר בישראל במאי 2005 נגע, בחלקו, לתמיכתו בקהילה היהודית אך גם לרצונו להיות מעורב בנעשה במזרח התיכון. ואכן, הצהרת פוטין בישראל כי ביטחונה של ישראל חשוב מאוד לרוסיה משום שהיא דואגת לביטחונם של יהודי רוסיה שעלו ארצה היתה בהחלט יוצאת דופן. יחד עם זאת יש לציין כי רוסיה מוכרת טילי נ"מ לסוריה, למרות התנגדותה הרועמת של ישראל.

אף שהדגש העיקרי של הקהילה היהודית בבריה"מ לשעבר קשור בעיקר לעלייה ולמשפחה בישראל, או לחיזוק מעמדם החברתי-כלכלי של היהודים המעדיפים להישאר ולהשתלב בחברה המקומית, קיים מיעוט המעורב באופן פעיל בתחיית החיים היהודיים. מתקיים שפע של פעילויות תרבות, חינוך ואפילו דת, אם כי אלו מושכות אליהן רק אחוז קטן מכלל האוכלוסיה היהודית. חלק גדול נבע מיזמות מקומיות, אך הוענקה גם תמיכה מגופים יהודיים בינלאומיים כגון הסוכנות היהודית, ועדת החלוקה של הג'וינט, נתיב, חב"ד, קרן לאודר, קרן לבייב ואחרים. תחושת קהילה חזקה מורגשת בעיקר במרכזים העירוניים הראשיים, כמו מוסקבה וסנט פטרבורג ברוסיה, וקייב באוקראינה, שם קיימת תשתית מתאימה לתמיכה בחיים קהילתיים יהודיים. קהילות בפריפריה, שאין להן מסה קריטית, נטו לדעוך.

צמיחה כלכלית משמעותית הורגשה ברוסיה, בעיקר

בעיר הבירה ובכמה מרכזים גדולים נוספים, אבל היא לא הגיעה לערי השדה ולאזורי הפריפריה. מאחר שיותר מ-50% מכלל האוכלוסיה היהודית מתגוררים בשתי הערים הגדולות, מוסקבה וסנט פטרבורג, היהודים הושפעו מכך במישור. האוכלוסיה היהודית בערים הגדולות נהנתה מן המצב הכלכלי החדש, בעוד שיהודים בפריפריה אינם רואים עתיד לעצמם ולילדיהם.

גברו הביטויים האנטישמיים ברוסיה – שבהחלט לא נבעו מן הממשלה ולא זכו לעידודה – מצד תנועות ימניות, דמויות ציבוריות שונות, ובצורה של אנטישמיות עממית סמויה המושרשת היטב במסורת הסלאבית. בשנת 2004 נרשמו 45 תקריות אנטישמיות אלימות, והאוליגרכים היהודים הואשמו ב"ביזה של אמא רוסיה".

המהומות בחבל הקווקזים והתפשטות פעילות הטרור ברוסיה הולידו תחושת חוסר ביטחון בקרב האזרחים. בשביל היהודים היה זה גורם ממריץ נוסף לשקול את אופציית העלייה.

אוקראינה חוותה מהפכים פוליטיים בסוף 2004 ובראשית 2005. היא מיצבה את עצמה כארץ דמוקרטית המעוניינת להשתייך לאירופה ומחפשת דרך שתאפשר לה להתקיים ולשגשג בין שני גושים, המערב מצד אחד והשכנה הרוסית הגדולה מצד שני.

הקהילה היהודית באוקראינה בנויה מגופים וארגונים שונים, שחלקם מצויים בעימות זה נגד זה. בתקופה הסוערת של הבחירות לנשיאות הצליחה הקהילה לשמור על פרופיל נמוך ולא משכה אליה ביקורת ותשומת לב ציבורית, לא מצד השלטונות ולא מצד האוכלוסיה המקומית. אבל מעמדה של הקהילה היהודית במזרח אוקראינה עלול להיפגע אם הממשלה תחליט לתבוע אילי הון יהודים כגון פינצ'וק, שהעניק לקהילה תמיכה ניכרת. לאור ההתפתחויות באוקראינה והתקרבותה למערב עשויה ההגירה היהודית לקטון, מה שעשוי להצביע גם על הצטמצמות האוכלוסיה היהודית, צמיחה כלכלית אפשרית, והזדמנויות להצטרף לאיחוד האירופי.

בבלארוס הצליח המשטר הקיים, המזכיר באופיו את העידן הסובייטי, לשמור על רמת חיים מינימלית

לאזרחיו למרות החרם המערבי. היהודים נהנים מחופש הדת ורשאים להגר. כמה מנהיגים יהודיים מתחו ביקורת חריפה על המצב הנוכחי.

מאז הצטרפותן לאיחוד האירופי עברו המדינות הבלטיות – ליטא, לטביה ואסטוניה – שינוי מן הדגם הבת-רסובייטי אל הדגם המערבי. אומנם רמת החיים עדיין רחוקה מזו שבאירופה המערבית, אבל האופציה של גישה חופשית וקשר עם האיחוד האירופי העניקה לארצות אלו מעמד מיוחס באזור. העלייה משם צפויה לקטון.

שינויים פוליטיים במאזן הכוחות התחוללו ברפובליקות של מרכז אסיה, אזרבייג'אן, גרוזיה וקירגיזסטן. כל השינויים הללו מונעים מן המיעוט הרוסי – וגם מן היהודים – להגיע לעמדות מפתח.

תקריות הדמים שהתרחשו באוזבקיסטן במאי 2005 היו האלימות ביותר במדינה מאז זכתה בעצמאותה, והן עלולות להשפיע באופן חמור על האוכלוסיה היהודית, המונה כיום פחות מ-10,000 נפש, ומתרכזת בעיקר בבוכרה ובטשקנט. הממשלה הנוכחית הגנה על הקהילה היהודית ושומרת על יחסים טובים עם ישראל. ברפובליקות של מרכז אסיה גברו הפונדמנטליזם המוסלמי ופעולות הטרור.

ז. אסיה, אפריקה והאוקיינוס השקט

אוסטרליה

עם בחירתו מחדש של ג'ון הווארד לראשות הממשלה, נותרה ממשלת אוסטרליה אחת התומכות המושבעות של ישראל. ביקורו המתוקשר של נשיא מדינת ישראל, משה קצב, הבליט את איתנות התמיכה בישראל בקרב הממשלה ומנהיגי האופוזיציה גם יחד. גם התקשורת שמרה על עמדה חיובית יחסית כלפי ישראל, בעיקר מאז בחירת אבו מאזן, אם כי עדיין הוטחה ביקורת נגד ישראל, כגון במקרה של גדר הביטחון. כחלק מהלך הרוח הפרו-ישראלי באופן כללי, הוקמה הרשות לחילופי תרבות אוסטרליה-ישראל, כדי להביא לישראל נציגי תרבות מאוסטרליה.

המתחים הדיפלומטיים בין ישראל ואוסטרליה נמשכו אף ששתי הממשלות הגדירו את התקריות השונות כב"רמה נמוכה מאוד". עמי להט, דיפלומט ישראלי, גורש זמן קצר לפני ביקור קצב. לא ניתנו הסברים, אך הועלו שפע חשדות.

רמת האנטישמיות באוסטרליה נמוכה, אך עדיין מהווה סיבה לדאגה. בשנים-עשר החודשים שהסתיימו ב-30 בספטמבר 2004 נרשמו 450 תקריות – פחות מאשר בשנים קודמות. האנטישמיות, שבוטאה ברובה במעשי יחידים, כללה בעיקר כתובות נאצה והאשמות מילוליות. למרות זאת הפכה שאלת הביטחון לנושא

מרכזי בקהילה, והובעה דאגה באשר למחיר. הכחשת השואה עדיין חזקה באוסטרליה, ומערכת המשפט הפדרלית הוכחה כחלשה מכדי להתמודד עם הבעיה. פרדריק טובין, מכחיש שואה ידוע, הפסיד במשפטו אך למרות זאת המשיך לפרסם את חומריו באינטרנט. החלטות נגד

אנטישמיות הועברו גם בפרלמנט הלאומי וגם במליאה של מדינת ויקטוריה בספטמבר 2004. הצורך בשיפור החקיקה הפדרלית נגד פשעי שנאה וגזענות היה ונותר דחוף ביותר.

יהדות אוסטרליה היתה אחת הקהילות המעטות הצומחות בתפוצות, אבל לאחרונה הואטה צמיחה זו. הפסקת התמיכה הממשלתית למהגרים מברית המועצות לשעבר בלמה את זרם ההגירה כמעט לחלוטין. בדומה לכך, ככל שהתנאים בדרום אפריקה השתפרו בהדרגה, פחתה ההגירה של יהודי דרום אפריקה לאוסטרליה. הגידול הטבעי הפנימי, שהיה יציב או אף שלילי, השתקף בירידת שיעור ההרשמה לבתי ספר יהודיים. סיבה נוספת לדאגה היא העלות הגבוהה של החינוך היהודי.

למכביה ה-17, שאורגנה בישראל ביולי 2005, נרשמה המשלחת הגדולה ביותר מאוסטרליה אי פעם, יותר מחמש מאות ספורטאים. התמיכה בישראל נותרה חזקה מאוד, חרף המרירות שנוצרה בעקבות "אסון הגשר" במכביה ה-15 (1997), בו נהרגו ונפצעו חברי משלחת אוסטרליה.

דרום אפריקה

היחסים בין דרום אפריקה לישראל מתוחים, משום שממשלת דרום אפריקה תומכת נמרצות במאבק הפלסטיני. עם זאת, לאחרונה השתנתה במקצת מגמה זו. המנהיגות הפלסטינית החדשה זכתה לקבלת פנים חמה, וכך גם צעדי הפיוס של שרון כלפי הפלסטינים ותוכנית ההתנתקות. הממשלה עשתה מאמצים ברורים להתקרב לישראל. משלחת מטעם הליכוד הוזמנה על-ידי ממשלת דרום אפריקה לביקור במדינה בספטמבר 2004, והתקבלה שם בכבוד רב, כולל קבלת פנים אצל הנשיא מ'בקי. כל זאת חרף הלחץ המוסלמי לנתק את הקשרים עם ישראל.

השינוי החיובי בעמדת הממשלה מצא ביטוי גם בכלי התקשורת, שהפגינו פחות עוינות מבעבר. האנטישמיות עוררה דאגה וחששות רבים, אבל מספר התקריות בפועל נותר נמוך וגדל רק במקצת, 37 תקריות ב-2004, ללא אירועים אלימים ממש, וזאת למרות הנוכחות המוסלמית והרגשות האנטי-ישראלים החזקים בחוגי הממשלה.

ההגירה היהודית ירדה לנקודה הנמוכה ביותר מזה עשר שנים, והגיעה ב-2004 ל-400-500 איש בלבד. העלייה נותרה יציבה, כ-200 לשנה. לאחרונה חידשו היהודים, בעיקר חרדים מארה"ב, מבריטניה ומישראל, את ההגירה לדרום אפריקה.

הרב ורון גולדשטיין בן ה-34 מונה לרב הראשי, כחלק מן המגמה הכללית של הצערת המנהיגות. הוא הרב הראשי הראשון יליד דרא"פ, בעל תואר דוקטור בחוקי זכויות אדם ושותף לכתבת ספר עם נכדו של נלסון מאנדלה. הנשיא מ'בקי נכח בטקס מינויו ודיבר על הערכתו לקהילה היהודית. הסוגיות העיקריות שבפניהן ניצבת הקהילה כיום הן:

- הצורך לבלום הגירה ואף לשנות את המגמה;
- הצורך לנצל את עושרה של הקהילה היהודית,

- לשמור שענייני הקהילה יתנהלו כסדרם ולהמשיך בשיפור הארגוני;
- הצורך בהשתתפות גדולה יותר בדמוקרטיה הדרום-אפריקנית ובמילוי תפקיד פעיל יותר בעבודת בניית האומה.

ארצות אחרות

איגוד יהדות אסיה והאוקיינוס השקט הוקם כדי להביא לשיפור ההבנה של ישראל בארצות האזור, כגון אינדונזיה.

בניו זילנד חוסלה סוף-סוף התקרית הדיפלומטית שהעיבה על יחסיה של מדינה זו עם ישראל, כאשר ישראל התנצלה והבטיחה לא לנסות עוד להשיג דרכונים מזוייפים עבור שליחי "המוסד". ראש הממשלה, הלן קלארק, יצאה עוד לפני ההתנצלות הישראלית במחווה משמעותית כאשר שינתה את סדר היום שלה כדי לבקר בשני אתרי זיכרון יהודיים בביקורה בפולין ובגרמניה באפריל 2005. מוקדם יותר הישעתה קלארק שר לשעבר משום שאמר כי "נמאס לי" מלשמוע כמה יהודים הומתו בגז בשואה.

בארצות אחרות באסיה ובאפריקה, הלך הרוח כלפי ישראל והעם היהודי השתפר במקצת אחרי מות ערפאת וחידוש מאמצי השלום במזרח התיכון. הדאגות מפני אנטישמיות, אלימות ואפילו טרור עדיין בולטות, בעיקר במדינות שיש בהן נוכחות מוסלמית חזקה.

ח. ישראל

בישראל, השנים 2004-2005 עומדות בסימן תוכניתו של ראש הממשלה אריאל שרון להינתק מרצועת עזה, וההכנות לביצועה. ההיערכות לקראת הנסיגה החד-צדדית מעזה הביאה בשנה האחרונה את התנועה הציונית לתקופת מפנה היסטורית. ראש הממשלה, שהיה אחד מאדריכלי ההתנחלות בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה, הביע נכונות להגשים את התפיסה האידיאולוגית "שטחים תמורת שלום", שאומצה בשמאל באופן רשמי

חוסלה התקרית
הדיפלומטית
בין ישראל
וניו זילנד

כבר עם החתימה על הסכמי אוסלו. אומנם, בשלב זה אימץ שרון גישה מוגבלת לרצועת עזה וצפון השומרון, אך הוא הביע נכונות מעשית לפירוק יישובים והעברת מתיישבים בניגוד לעקרונות המסורתיים של הציונות, ותוך פגיעה במעמד ההתיישבות.

ראש הממשלה הצליח להכתיב סדר יום מדיני-פוליטי, שהעמיד בצל את התוכניות המדיניות שהתגבשו באופוזיציה על רקע החלל הריק שנוצר בתהליך המדיני במהלך שנות האינתיפאדה. הוא הצליח להדוף את ההכרעות נגד התוכנית במרכז הליכוד ואת הדרישות לקיום משאל עם, וגרם לתנועה משמעותית במפה הפוליטית. שרון צירף לקואליציה את מפלגת העבודה וקידם את תוכניתו בתמיכת השמאל והערבים, ובהתנגדות נחרצת של קבוצה אופוזיציונית מגובשת בתוך מפלגתו ותוך ניטרול הימין והפלגים הדתיים-אידיאולוגיים ובראשם המפלגה הדתית-לאומית. להצלחתו תרמו גם נסיבות חיצוניות למהלך, ובראשן מותו של יאסר ערפאת, שהתגלה יותר ויותר כמכשול להשגת הסכם, ההתפתחויות במזרח התיכון ובהן העמקת המעורבות האמריקנית בעיראק, רצח חירי בלבנון, בידודה של סוריה, והתגברות האיום הגרעיני האיראני.

התמורות המיידיות לישראל התבטאו בהשגת כמה הבנות אסטרטגיות עם ארצות הברית ובהן דחיית התביעה הפלסטינית לזכות השיבה של הפליטים לישראל בתחומי הקו הירוק, ו"הכרה במציאות הדמוגרפית החדשה", ביטוי שטבע נשיא ארה"ב, ופורש בישראל כהכרה בגושי ההתנחלות הגדולים (בהצהרות הנשיא בוש המכוונות כלפי הפלסטינים, גישה זו הותנתה בהסכמה הדדית); השיפור ביחסים עם אירופה, והחלטת מוסדות האיחוד האירופי להגדיר כגילויי אנטישמיות מודרנית את הביטויים נגד זכותה של ישראל להתקיים כמדינת העם היהודי, הכחשת השואה והאשמת יהודים בנאמנות כפולה, על רקע העדפתם, כביכול, את יהדותם ואת מדינת ישראל על פני הנאמנות למדינה בה הם מתגוררים. כן נרשמה התחממות מסוימת ביחסים עם מצרים וירדן, שהתבטאה בהחזרת שגרירי שתי המדינות לישראל.

מול כל אלה מעלה ההינתקות מספר סוגיות חשובות:

- השפעת המהלך על רקע הצהרת החמאס, שהחלטת ההתנתקות נכפתה על ישראל בעקבות האינתיפאדה, על גורם ההרתעה מול הפלסטינים ומול מדינות ערב בהקשר לנסיגה החד-צדדית מלבנון בשנת 2000 והחלטה לא להגיב על טילי ה"סקאד" העיראקיים במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991;
- סכנה להחרפת העימות הפנימי בישראל בין התומכים במהלך לבין המתנגדים לו, ממדי הסרבנות והתגייסות חלק מהממסד הרבני נגד המהלך, והעמקת החשש לטראומה לאומית כתוצאה מתחושת תבוסה והתפרקות הלכידות הלאומית בחלק מהציבור;
- יחסי ישראל – תפוצות בעידן של רגיעה ממושכת, אם המהלך מצליח.

במישור הפנימי הסתמנו חידוש הצמיחה והתאוששות כלכלית, על רקע מדיניות הממשלה הדוחפת להסתגל לגלובליזציה ולתחרות העולמית, על אף המשך הקשיים בתחום החברתי, התייצבות האבטלה על 9.8 אחוז וממדי העוני המדאיגים.

שיעורי העלייה אומנם קטנים והולכים, עם התמעטות מאגר היהודים החיים במדינות מצוקה, אך המעבר לישראל קיבל זריקת עידוד אידיאולוגית עם החלטתו של פרופסור סטנלי פישר לקבל על עצמו את תפקיד נגיד בנק ישראל ולקבוע את ביתו בארץ. סיכוי להגברת העלייה קיים גם מצרפת, אך עד כה טרם מומש. מצב זה עשוי להקל על הזדהות עם ישראל אך גם עלול ליצור אדישות כלפיה.

עוד ראויים לציון יוזמת הסוכנות בשיתוף ממשלת ישראל לקידום פרויקט "מסע" להבאת צעירים יהודים מהתפוצות לתוכניות חינוך ציוניות ממושכות בישראל, זאת בעקבות הצלחת פרויקט "תגלית", בו מובאים צעירים יהודים לביקורים קצרים בישראל; המלצות ועדת דברת לרפורמה במערכת החינוך; והתאוששות ענף התיירות על רקע הרגיעה במצב הביטחוני.

- הסתגלות לעימותים צבאיים בעצימות מוגבלת, שעל-פי הנחת המומחים במסד הביטחוני, יאפיינו את המציאות הביטחונית בשנים הבאות, גיבוש תפיסות מתאימות ופיתוח תשתיות וכלים טכנולוגיים שיתמודדו בהצלחה עם מציאות זו.

הסכסוך והתהליך המדיני

בראשית קיץ 2005, תוכנית ההינתקות מעזה התקדמה לקראת מימושה, לאחר שמפלגות הימין האיחוד הלאומי והמפד"ל עזבו את הממשלה, והשר לענייני תפוצות, נתן שרנסקי (הליכוד), התפטר. צירוף מפלגת העבודה איפשר לשרון לגבור על המחסומים הפרלמנטרים שמציבים בדרכו מתנגדי ההינתקות.

ראש הממשלה הצליח לגבש סביב מהלך ההינתקות תמיכה ציבורית ללא תקדים, הנשענת בין היתר על גורמים חוץ פרלמנטריים במסד המשפטי ובתקשורת, תוך דחיקת הרוב בליכוד, הקורא למשאל עם. התמיכה הציבורית נשענה, במידה רבה, על עייפות הרוב מהמאבק המתמשך על רקע לאומי, הבנת התהליכים הדמוגרפיים המאיימים על אופייה היהודי של המדינה, ותקווה שהנסיגה תביא להתפתחויות חיוביות שיבססו תקופה של שקט ושלוש יחסי, תוך תנופה חדשה למעשה הציוני בגבולות הקו הירוק, יישוב הגליל והנגב ורגיעה בקרב המיעוטים בישראל.

מנגד, הנסיגה בעקבות המאבק האלים של הפלסטינים עוררה חששות לשחיקה בהרתעה, תחושת תבוסה בחלק מהציבור בעקבות הפגיעה במעמד ההתיישבות כנדבך עקרוני של התנועה הציונית, והחשש מטראומה בקרב מתיישבים הנאלצים לעזוב את בתיהם ובקרב קבוצת התמיכה האידיאולוגית שלהם, שיש לה אחיזה בכל חלקי הציבור, ובמיוחד ביהודה והשומרון ובשכונות החדשות בירושלים.

מהלך ההינתקות מלווה, אומנם, בגילויי הבנה והתחשבות במצוקת המתנחלים שחורגים מקבוצת התמיכה הטבעית שלהם, אולם במידה רבה, המועמדים לפינוי מצאו את עצמם מבודדים ומוגדרים "מחוץ

מעבר לאיזמים הביטחוניים-צבאיים, החברה הישראלית המשיכה להיות חשופה לסכנות: המגמה הדמוגרפית השלילית המסתמנת לנוכח נתוני הפיריון הגבוהים של האוכלוסייה המוסלמית, על אף שבקרב האוכלוסייה היהודית בישראל שיעור הפיריון הוא מהגבוהים במערב; התגברות חדירתם של "לא יהודים" בישראל מקרב העולים, העובדים הזרים, ותופעת איחוד המשפחות הגדלה בציבור הפלסטיני.

החרیפה האווירה הציבורית על רקע התחושה שגוברות והולכות השחיתות במגזר הציבורי והאלימות, בעיקר בקרב צעירים.

ביטחון

מצבה הביטחוני של ישראל שופר, בעקבות היחלשות האופציה להתארגנות חזית מזרחית נגדה, עם העמקת המעורבות האמריקנית בעיראק ויחסה העוין של ארה"ב למשטר הסורי בראשות אסד הבן. מאידך הסתמנו בשנת 2005 מספר אתגרים משמעותיים בפני מערכת הביטחון הישראלית:

- המשך ההתקדמות של תוכנית הגרעין האיראנית. אמנם מדינות אירופה גילו, יותר מבעבר, ערנות לסכנה האיראנית, ובארה"ב הסתמנה נכונות להוביל מהלך של חרם נגד טהראן על רקע זה. אולם על-פי הצהרות רשמיות של ראשי מערכת הביטחון, אין די בהתפתחות זו כדי לשחרר את ישראל מהצורך לשמור על אופציה לפעולה עצמאית;
- שיקום מערכת היחסים ושיתוף-הפעולה בין הממסדים הביטחוניים של ארה"ב וישראל, שנפגעו מאוד על רקע חשדות שהועלו בווישינגטון לגבי זליגת טכנולוגיות סודיות מישראל לסין וניסיונות ישראלים להסתיר את עומק היחסים הביטחוניים בין ירושלים לבייג'ינג.
- הגשת כתב אישום נגד אנליסט בפנטגון, המואשם בחשיפת מידע סודי בפני גורמים באיפא"ק, והחשד כי באמצעות גורמים אלה הועבר מידע סודי לישראל.

למחנה". ניסיונותיהם לקשר בין היוזמה הפוליטית של ראש הממשלה לבין הליכי החקירה שנוהלו נגדו ונגד בניו לא זכו להד מהותי, בעיקר בשל תמיכת התקשורת במהלך. כפי שנרמז בכנסי עיתונאים, יתכן כי תמיכה זו היא על תנאי, והתקשורת עשויה לשנות כיוון אם מסיבות כלשהן ההינתקות תתעכב, או אם אחריה לא תיזום הממשלה מהלך מדיני המשכי.

ניצחון החמאס בבחירות המוניציפליות ברשות הפלסטינית ב-5 במאי 2005, בעיקר ברצועת עזה, עלול להשפיע גם על תוצאות הבחירות לפרלמנט הפלסטיני, שתוכננו לחודש יולי, ונידחו. התחזקות החמאס ושלטתו בעזה עלולות לחזק גורמים ישראליים המתנגדים לנסיגה החד-צדדית. גורמים אלה כבר יזמו, בהשפעת חלק מהרבנים, מאמץ לעודד סרבנות בקרב חיילי צה"ל, במיוחד אלה שמזדהים אידיאולוגית עם תנועת ההתנחלות.

ערב ביצוע ההינתקות, גורמים מקצועיים בכירים במסד הביטחוני שידרו ספקות גלויים לגבי הסיכויים להצלחת המהלך. חלקם הזהירו מפני חידוש המאבק האלים, בשל תחושה בצד הפלסטיני כי רק ההתנגדות הובילה לויתורים ישראליים. החלטת שר הביטחון, בתמיכת ראש הממשלה, שלא להאריך את כהונת הרמטכ"ל יעלון נבעה, בין היתר, מהתבטאויותיו אודות הסכנות הטמונות במהלך חד-צדדי. עם זאת, אף שהרוב בציבור הסתייג ממה שנתפס כהדחה, אין לכך השפעה על שיעור התמיכה בראש הממשלה. גם ראש שירות הביטחון הכללי סיים את תפקידו חרף ההצלחות שנרשמו במניעת פיגועים, ועל רקע אזהרותיו מפני השתלטות החמאס שחרט על דיגלו – גם באמנה הרשמית שהוא מפרסם – קריאה לרצח יהודים.

גורם מכביד נוסף נבע מהעובדה שהממשלה לא הצליחה ליצור לתוכנית דימוי של הזדמנות למפנה חיובי, תוך גיוס לפחות חלק מהמתנחלים למעשה חלוצי-ציוני של יישוב הנגב והגליל, וגיבוש פרויקט לאומי של העם היהודי בעולם להבטחת אופייה היהודי של המדינה.

מותו של ערפאת, המנהיג שזוהה שנים ארוכות

עם ה"עניין הפלסטיני" ובחירתו של אבו מאזן כיוורן סימנו תחילתו של עידן חדש שבו מוצבים סימני שאלה לגבי יכולת הבאים אחרי להביא לאיחוד שורות בציבור הפלסטיני. דור ההמשך בפת"ח דורש רפורמות מרחיקות לכת, שכוללות דמוקרטיזציה ומלחמה בשחיתות, תוך החלשת ותיקי טוניס שנתפסים כנהנים העיקריים של המערכת הנגועה והנהנתנית שהנהיג ערפאת. מותו של ערפאת גם פתח אפשרויות להפשרת הקיפאון המדיני.

בשנה האחרונה חלה ירידה משמעותית ברמת האלימות והטרור, בין היתר בעקבות הצלחתו של אבו מאזן, בסיוע מצרים, להגיע להסכם עם החמאס. בהחלטת החמאס להשתתף בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ואף לבחון השתתפות במערכות השלטון של הרש"פ טמון הימור רב סיכונים מצד היו"ר אבו מאזן. לשיטתו, זו הדרך לעקר לאורך זמן את החמאס מן הממד האלים של התנהלותו. הפקוק במהלך נובע

מן האופן בו החמאס מגדיר במצעו את עיקרי אמונתו: תפיסת הסכסוך כמערכה דתית כוללת בין האסלאם ליהדות, המחייבת מלחמת חורמה והרג ביהודים, והשוללת כל פשרה שהיא עם ישראל.

מימשלו של ג'ורג' וו. בוש חידד את עמדותיו לגבי אופי פתרון הסכסוך, והעלה במידה מסוימת את רמת מעורבותו.

באפריל 2004 כתב הנשיא בוש לראש ממשלת ישראל כי ארה"ב תתנגד לשיבת פליטים לישראל, לא תהיה נסיגה לקווי שביתת הנשק של 1949 וכי הגבולות, שיושגו בהסכמה בין הצדדים, ישקפו מציאות קיומם של מרכזי אוכלוסין יהודיים גדולים בגדה המערבית. (על הצורך בהשגת הסכמה לשינויי הגבול חזר הנשיא גם בפגישתו עם אבו מאזן בושינגטון.) ניכר שארה"ב מודעת לקשיי שרון בהגשמת ההתנתקות, ואינה מעוניינת להכביד עליו. עם זאת, במפגש בוש-שרון במאי 2005 באו לביטוי מאפייני המחלוקת – התנגדות ארה"ב להרחבת ההתנחלויות ותביעתה לפנות את המאחזים הלא מורשים.

מות ערפאת
פתח אפשרויות
להפשרת הקיפאון
המדיני

ממשל ומשטר

קידום התוכנית המדינית של ראש הממשלה התאפשר, בין היתר, בזכות טלטלה של המערכת הפוליטית. התפוררה הקואליציה שהקים שרון בראשית כהונתו, שהתבססה על הליכוד, שינוי, המפד"ל והאיחוד הלאומי, תוך דחיקת ש"ס והחרדים לספסלי האופוזיציה. בליכוד התגבש גוש אידיאולוגי חזק שמתנגד לתוכנית ההינתקות החד-צדדית ונהנה מתמיכה רחבה במרכז המפלגה.

בראשית 2005, לאחר פרישת שינוי, הצטרפה "העבודה" לקואליציה ואיפשרה לראש הממשלה לפתוח במו"מ עם המפלגות החרדיות לשם תמיכתן בתקציב ולארגון תמיכה פרלמנטרית בתוכנית המדינית, תוך הישענות על "העבודה", שינוי, יח"ד והסיעות הערביות. אולם ההתארגנות הפוליטית הוגבלה לנושאי הנסיגה והתקציב. המפלגות, ובראשן הליכוד, נקלעו למשבר על רקע אידיאולוגי וההתארגנויות בניסיון להביא לחילופים בהנהגה.

בחלקים גדולים של הציבור גברה המועקה מממדי ההשחתה של המגזר הציבורי והמאמצים להקנות לגיטימציה לתופעה. העמיקו התופעות של מינויים פוליטיים פסולים וגיוס כספים בדרכים בלתי-חוקיות למאבקים מפלגתיים.

ההליכים הפליליים נגד אנשי ציבור בכירים הגיעו לשיא חדש עם הרשעתו של שר לשעבר בהברחת סמים ובזיוף דרכונו הדיפלומטי. הרב הראשי האשכנזי נחקר באזהרה על רקע חשדות לשוחד וקבלת טובות הנאה, ואילו משפחתו של הרב הראשי הספרדי הסתבכה במעשה חטיפה אלים והכאת קטין על רקע "פגיעה בכבוד המשפחה", לאחר שהתרועע עם בת הרב.

בקרב הנוער התגברה האלימות, מספר צעירים נרצחו בדקירות במועדונים, ורבים נפצעו בקטטות אלימות.

כלכלה, גלובליזציה וחברה

בשנה האחרונה הושג שיפור של ממש במצב הכלכלי בישראל, בעקבות הצעדים שנקטה הממשלה במאמץ

להסתגל לתהליכי הגלובליזציה ולחוקי התחרות בשווקים הבינלאומיים, תוך שינוי מדיניות המטבע, ביצוע הפרטות גדולות של עסקים בשליטת הממשלה, וצמצום ההוצאה הציבורית.

ההתייצבות הכלכלית הושפעה גם מהערבויות שהתקבלו מארצות הברית, משיפור בכלכלה העולמית, חידוש הצמיחה בהיי-טק ומהרגיעה במצב הביטחון. במהלך 2004 נרשמה עלייה ריאלית של 4.3% בתוצר הלאומי הגולמי, ואילו במגזר העסקי נרשמה עלייה גדולה יותר – 6.2%; הצריכה הפרטית עלתה ב-5.2 אחוזים; הצריכה הציבורית ירדה ב-2 אחוזים, כתוצאה מקיצוצים במגזר האזרחי והביטחוני. הישגים אלה לוו בגידול של 14.6% בייצוא, המשקפת בין היתר גידול של 39% בתיירות.

עם זאת, המשק הישראלי עדיין רחוק מעצמאות, ותלוי בסיוע האמריקני. ממדי העוני מדאיגים והפערים החברתיים נמשכים. האבטלה, בעקבות צעדים להקטנתה ושינוי מדיניות התמיכות, אך אין בכך כדי לתרום להעלאה ברמת החיים.

ישראל והתפוצות

יוזמת נשיא המדינה משה קצב להקמת פורום יהודי גלובלי לדיון בסוגיות יהודיות קיומיות תרמה להתעוררות ולשדרוג הדו-שיח ישראל-תפוצות. המכון לתכנון מדיניות עם יהודי הגיש לנשיא נייר עמדה מקצועי, בו הובא חשש כי ההתנגדות הצפויה בעולם תביא לכך שארגון חדש לא יניב תרומה משמעותית להתמודדות עם סוגיות כבוד-משקל.

בפגישת הנשיא קצב עם מנהיגים יהודים מהתפוצות, שהתקיימה ביוני 2005, התקבלה החלטה ברוח אחת מהמלצות המכון – להקים פורום שנתי, "בית ישראל", בשיתוף יהודים מהתפוצות ומישראל, לשם דיון בסוגיות הקשורות לעתידו של העם היהודי.

בשנה האחרונה נמשכה מגמת הירידה במספר העולים, על רקע שחיקת פוטנציאל העלייה ממדינות חבר העמים ומארצות מצוקה. כפי שצוין בהערכה השנתית הקודמת, 92 אחוז מיהודי העולם חיים כיום

במדינות המדורגות בשני העשירונים העליונים על-פי מדד רמת הפיתוח האנושי של האו"ם. מצב זה הביא להיערכות חדשה בסוכנות היהודית ובקרב גורמי העלייה בממשלת ישראל, לריכוז המאמצים בעלייה מהמערב.

מינויו של פרופסור סטנלי פישר, מבכירי הכלכלנים בעולם, לתפקיד נגיד בנק ישראל והחלטתו לעלות לישראל הם בעלי משמעות מיוחדת מכמה טעמים: א. אף שמדובר במקרה בודד, הוא עשוי להוות דוגמה אישית מעוררת השראה, בעיקר משום שהחלטתו הייתה כרוכה בויתור אישי על רקע תפקידו כסגן יו"ר "סיטי גרופ" ומעמדו הרם בעולם הפיננסים בארה"ב; ב. ביטוי לשותפות הגורל בין ישראל לבין התפוצות ותחושת האחיות של פישר, כאיש כלכלה אמריקני ויהודי, למשק הישראלי; ג. הכרעת הוויכוח הציבורי החרף בישראל סביב השאלה אם ראוי להפקיד מישרה כה רמה ורגישה בידי אישיות לא ישראלית.

התגברות האנטישמיות באירופה ובעקבותיה חיזוק מערך העלייה בפריס תרמו להתעוררות גל התעניינות אצל יהודי צרפת באפשרויות הקליטה בישראל. כ-120 אלף תיירים יהודים מצרפת ביקרו בישראל בשנה האחרונה. רבים מהם רכשו בתים ודירות, הפיחו תקוות לגידול בעלייה מארצות המערב ותרמו לשיקום שוק הנדל"ן במספר ערים בישראל, ביניהן ירושלים. עם זאת, בפועל נותר שיעור העלייה מצרפת נמוך למדי.

תצוין כאן גם ירידתם מהבמה היהודית-ציבורית, לפחות לתקופת ביניים, של שני אישים בולטים בתחום חיזוק יחסי ישראל והעם היהודי: האחד – השר לתפוצות, חברה ועניני ירושלים, נתן שרנסקי, שהתפטר מממשלת שרון בשל התנגדותו התקיפה למהלך ההינתקות; השני – יו"ר הסוכנות היהודית לארץ ישראל וההסתדרות הציונית, סלי מרידור, שמיקד את פעילות הסוכנות בתחומי העלייה, החינוך היהודי-ציוני והקשרים בין ישראל והתפוצות.

דמוגרפיה וסוגיית "מיהו יהודי"?

בשנת 2005 העמיקה החדירה לתודעה הישראלית של

הסוגיה הדמוגרפית והסכנות הטמונות בריבוי הטבעי הגדול בקרב המיעוט המוסלמי. בנוסף, הגידול בשיעור הלא יהודים בקרב העולים לישראל במסגרת חוק השבות ובמספרי העובדים הזרים, והדרישות התקיפות מצד ערבים לאיחוד משפחות שפירושו קליטת פלסטינים בישראל, מחריפים את הסכנה לכרסום מוגבר של הרוב היהודי בישראל. המועצה לביטחון לאומי נדרשה לסוגיה, והממשלה מינתה ועדה בראשות שר הפנים להחמרת חוקי ההגירה ולהשוואתם למדינות באירופה, במגמה להקטין את מספר הלא יהודים המהגרים לישראל.

תוצאות מחקר חדש, שנערך ביוזמת הסוכנות, בקרב גברים ונשים נשואים בישראל בנוגע לתכנון ילודה וגודל המשפחה, הצביעו על גישות חיוביות כלפי המשפחה הגרעינית ונכונות להגברת הילודה.

התפתחות משמעותית חלה בשנה החולפת בסוגיית "מיהו יהודי". בית המשפט הגבוה לצדק קבע כי ניתן לתת אזרחות על-פי חוק השבות ליהודים שנתגיירו ב"גיור קפיצה" – גיור לא אורתודוכסי. הללו קיימו הליך מיוחד, במסגרתו עברו לימוד והכשרה בישראל, יצאו לנסיעה קצרה אל מחוץ לישראל רק לשם קיום טקס הגיור עצמו ושבו אליה. הפסיקה עוררה תגובות נרגשות רבות, מהן זועמות, אך השלכתה המעשית הישירה מצומצמת, ראשית משום שמספר המשתמשים הפוטנציאליים בה זעיר, ושנית – בג'צ' הותיר למדינה מקום לקבוע מבחנים ונהלים נוספים בקשר להכרה במתגיירים אלה כזכאים לעלות לישראל על-פי חוק השבות.

חינוך, מדע וטכנולוגיה

מערכת החינוך בישראל עברה בשנת 2005 טלטלה חריפה בעקבות המלצת ועדת דברת לרפורמה מבנית מרחיקת לכת, הנהגת יום לימודים ארוך במקביל לקיצור שבוע הלימודים לחמישה ימים, ופיטוריהם של אלפי מורים. מוקדם עדיין להעריך את משמעות התוכנית, אולם ראוי לציין כי לראשונה שותפו בתחום

נפתח ביוזמה מקומית מוזיאון לזכר השואה, שנועד להגביר את המודעות לשואת היהודים גם בקרב המיעוטים בישראל.

מיעוטים

למרות שהמלצות ועדת-החקירה הממלכתית בראשות השופט אור זכו לאישור נוסף בוועדה ממשלתית בראשות שר המשפטים לשעבר יוסף לפיד, לא נעשה בשנה החולפת מאמץ ליישם מדיניות כוללת על-פי ההמלצות.

עם זה, ראוי לציון מינויו של אוסקר אבו-ראזק למנכ"ל משרד הפנים. זו פעם ראשונה שאזרח ערבי התמנה למנכ"ל משרד ממשלתי חשוב. עוד יצוין שחרורו של עזאם עזאם, לאחר כשמונה שנים בכלא המצרי בעוון ריגול. הממשלות השונות לא חסכו במאמצים להחזירו הביתה, והדבר זכה להכרת תודה מצד העדה הדרוזית.

שני כדורגלנים בני מיעוטים הצליחו להבקיע שערים גורליים במשחקה של ישראל נגד נבחרות אירלנד וצרפת. עם זאת, במגרשים שונים עדיין נשמעות קריאות גזעניות נגד שחקנים ערבים.

הדיון על אופייה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומעמד המיעוטים בתוכה התעורר מחדש גם בהקשר להחלטת בג"צ, להתיר מכירה של קרקעות הקרן הקיימת לישראל גם לאזרחי ישראל שאינם יהודים.

נמשכו העימותים הקשים סביב מכירת קרקעות כנסיה וקרקעות פרטיות ערביות ליהודים. בכפר מע'אר שבגליל נקטו דרוזים אלימות קשה נגד נוצרים.

זה אנטי-עסקים בכירים, שפעלו כצוות משימה לייעוץ אסטרטגי.

הקהילה האקדמית בישראל המשיכה להתמודד מול גורמים עוינים במערב, הקוראים להחרימה בגלל המשך הכיבוש בשטחים. ארגון אקדמי בריטי הכריז לאחרונה חרם על אוניברסיטאות חיפה ובר-אילן, אך כעבור זמן קצר בוטלה החלטה זו. עם זאת, בדרך-כלל ישראל הצליחה לחזק את יתרונה הטכנולוגי והמדעי, ולשמור על שיתוף-הפעולה עם הממסד המדעי במדינות חוץ.

הקהילה המדעית בישראל קיבלה עידוד נוסף עם הענקת פרס נובל לכימיה לשני מדענים מהטכניון. ואולם, מדענים רבים, ובהם שני הזוכים, טוענים כי הפרס משקף את ההשקעות במחקר לפני שנים רבות, בעוד שכיום סובלת התשתית המדעית והמחקרית בישראל ממשבר חריף עקב קיצוצי התקציב הגדולים.

ישראל וזכרון השואה

במפגן ענק של הזדהות עם העם היהודי ועם זכר השואה, הגיעה השנה לישראל משלחת של 40 ראשי מדינות בראשות מזכ"ל האו"מ, קופי אנאן, כדי להשתתף בטקס חנוכת מוזיאון השואה והגבורה ב"יד ושם". הטקס זכה לסיקור תקשורתי נרחב בעולם והגביר את המודעות וההכרה בשואת העם היהודי במלחמת העולם השנייה ובתקומתו בעקבות הקמת המדינה היהודית בארץ ישראל. הנשיא, ראש הממשלה ושרת החינוך צעדו יחד עם ניצולי שואה בראש "מצעד החיים" בטקסי זיכרון בפולין, במלאת 60 שנה לשחרור מחנות ההשמדה והניצחון על גרמניה הנאצית. בנצרת

ניתוח סוגיות מיוחדות

מדע וטכנולוגיה
והעם היהודי .א

על תולדות היהודים עצמם. אלה העניקו להם מעמד מקצועי, מקורות הכנסה חדשים, ולעתים אפילו השפעה פוליטית. הוגים יהודיים רבים, כגון מארקס ופריד, תרמו לשינוי קיצוני של הנוף האינטלקטואלי והפוליטי בעידן המודרני. זיקתם למורשתם היהודית האמיתית או המשוערת עמדה במרכזם של מחקרים והשערות רבים. אבל העיונים הבאים מוגבלים למדעים הפיסיים והטכנולוגיות.

2. ההשפעה היהודית על מדע וטכנולוגיה לעומת השפעת המדע והטכנולוגיה על היהודים

הקשר בין יהודים לבין מדע וטכנולוגיה אינו ליניארי אלא דיאלקטי; המדע והטכנולוגיה משפיעים על היהודים, והיהודים בתורם משפיעים על המדע והטכנולוגיה. ככל שהאוריינות המדעית והטכנולוגית של עם גבוהה יותר, כך גדלה יכולתו להפיק תועלת מהתקדמות המדע והטכנולוגיה, משתפרת יכולתו להתמודד עם איומים, והוא צובר את העוצמה הדרושה לניצול מדע וטכנולוגיה לצמיחה כלכלית, בריאות הציבור, עוצמה צבאית וחינוך. אומות בעלות אוריינות מדעית וטכנולוגית נמוכה יכולות לנסות להצטרף למירוץ ולהפיק תועלת מן ההתקדמויות שהושגו במקומות אחרים, אך הן

יהודים במדע ובטכנולוגיה – יחסים מיוחדים

1. התרומה היהודית למדע וטכנולוגיה במאה העשרים

היהדות התנ"כית והבתר-תנ"כית מעריכה את יופיו של העולם הפיסי, הנתפס כיצירה אלוהית, ומייחסת ערך רב לחיי האדם ובריאותו – עמדות המתיישבות היטב עם המדע המודרני. האם יש קשר בין מורשת זו לבין הישגי היהודים במדע וטכנולוגיה בעידן המודרני? במהלך המאה העשרים תרמו היהודים לקידום המדע והטכנולוגיה יותר מכל מיעוט קטן או קבוצה דתית אחרים. אף שבתקופה המודרנית היהודים לא ייצגו מעולם יותר מ-0.6% מכלל אוכלוסיית העולם (כיום הם מהווים 0.2%), בין השנים 1901 ל-2004 הם זכו בכמעט 30% מכלל פרסי הנובל במדעים ובכלכלה. היהודים תרמו מספר רב של תרומות יוצאות דופן למדע ולטכנולוגיה בשתי ארצות מובילות בתחומים אלה: גרמניה בין השנים 1880 עד 1933, וארצות הברית משנות הארבעים של המאה העשרים ועד היום. ללא כל תכנון מוקדם מילאו אפוא היהודים תפקיד משמעותי בעלייתן של הארצות הללו למעמד של מעצמה. במקביל היתה למדע ולטכנולוגיה השפעה דרמטית

2. הגיאופוליטיקה של המדע והטכנולוגיה

קבוצה שניה של גורמים משפיעים קשורה בגיאופוליטיקה. מדע וטכנולוגיה ממלאים תפקיד חשוב בשינויים הגיאופוליטיים בגלל מקומם המרכזי הן בעוצמה "קשה" והן בעוצמה "רכה". מדע וטכנולוגיה נוגעים גם לאויבי העם היהודי וגם לידידיו, ועשויים לחזק או להחליש כל אחד מהם. אחת הסוגיות החשובות ביותר לטווח הארוך הנוגעת למצב העם היהודי במאזן הכוח המדעי והטכנולוגי הבינלאומי היא – האם ארצות הברית תשמור על מנהיגותה העולמית בתחום המדע והטכנולוגיה. מאז מלחמת העולם השנייה היו המדע והטכנולוגיה מקור חיוני, ולעתים המקור הבודד החשוב ביותר לעליונותה הצבאית של אמריקה, לתחרותיותה הכלכלית, ובמידה רבה גם להשפעתה האינטלקטואלית והתרבותית על העולם כולו. דומיננטיות זו היתה חיונית לא רק לרווחתם של 40% מכלל העם היהודי המתגוררים בארה"ב, אלא גם להישרדותה של ישראל ולהשיגה בתחום המדע והטכנולוגיה.

סביר להניח שארצות הברית תמשיך להוביל במדע וטכנולוגיה בעתיד הנראה לעין. אבל אין זה משחק סכום-אפס. התקדמות מדעית וטכנולוגית של ארצות ויבשות נוספות, ובמיוחד אירופה ויפן, ובתוך זמן לא רב גם סין והודו, תביא תועלת לעם היהודי אם היא תוביל, כפי שנראה, להרחבת שיתוף הפעולה הבין-לאומי. ארצות אלו ורבים ממדעניהן שואפים לשיתוף פעולה הדוק יותר עם ישראל. רמת הביצועים של ישראל במדע וטכנולוגיה בשנים הבאות תהיה אחד הגורמים שיקבעו את מקומה של ישראל בשידוד המערכות הגדול הצפוי בזירה הבינלאומית.

השפעה ישירה על העם היהודי

את ההשפעה הישירה ניתן לסווג לארבע תת-קבוצות:

גם ישלמו את מחיר ההתפתחויות שאולי ייראו להן רצויות פחות, ולא יוכלו לצפותן במלואן או לעצב אותן לתועלתן.

מורכבות ההשפעות של המדע והטכנולוגיה

מדע וטכנולוגיה משפיעים על בני אדם ועל עמים בשפע של צורות מגוונות, וניתן לנתח את השפעותיהם מתוך פרספקטיבות שונות. ההשפעות יכולות להיות גלובליות, כאלו הקשורות לבעיות ופתרונות המשותפים למרבית המין האנושי; הן יכולות להיות ספציפיות אך עקיפות, קשורות למשקל הגיאופוליטי של המדינות החשובות ביותר ליהודים; או שהן יכולות להיות ספציפיות וישירות, כאלו הנוגעות בעיקר, או באופן משמעותי ביותר, ליהודים.

1. סוגיות גלובליות

הסוגיות הגלובליות הן בדרך כלל ארוכות טווח, וכוללות מחסור באנרגיה ובמים, שינויי אקלים, מחלות מידבקות ומגיפות, טרור ונשק להשמדת המונים. כל אחת מהן יכולה להפוך למשבר בעל השלכות מכריעות על העם היהודי, כמו גם על אחרים. התמודדות עם משברים מסוג זה מחייבת מאמץ בינלאומי. מדע וטכנולוגיה הם מרכיבי מפתח בכל אחת מן הסוגיות, הן כמקורן והן כמרכיב חיוני בפתרון.

על מורכבות הקשר בין סוגיות גלובליות לבין מדע וטכנולוגיה ניתן לעמוד מתוך המקרה של אנרגיה. מאזן האנרגיה העולמי, עוצמתן של יצרניות הנפט במזרח התיכון, תלותן הגוברת של מדינות כגון סין והודו בנפט, וההשפעות האפשריות לטווח הארוך של המדע והטכנולוגיה על כל אחת מסוגיות אלו, הן שאלות מפתח בעלות חשיבות אסטרטגית לעתיד העם היהודי. אין ספק שמקורות אנרגיה חדשים יתחילו בהדרגה להשלים את הנפט ובסופו של דבר להחליפו; היהודים יוכלו אולי להשפיע על כמה ממגמות המדיניות, באמצעות מאמצים מדעיים ו/או פוליטיים.

1. המהפכה בטכנולוגיות צבאיות וביטחון פיסי

מעמדה הביטחוני של ישראל במזרח התיכון ואמינותה הצבאית יישארו גורמים מכריעים להשרדות ושגשוג העם היהודי בעתיד. מעמד ביטחוני זה הוא בין היתר תוצאה ישירה של יכולותיה המדעיות והטכנולוגיות של ישראל. המאפיין המדעי והטכנולוגי העיקרי של העימות הצבאי הערבי-ישראלי הוא שהפער הטכנולוגי בין שני הצדדים המשיך לגדול לטובת ישראל. אבל הופעתן של קבוצות טרור קיצוניות, מאמציהם של כמה מאויבי ישראל להשיג נשק להשמדת המונים, והסכנה שכלי נשק כאלה יפלו לידי ארגוני טרור, מחייבים בחינה מחדש של הנחות קודמות לגבי הפער הטכנולוגי. עם התקדמות והתפשטות המדע והטכנולוגיה נוצר מצב חדש. יכולתם של מעטים יותר ויותר להרוג בני אדם רבים יותר ויותר מצריכה לא רק מאמצי מחקר מחודשים וגדולים יותר, אלא גם מערכות הרתעה ותפיסות ביטחוניות חדשות.

2. המהפכה הביורפואית והשפעתה על הבריאות ואריכות החיים

אילולא ניצב העם היהודי בפני סכנות קיומיות, יהודים רבים היו רואים בהשפעת המדע והטכנולוגיה על הבריאות ועל אריכות החיים את התרומה הבולדת היקרה ביותר לחייהם. המחקר והפיתוח (מו"פ) במדעי החיים מגייס כיום יותר ממחצית כוח האדם העולמי במו"פ. המהפכה בשדה הביורפואה כוללת מחקר על מנגנוני החיים הבסיסיים ביותר המצויים ברמת האטום (ננו-טכנולוגיה). למהפכה הנמשכת בביורפואה יהיו השלכות חברתיות-כלכליות מהותיות על העם היהודי. כבר כיום, הגיל הממוצע של היהודים גבוה מזה של האוכלוסיה הכללית. הסיבה איננה רק שיעור פרוץ נמוך יותר, אלא גם העובדה שהיהודים נוטים ליהנות מתוחלת חיים ארוכה יותר בהשוואה ללא-יהודים. בעשורים הבאים יוביל המחקר הביורפואי להישגים עצומים נוספים במניעה וטיפול בבעיות הבריאותיות העיקריות של זקנים, ובכלל זה חולשה גופנית ופגיעה

קוגניטיבית (כגון אלצהיימר). שיעור היהודים הקשישים ביחס לאוכלוסיה הכוללת של העם היהודי ימשיך לגדול. מדיניות העם היהודי מוכרחה להתחיל לראות במאגר הגדל של יהודים שיצאו ממעגל העבודה, אך כשירים מנטלית ופיסית, נכס פוטנציאלי אדיר לעם היהודי, שצריך לארגן ולהפעיל. ואולם ההזדקנות יכולה גם להביא למתחים חברתיים ולכפות בחירה קשה בין תביעות מתחרות על משאבים, כגון האם להעביר משאבים מחינוך הצעירים לתמיכה בזקנים. התקדמות ביו-רפואית תתרום לטיפול בבעיות בריאות רבות המעסיקות את היהודים גם אם אינן ספציפיות ליהודים בלבד, החל במחלות גנטיות וכלה בסכנת הטרור הביולוגי.

3. המהפכה בטכנולוגיות מידע והשפעתה על חיי היומיום

בשלושת העשורים האחרונים פלשו טכנולוגיות מידע ותקשורת (ITs) לכל מגזרי הכלכלה והחברה. בשביל רוב היהודים הפכו טכנולוגיות אלו חיוניות לניהול חייהם האישיים ולתפקודם המקצועי והחברתי גם יחד. טכנולוגיות מידע ותקשורת שיפרו את התקשורת בתוך ובין ארגונים יהודיים וענפים שונים של העם היהודי. הן מאפשרות לחברים, משפחות ושותפים עסקיים לשמור על קשר בין יבשות. המרחב הווירטואלי שינה לגמרי את משמעות המרחק ואת החיפוש אחר ידע, בהציגו אפשרות לחיפוש ולמידה מרחוק. המחשב יכול לתרום גם לאינדיבידואליזם וגם ללכידות החברתית; לראשון – מפני שהוא משחרר בני אדם ממקומות זמני עבודה נוקשים, ולשנייה – בגלל הפוטנציאל הטמון בו לטיפול בחסרונות הבולטים ביותר של היהודים בעולם המודרני: מספרם הקטן והיעדר מסה קריטית. אלא שהיהודים לא ניצלו במלואן את ההזדמנויות החדשות. ההידוד והלכידות לא השתפרו בקצב שבו השתפרה הטכנולוגיה. לכל אורך ההיסטוריה היו היהודים בעלי קשרים טובים והירבו לנסוע בעולם.

מוצאם הלאומי או הדתי. נראה שהשנים הבאות יחזקו את ההשקפה הבינלאומית של הכוחות המניעים את מגזר ההיי-טק.

עיצוב העתיד

לעיל הועלתה השאלה האם קיים קשר כלשהו בין תרומת היהודים למדע ולטכנולוגיה של המאה העשרים לבין ערכים יהודיים. תהיה התשובה כאשר תהיה, ברור שסיבות תרבותיות לבדן אינן יכולות להסביר את התרומה. פעלו כאן גם גורמים סוציולוגיים, ובכללם הרצון לחמוק מאפליה, רוח של "ספקנות יצירתית" שהיתה חיונית לחדשנות מדעית ונפוצה בקרב היהודים, והערך הרב המיוחד שיוחס למדע וטכנולוגיה על-ידי הציבור הרחב והממשלות בגרמניה, בארצות הברית ובמדינות מתקדמות נוספות. בישראל היו האיומים הצבאיים גורם מפתח בקידום המדע והטכנולוגיה.

אבל רבות מן הסיבות הסוציולוגיות הללו נחלשו או נעלמו, ונותרו רק האיומים המרחפים על ישראל. בארה"ב יש סימנים לירידה בעניין במדע וטכנולוגיה בקרב צעירים יהודים. בישראל נרשמה התייצבות, אם לא ירידה, במחקר המדעי אחרי שנת 2000, עקב קיצוצים נרחבים בתקציב. כל זה אינו מבשר טובות, במיוחד אם נצרף לכך גם חוסר כבוד להשכלה בכלל ומנטליות של התעשרות מהירה בקרב צעירים רבים. רוב מעצבי המדיניות והמנהיגים היהודים אינם בקיאים במדע וטכנולוגיה ואינם רואים בהם חשיבות עליונה. יש צורך במדיניות עם יהודי לחיזוק היצירתיות במדע וטכנולוגיה.

ולעניין אחרון אך לא פחות חשוב, יש דרכים חשובות נוספות לפעילות-גומלין בין היהדות לבין מדע וטכנולוגיה. המדע והטכנולוגיה ממשיכים לעורר שאלות מוסריות ואתיות בשדות רבים, החל במדעי החיים וכלה בטרור נגדי. ליהדות יש הרבה מה לתרום לשאלות ולמחלוקות האתיות הקיימות. האם תעשה זאת, כיצד היא יכולה לעשות זאת, והאם העולם יקשיב?

התפוצה היהודית היתה מערכת "התרשתות" יעילה ביותר שהעניקה ליהודים יתרון כלכלי תחרותי, אבל כיום מופיעות "תפוצות" רבות אחרות, שלכולן יש גישה לאותן טכנולוגיות התרשתות. טרוריסטים ואנטישמים משתמשים במרחב הווירטואלי באותה יעילות כמו היהודים, אם לא יותר. היהודים ישמרו על יתרון תחרותי בהשגת ובהעברת ידע רק אם ההשכלה והידע שלהם יהיו מתקדמים לפחות כמו של האחרים ואם ימשיכו להשתפר.

4. כלכלה מבוססת ידע והישיגים מקצועיים ועושר של יהודים

עליית המגזרים מבוססי הידע בכלכלת המאה העשרים קִבְּרָה לחיסול המחסומים שהגבילו בעבר את גישת היהודים לאוניברסיטאות ולעמדות מפתח בתעשייה. החל להתפתח סוג של קשר סיבתי בין הניידות החברתית-כלכלית החדשה של היהודים לבין הכלכלה החדשה, שהתבססה על טכנולוגיה. טכנולוגיית מידע היא מגזר אחד מתוך כמה שבהם מילאו היהודים תפקיד מוביל. השינוי המהיר בטכנולוגיות מידע – מחזור המוצר הקצר שלהן – מייצג סיכוי מתמיד לשחקנים חדשים לחדור לתחום. הדבר מעניק יתרון לשחקנים שאפתניים, שאינם בהכרח בניגוד למשפחות מבוססות או יוצאי ענפים תעשייתיים מוכחים. היהודים ניצלו הזדמנות זו במלואה. הכלכלה מבוססת הידע אחראית להתעשרותם של יהודים – וישראלים – רבים, ובוודאי להשיגיהם המקצועיים.

טכנולוגיות מבוססות-מדע ימשיכו להתפשט בכלכלה העולמית. סביר שהיהודים ימשיכו להיות מייסדים, מנהלי מחקר, משווקים וספקי הון סיכון בחברות היי-טק, משום שההזדמנויות להתקדמות מקצועית ולהתעשרות יישארו מפתות.

סוגיה קשה היא מה מידת המחויבות ליהדות שתהיה ליהודים הללו, אם בכלל. המדע והטכנולוגיה הם בינלאומיים. חברות מבוססות-מדע הן חברות גלובליות. יזמי היי-טק רואים את כל העולם, לא את

"יהדות בעיר הגדולה"

בצרפת שאחרי המלחמה פרחה הזהות היהודית, והגיעה לשיאה בשנות השבעים של המאה העשרים. אישים מסויימים בקהילה הגדירו את הזהות החדשה הזו כ"יהדות בעיר הגדולה", בהתייחסם לזהות יהודית שלא נותרה מוגבלת למרחב הדתי ולבית הכנסת. מבלי לשלול אותם, "יהדות בעיר הגדולה" ביססה וייצגה את עצמה בתרבות, בדיון הציבורי ובוויכוחים אינטלקטואליים, תוך קבלת הזכויות והחובות האזרחיות.

התבססות זו בתוך החברה הכללית של צרפת פירושה שמעמד היהודים קיבל מימד קולקטיבי, במישור הסמלי והמוסדי גם יחד. הארגונים החדשים המחישו את השינוי: קרן הרווחה היהודית המאוחדת (FSJU) בתחום חברתי, וה"קרי"ף (CRIF) – המועצה הייצוגית של המוסדות היהודיים בצרפת בזירה הפוליטית. הקונסיסטוריה המרכזית, המוסד הדתי שיצר נפוליאון ואשר היווה את המוסד העיקרי של יהדות צרפת, המשיך לעמוד במרכז השגשוג המוסדי, משום שנשיאו כיהן גם כנשיא הקרי"ף (עד 1981).

זה היה מצב חדש ליהודי צרפת. השינוי עבר בצורה חלקה, משום שגם החברה הצרפתית בכללה עברה שינויים אחרי הלם המלחמה. משבר 1968 (מרד הסטודנטים והמשבר הפוליטי שנוצר בעקבותיו ותרם לפרישת הגנרל דה גול) האיץ את השינוי.

שינוי מרכזי התרחש בשנות השישים. עד 1962 עברה רוב יהדות צפון אפריקה לצרפת. הגידול הדמוגרפי כתוצאה מכך הפיח חיים חדשים בקהילה היהודית, והדבר בלט במלחמת ששת הימים. הפגנות הרחוב ההמוניות לתמיכה בישראל סימנו את כניסתה הברורה של הקהילה לזירה הציבורית ואת זיהוי השינוי הזה עם ישראל ועם הציונות.

המקום המרכזי שתפסה ישראל בתודעת יהדות צרפת המחיש עד כמה ההזדהות הקולקטיבית בצרפת

היא תוצר של ההזדהות עם ישראל. אבל בתרבות הפוליטית הצרפתית היה קשה למצוא את הצידוק הנחוץ לדפוס חדש זה, שכן בצורתו הקלאסית אין הצנטרליזם הצרפתי יכול לדור בכפיפה אחת עם הזהות כזו. נראה איפוא שהתפתחות החיים היהודיים בצרפת אחרי המלחמה ייצגה שיפור יוצא דופן – אם כי קצר-מועד. ההסבר היה הופעתה של תפיסה שנקראה "חילוניות פתוחה" (laïcité ouverte) – תפיסה חדשה של היחסים בין דת ומדינה, אשר מאז תום המלחמה הביאה להכרת המערכת המשפטית בדתות כיישיות משפטיות, אות למקומן החדש בחברה.

דברי דה גול ב-1967 על "העם היהודי, אליטיסטי, בטוח בעצמו ושתלטני", היו הסימן הראשון למשבר. אבל אירועי 1968, שהביאו לקריסת מנהיגותו של דה גול ב-1969, עיכבו את התפרצות המשבר.

בינתיים הביאה האידיאולוגיה של התקוממות 1968 לתמורה יסודית בתרבות הפוליטית הצרפתית. כעת היתה ליהודים לגיטימציה לטפח את ייחודם בתוך גוף אזרחי רפובליקני שהיה עד אז מונוליתי.

בשנות השבעים התפתחו מאוד החיים היהודיים ומוסדותיהם. הגידול המהיר בבתי ספר יהודיים היה אחד ההיבטים המרשימים ביותר. במהלך עשור זה עלה לישראל חלק גדול מן ההנהגה האינטלקטואלית של הקהילה היהודית, בעוד שבאוניברסיטאות ובחוגי האינטלקטואלים התפרץ גל של אנטי-ציונות ארסית של העולם השלישי.

נקודות מפנה שליליות

שנות השמונים סימנו נקודת מפנה שלילית, עם שחיקת הלגיטימציה של קהילה יהודית שעד אז התפתחה בקנה אחד עם השינויים בסביבה החברתית-פוליטית הכללית. תוצאות המשבר של 1968 הורגשו בהעברת הכוח לסוציאליסטים. צרפת שאחרי המלחמה החלה

חדשים בדימויים עתיקים שקישרו בין יהודים לכסף וחזיקו מנטליות של קורבן. לאורך שנות השמונים עמד המאבק באנטישמיות בחזית האידיאולוגיה החדשה של זכויות האדם.

בסוף שנות השמונים הפכה סוגיית ההגירה לעניין המרכזי בפוליטיקה הצרפתית, לאחר שמוטיב "האיום הפשיסטי" נזנח. הלך הרוח השתנה מצידוד בהגירה והצהרות נגד לה פן, שאיפיינו את כהונתו השניה של מיטראן, להאשמות בשבטיות (או בצרפתיות *communautarisme*, "התגודדות בתוך קהילה סגורה"). ב-1989 התחוללה "פרשת הרעלה" הראשונה, שהציבה את המהגרים המוסלמים מול הצרפתים "בני המקום". בקרב חלקים גדולים מן האליטות הצרפתיות החליפה השבטיות את הפשיזם כסכנה העיקרית המרחפת מעל הרפובליקה. במסגרת התצורה החדשה של שנות השמונים ובחוגים מסויימים הפכה הקהילה היהודית, שסומנה כערובה נגד פשיזם וכתזכורת אותנטית לסכנותיו, לאיום על הרפובליקה, עד כדי כך שהתנועה הפרו-סוציאליסטית S.O.S Racisme, שנלחמה בגישות הללו, בחרה בסיסמה "מהגרים הם יהודים".

מתוך הרצון לשמור על תקינות פוליטית הוצמדו ההתקפות על האיסלאם להתקפות על כל הדתות באשר הן. מנהיגי דעת הקהל חשו, אפוא, מחוייבות עליונה לבקר את הקהילה היהודית על ה"פונדמנטליזם" והשבטיות שלה. היתה גם כוונה להעביר את המסר שתחושת האשמה הצרפתית הנובעת מעברה הקולוניאלי תתייצב להגנת האיסלאם. היו אלה ניצניה של שפה חדשה, המזכה את האיסלאם ומגנה את היהדות כעקרון וכהוכחה לכך שביקורת האיסלאם איננה אפליה או גזענות.

שלב חדש

האינתיפאדה השניה ובעיקר אירועי ה-11 בספטמבר 2001 סימנו שלב חדש. זיכוי האיסלאם רווח בתקשורת ובאליטות הפוליטיות, בעוד שהדבקת אות הקלון (סטיגמטיזציה) על הקהילה היהודית גברה עקב מחוייבותה לישראל, שנגדה הוטחה ביקורת קשה.

תהליך של חזרה לעבר, בעוד שבמודל הזהות היהודית שנשען על אותה צרפת הופיעו קשיים ובעיות. הפיצוץ בבית הכנסת ברח' קופרניק בפאריס בשנת 1980 היה האות. הפיגוע יוחס לימין הקיצוני, אבל למעשה בוצע בידי פלסטינים וסימן את תחילתה של פוליטיזציה בקהילה היהודית. בחיזוריו אחרי "הקול היהודי" האשים השמאל את סיעות הימין באדישות כלפי ישראל. כך הפכה הקהילה היהודית לנכס פוליטי חשוב במשחק המפלגות. בתקופת כהונתו השניה יישם הנשיא פרנסואה מיטראן אסטרטגיה אנטי-פשיסטית חדשה שהתעמתה עם הימין הקיצוני (תופעת לה פן), שההערכות לגבי סכנתו היו מוגזמות מאוד. תמיכת הקהילה היהודית נדרשה כדי להעניק אמינות לאיום כביכול.

באותה תקופה הפכה ההגירה הערבית/מוסלמית לבעיה לאומית, גם כמטרה להתקפות הימין הקיצוני אך גם ככלי שרת לפוליטיקה של מיטראן. העניין הישראלי היטשטש, בעיקר אחרי מעורבותה של ישראל במלחמת לבנון בשנת 1982 והכפשתה בציבור בצרפת. דעת הקהל הצרפתית שוב לא היתה פרו-ישראלית לחלוטין. המאבק נגד גזענות ובעד זכויות האדם הפך לאידיאולוגיה השלטת בקהילה היהודית. בה בעת התמוססה אחדות הקהילה, שאיפיינה את הזהות היהודית מאז מלחמת העולם השניה: יהדות הקונסנסוס נחלשה; ההתחרדות נכנסה לתמונה, שסעים בסגנון הישראלי (כגון חילוני/דתי) השתלטו על הקהילה. במקביל הצליחה האסטרטגיה האנטי-פשיסטית לעורר בצרפת את זכר השואה, שצרפת הגוליסטית ומיתוס ההתנגדות הצרפתית ניסו להדחיקו. הושקעו מאמצים ליצור אווירה שהעניקה אמינות לאיום האנטישמיות ואפילו הישוותה בין התקופה הנוכחית לבין השנים האיומות של צרפת תחת הכיבוש הנאצי. סדרת תקריות ושערוריות שימשה לתמיכה בסיפורים הללו. צרפת עברה טראומה קשה בעקבות החשיפה המלאה של עברה בתקופת וישי. אבל הדיון בבזת הרכוש היהודי ושאלת הפיצויים הראויים הפיח חיים

האקטיבים
הערבי-מוסלמי
חדר למרכז הבמה
הפוליטית בצרפת

היהודית בתוך הסכימה הלאומית הצרפתית, והיהודים התפתחו יחד עם החברה המודרנית בצרפת. הם אינם פנים חדשות באזרחות ובתרבות הצרפתית. עם זאת ברור שהעידן החדש שהחל בשנות החמישים של המאה שעברה הגיע לקיצו. הקהילה היהודית יצאה מן הקונסנסוס הצרפתי. מונה הזהות היהודית התאפס.

בזירה הפנימית

השינויים בזירה הפוליטית בצרפת השפיעו רבות על החיים הפנימיים בקהילה היהודית ועל הרכבה. עד שנות השמונים היתה הקהילה היהודית בצרפת מרוכזת וריכוזית, בניגוד לזו שבארה"ב. הקרי"ף ייצג את כל האגודות והארגונים, כשהקונסיסטוריה המרכזית (שעמדה בראשו) משמשת כארגון הליבה. מגוון התנועות הדתיות היה מוגבל ביותר והיהדות הליברלית טרם התפתחה במלואה. אחדות זו, שהקבילה לריכוזיות הפוליטית הצרפתית, אינה קיימת עוד.

לדעת כמה משקיפים וחברי הקהילה, האהדה לזרם החרדי מצד הרבנות הראשית תרמה לפיצול החיים היהודיים.

בשנות השמונים חלה דעיכה של מרכזים ומוסדות קהילתיים שתמכו באידיאולוגיה של הצבת חזית אחידה, המבוססת על גישה ליהדות כתרבות, בעוד שליבת החיים היהודיים פנתה אל בית הכנסת. עם זאת, במהלך תקופה זו הובחנו כמה מגמות עיקריות:

- מערכת החינוך היהודי גדלה מאוד, אבל עדיין אין לדעת מה מידת ההשפעה של הרחבת החינוך על המשכיות החיים היהודיים.
- לדעת כמה סוציולוגים, שיעור נישואי החוץ עולה כיום על 50%.
- היעדרן היחסי של האליטות החברתיות מחיי הקהילה היהודית הוא אולי המאפיין הבולט ביותר של יהדות צרפת.

הפרסום שנתנה הקהילה היהודית למעשים אנטישמיים של ערבים-מוסלמים נתפס כתוקפנות וכגזענות מצד היהודים. בה בעת תקפה הקהילה הערבית-מוסלמית את הקהילה היהודית וניצלה את הרגשות האנטי-ציוניים הזועמים שהשתלטו על צרפת. כך צבר האקטיביזם הערבי-מוסלמי לגיטימיות, ואף הצליח לחדור למרכז הבמה בפוליטיקה הצרפתית.

הפונדמנטליסטים המוסלמים ניצלו את הקיום של קהילה יהודית, ובעיקר של הקרי"ף, כאמתלה לתביעת מעמד דומה לעצמם, אבל למעשה דרשו לעצמם זכויות יתר מופרזות. במקביל התפתח פרדוקס של ממש: הקהילה היהודית, שהיתה קורבן להתקפות אנטישמיות, הואשמה בגזענות, בעוד שקהילה הערבית-מוסלמית נוקתה מאשמה.

השלב האחרון בירידתו ההדרגתית של מעמדה הסמלי של הקהילה היהודית הומחש בפרשת בני הערובה הצרפתיים בעיראק. הפרשה הצביעה בבירור על כך שהקהילה המוסלמית, באמצעות שלושת זרמיה המיוצגים במועצה הצרפתית לדת המוסלמית, השתלבה בדימוי הרשמי של צרפת, עד כדי כך שמשדר החוץ הצרפתי ביקש את התערבותה – כמעט באופן רשמי בשם צרפת – בענייני חוץ הנוגעים לעולם הערבי.

התערבות זו הסמיכה את הקהילה הערבית-מוסלמית בצרפת לשאת ולתת עם מדינות זרות, ובלמה את המאמץ להפרדת הדת המוסלמית מן הפוליטיקה, שהיה מלכתחילה המניע העיקרי להקמת המועצה הצרפתית לדת המוסלמית. לעומת זאת קשה לדמיין שהקהילה היהודית היתה יכולה לצפות ליחס פוליטי דומה. רק בנוגע לזכרון השואה אפשר להבחין באמפתיה לקהילה היהודית, כפי שהוכיחה ההפגנה העצומה במלאת שישים שנה לשחרור אושוויץ.

הסביבה החיצונית של הקהילה היהודית בצרפת השתנתה איפוא באופן קיצוני, עד כדי כך שעולה מחדש שאלת הלגיטימיות לקיומה, ובעיני אחדים, אפילו עצם קיומה. אבל לקהילה היהודית יש היסטוריה ארוכה בצרפת. הסנהדרין הנפוליאונית מיסדה את הדת

ג. היהודים בבריה"מ לשעבר – שינויים ודינמיקה

לפעילות יהודית ממשית כלשהי, על אף שלפחות על הנייר מתקיימים בהן ארגונים יהודיים.

3. תמורות בריבוד הכלכלי-חברתי

בנוסף לצמצום משמעותי ביותר במספר היהודים במרחב הגיאוגרפי של בריה"מ לשעבר, חל קיטוב כלכלי וחברתי בין שכבות שונות בקרב האוכלוסיה היהודית. מצד אחד צמחה שכבה קטנה של יזמים בשנות השלושים-ארבעים לחייהם (בנוסף ל"אוליגרכים" הידועים לשמצה) שהתעשרו במהירות. רבים מהם תורמים לפעילות יהודית, שכן הנדבנות מעניקה לתורם מעמד ויוקרה. במקביל איבדו יהודים מבוגרים רבים את מקור פרנסתם וסבלו מירידה חמורה ברמת חייהם, ביקורתם וביכולתם לצרוך תרבות.

4. התארגנות

מספר הארגונים היהודיים בבריה"מ לשעבר אינו עומד בשום יחס למספר היהודים בפועל. כמה מארגונים אלה קיימים רק על הנייר ופעילותם זעומה ביותר. כמו כן פעילים במרבית המדינות החדשות גופים יהודיים בינלאומיים ו/או כאלה שמרכזיהם מחוץ לבריה"מ לשעבר. בכל הארגונים האלה מעורב רק שבריר זעיר מתוך האוכלוסיה היהודית. בין הארגונים השונים ניטשת תחרות עזה, אידיאולוגית וחומרית גם יחד.

5. חינוך והשכלה גבוהה

■ **חינוך.** חלק זעיר ביותר מכלל הילדים והנוער היהודיים מקבל חינוך יהודי מכל סוג שהוא. נוכח ה"שוק" הנרחב של מסגרות לימוד נאלצים בתי הספר ו/או תוכניות הלימוד היהודיים לעמוד בתחרות קשה, ואפילו הורים המזדהים כיהודים מעדיפים

בעשרים השנים האחרונות חלו תמורות מרחיקות לכת בקרב הקיבוץ היהודי בברית-המועצות לשעבר. התנאים ברפובליקות החדשות שקמו על חורבות האימפריה הקודמת אינם זהים, אבל יש תופעות מסוימות המאפיינות את כל הקהילות הללו במידה זו או אחרת. להלן בחינה של כמה מן התופעות הללו, משלוש זוויות: האוכלוסייה היהודית, החברה הסובבת, והרשויות.

האוכלוסייה היהודית

1. שינויים במוקדי ההתייחסות

מאז מהפכת 1917, רוב היהודים הסובייטים ראו עצמם באופן מסורתי כיהודי ברית המועצות, שמבחינה לשונית ותרבותית היתה מעוגנת ברוסיה, בלי קשר למקום מגוריהם בפועל. עם קריסת האימפריה הסובייטית והקמת מדינות הלאום העצמאיות, החל תהליך מזורז של שינוי מוקד ההתייחסות מן המרחב הסובייטי הגיאופוליטי הכולל אל גבולות המדינות החדשות. הדבר הוליד הגדרה עצמית על בסיס מקומי, כגון יהודי רוסיה, יהודי אוקראינה, יהודי ליטא וכדומה.

2. תמורות בפריסה הגיאוגרפית

מאז קריסת בריה"מ חלה תמורה מרחיקת לכת בפריסה הגיאוגרפית של האוכלוסיה היהודית, הן בין המדינות והן בתוך המדינות עצמן. במדינות מסוימות שמתוכן היו גלי הגירה אינטנסיביים במיוחד פחת מספר היהודים בצורה משמעותית ביותר. גם בתוך המדינות עצמן ניכרת מגמה של הגירה פנימית יהודית, והקהילות מתרכזות במספר ערים מרכזיות, ששם בדרך כלל רמת החיים גבוהה יותר. כתוצאה מתהליכים אלה, בקהילות רבות נעדרת "המסה הקריטית" הנחוצה

המתבטאת בשיעור גדל והולך של נישואי חוץ ובצמצום ההשתתפות באירועים יהודיים.

**היהודים מואשמים
כְּנִשְׂאִים של
אמריקניזם**

החברה הסובבת

1. תחושות לאומיות

בכל המדינות החדשות שקמו על חורבות ברית המועצות הולכת תחושת הלאומיות ומתחזקת. במדינות הפריפריה לשעבר, מגמות כאלו משמשות להצדקת עצם קיומה של מדינת-לאום, ואילו במרכז – ברוסיה – הרגשות הללו נובעים מתחושת השפלה עמוקה, לאחר שהרוסים ירדו ממעמד היוקרתי כמעצמה ואימפריה.

2. הבניית הלאומיות והגורם הדתי

הגורם הדתי ממלא תפקיד משמעותי בבניית הלאומיות על יסודות חדשים. בניגוד לכנסייה הקתולית, הכנסייה הפרבוסלאבית וההנהגה המוסלמית לא עברו את תהליך ההכרה והפיס עם העם היהודי, כך שכנסיות ומסגדים רבים מפיצים כיום עוינות ליהודים וליהדות.

3. אנטי-אמריקניזם

היחס לארה"ב בקרב הציבור הרחב, וגם בקרב חלקים מסויימים בשכבת האינטליגנציה, הוא דו-ערכי ורצון סתירות. מצד אחד יש רצון לחקות את סגנון החיים האמריקני, ובעיקר העושר החומרי כפי שהוא משתקף במסכי הטלוויזיה והקולנוע. מצד שני יש הסתייגויות חמורות ואפילו עוינות כלפי ה"אימפריאליזם התרבותי" האמריקני. היהודים, הנתפסים כגורם זר לרוח הלאומיות המקומית ה"אותנטית", מואשמים לעתים קרובות כְּנִשְׂאִים של אמריקניזם.

4. קנאה

נוכחותם הדיספרופורציונית של יהודים בשכבת

בתי ספר ותוכניות לימוד איכותיים ויוקרתיים יותר. הלימודים היהודיים מנותקים לרוב מ"הגישה הביקורתית" שמעדיפה האינטליגנציה, אליה משתייכים חלקים ניכרים באוכלוסיה היהודית.

■ **השכלה גבוהה.** נושאים יהודיים הפכו לחלק לגיטימי במרבית המוסדות להשכלה גבוהה, לפחות בחלק האירופי של בריה"מ לשעבר. ואכן במוסדות לא מעטים להשכלה גבוהה נערכים מחקרים על ההיסטוריה והתרבות היהודית, בעיקר מההיבט האזורי-מקומי. מספר מוסדות להשכלה גבוהה מציעים גם תוכניות מיוחדות ל"יודאיקה".

6. קשר עם יהודים בעולם (כולל ישראל)

בעבר היתה ההגירה מברית המועצות כרוכה בניתוק כמעט מוחלט מארץ האם, ובעקיפין, במידה מסויימת גם מתרבותה ואורח חייה. בתחום זה חל שינוי משמעותי ביותר בעשרים השנים האחרונות.

במישור הפרטי, כמעט כל המשפחות היהודיות או הבודדים היהודים שהיגרו מבריה"מ לשעבר מקיימים קשרים הדוקים עם קרובים שנשארו מאחור. ביקורים הדדיים נפוצים ביותר, והגבולות התרבותיים-רוחניים בין היהודים החיים במדינות של ברית המועצות לשעבר לבין יהודים מחוצה להן טושטשו מאוד. הרשויות בדרך כלל מעודדות קשרים אלה (לא רק בקרב היהודים), מטעמים כלכליים ופוליטיים, וכאמצעי להשגת השפעה והפצת התרבות.

במישור הציבורי-מוסדי, נציגים של יהדות בריה"מ לשעבר משתתפים בגופים יהודיים בינלאומיים, אם כי השתתפותם לא בהכרח מעידה על השפעתם או פעילותם בפועל בתוך האוכלוסיה היהודית שאתה הם מייצגים לכאורה, אלא נובעת מקשריהם האישיים, עושרם וכדומה.

7. התבוללות

במרחב הסלאבי של בריה"מ לשעבר, שבו יושבים מרבית היהודים, הולכת ומתרחבת תופעת ההתבוללות,

המתעשרים החדשים, בצד הסיוע שיהודים נזקקים מקבלים מגופים יהודיים בינלאומיים ו/או מנדבנים יהודים מקומיים, מעוררים כלפיהם קנאה בלתי מבוטלת בקרב שכבות רחבות של הציבור.

5. סיכום

כתוצאה מגורמים אלה אפשר לקבוע בביטחון כי העוינות כלפי היהודים בחוגים רחבים של החברה הסובבת מתרחבת ומעמיקה, אם כי המצב במדינות הבלטיות ובמדינות המוסלמיות במרכז אסיה אינו בהכרח זהה. כמו כן, היחס ליהודים בעתיד יושפע רבות מגורמים חיצוניים שלא ניתן לחזותם מראש, כגון פיתוח כלכלי, ששונה מאוד בין המדינות, אפילו הסלאביות, התפשטות הפונדמנטליזם האיסלאמי, ובמקרה של המדינות הבלטיות, השתלבותן הגוברת באיחוד האירופי ובמדינות נאט"ו. חוגים מסויימים באינטליגנציה מבטאים את יחסם המסוייג כלפי היהודים בצורות עדינות ומתוחכמות. ואולם אין בעוינות זו כדי לסכן פיסית את האוכלוסייה היהודית.

הרשויות

יחסי-הגומלין היהודיים עם הרשויות בבריה"מ לשעבר הם בר-זמנית אחידים יחסית, כתוצאה מן ההיסטוריה המשותפת של המדינות השונות, אך גם מגוונים למדי מפאת ההבדלים בין מדינות דמוקרטיות יותר, אוטוקרטיות יותר ומסורתיות יותר.

1. השלטונות המרכזיים

יחס השלטונות כלפי היהודים, בעיקר הממשל המרכזי במדינות החדשות, אינו חד-משמעי, ומושפע מגורמים פוליטיים בינלאומיים ופנימיים, שהחשובים בהם הם:

- הרצון להבטיח עמדה חיובית בזירה הבינלאומית.
- יחס חיובי בדרך כלל כלפי מדינת ישראל, מתוך הערכת השפעתה הנתפסת על מדיניות ארה"ב

(לעיתים מעבר לכוחה הממשי של ישראל). ואולם אין זיהוי הכרחי בין ההתייחסות לישראל כמעצמה אזורית לבין העמדה כלפי היהודים.

- המרכיבים הלאומניים בציבור ברובם אינם רוחשים חיבה ליהודים או אף עוינים אותם. כתוצאה מכך השלטונות מנסים בדרך כלל להימנע מגינוי או נקיטת תגובה תקיפה על ביטויי אנטישמיות. התנהלות זו מאפיינת חלקים גדולים מן הביורוקרטיה, ובכללם גם חלק משירותי הביטחון. חריג ראוי לציון הוא הצהרתו של פוטין בדבר דאגתו לביטחונם של כל היהודים.
- שימוש ביהודים עשירים כמכשיר בפוליטיקה הפנימית.

מחד גיסא נובעת המגמה שלא להבליט את הנושא היהודי, ומאידך גיסא לדאוג שתמיד יימצאו יהודים ונציגי מוסדות יהודיים הנוחים לשלטונות. מכאן גם המעורבות התכופה וההתערבות העקיפה במינוי הנהגה יהודית הנוחה לשלטונות, הדואגים להעניק לה מחוות שונות שנועדו להעלות את יוקרתה בעיני באוכלוסייה היהודית.

2. הרשויות המקומיות

לעומת זאת, הרשויות ברמה המקומית, המשוחררות משיקולי מדיניות בינלאומית ולא בהכרח תלויות בכסף יהודי, קשובות יותר להלכי הרוח בציבור שלהן, ולא פעם נותנות ביטוי חופשי יותר לתחושות אנטי-יהודיות מובהקות.

3. האנטישמיות כחלק ממצע פוליטי

בכמה ממדינות בריה"מ לשעבר פועלים גופים פוליטיים, חלקם חוץ-פרלמנטריים ואחרים אפילו בתוך הגופים המחוקקים, הן מימין והן משמאל, שהמאבק נגד היהודים ונגד השפעתם בעבר ובהווה הינו חלק בלתי נפרד מהשקפתם הפוליטית.

7. יהודי פולין: צל האתמול, אתגרי המחר

רקע

גורל יהודי פולין הוא מקרה דרמטי של "עלייה ונפילה", ואפילו של "קיום וחיסול". הקהילה היהודית התפתחה בהדרגה למרכז משגשג של יצירתיות יהודית, ואז נמחקה במהירות ובאופן מוחלט בידי הנאצים.

אחרי מלחמת העולם השנייה, ובמיוחד במהלך שני העשורים האחרונים, צמחה בפולין קהילה יהודית חדשה. אבל היא קטנה וחלשה, התקיימותה בעתיד מוטלת בספק. מצב זה מציב דילמה היפותטית קשה: כשבוחנים את השקעת המשאבים בהבטחת עתיד משגשג לעם היהודי בכללו, ייתכן שיש היגיון בהימנעות מהשקעת משאבים רבים בהבטחת קיומה של קהילה יהודית בפולין שלא תגיע למסה הקריטית הנחוצה להבטחת קיומה לטווח ארוך. ואולם אם מתייחסים ברצינות ל"דיבר ה-614", שהציע אמיל ל. פאקנהיים ובו איסור על היהודים להעניק להיטלר נצחונות אחרי מותו, הרי הבטחת קיומה של קהילה יהודית בפולין וסיוע לה להפוך לבת-קיימא ולהגיע לרמות משמעותיות של יצירתיות תרבותית הם כורח חיוני.

הדילמה הזו היפותטית, אלא אם וכאשר יפתח העם היהודי את הרצון ואת היכולת להחליט בין ברירות כה טרגיות; ואפילו אז, יתכן שמבחינה מוסרית מוטב להותיר את עתיד החיים היהודיים בפולין לתהליכים היסטוריים "טבעיים" וספונטניים, במקום להחליטה יזומה כלשהי.

שני מספרים

שני מספרים מבטאים את הטרגדיה הנוראה של שואת יהודי אירופה ושל יהדות פולין בפרט: באמצע שנות ה-30 של המאה העשרים חיו בפולין 3,351,000 יהודים, כעשירית מכלל אוכלוסיית פולין. במפקד האוכלוסין שנערך בפולין ב-2003 הצהירו רק 1,100 אזרחים כי הם יהודים.

קרוב לוודאי שבקיץ 1939, ערב מלחמת העולם השנייה, התקרבו מספר היהודים בפולין ל-3.5 מיליון נפש. היתה זו הקהילה הגדולה ביותר באירופה והשנייה בגודלה בעולם אחרי הקהילה בארה"ב. כ-4 מיליון יהודים נרצחו על אדמת פולין בתקופת מלחמת העולם השנייה; למעלה מ-3 מיליון מהם התגוררו בפולין. בתום המלחמה נותרו בשטחי פולין כ-50,000-80,000 יהודים. יהודים רבים ששרדו את השואה ברוסיה חזרו לפולין, ובקיץ 1946 נאמד מספר יהודי פולין בכרבע מיליון בני אדם. האוכלוסיה הפולנית לא קיבלה את היהודים החוזרים בזרועות פתוחות, בלשון המעטה, ובכמה מקומות אף פרצו פוגרומים שבמהלכם נרצחו עשרות יהודים.

באמצע שנות ה-50 איפשר השלטון הקומוניסטי ליהודים להגר, ורבות מהם ניצלו את ההזדמנות ועלו לישראל. בפולין התקיימה אנטישמיות גלויה לאורך כל תקופת המשטר הקומוניסטי, וזו חברה למדיניות אנטי-ציונית ואנטי-ישראלית. מדיניות זו הוחרפה לאחר מלחמת ששת הימים, ובעקבותיה עזבו את המדינה עוד כ-30 אלף יהודים, ומספר יהודי פולין ירד לאלפים בודדים. רק ב-1989, עם התמוטטות הגוש הקומוניסטי והקמת משטר דמוקרטי בפולין, החלה תחייה מחדש של החיים היהודיים.

הקהילות היהודיות המאורגנות צמחו מחדש על רקע חקיקת החוק להשבת הרכוש היהודי הציבורי בסוף שנות ה-90. החוק קבע שהרכוש הציבורי יוחזר לקהילות ול"אל"ר (הארגון העולמי להשבת רכוש יהודי).

הקהילה היהודית בפולין כיום

ההערכה היא כי בנוסף לאותם 1,100 האזרחים שהצהירו על עצמם כיהודים במפקד 2003, יש כנראה עוד כ-10,000-15,000 בני אדם ממוצא יהודי בפולין. לעומת זאת, בארגונים היהודיים רשומים כ-3,000 בני-

כיום פועלים בפולין מספר ארגונים יהודיים מקומיים, ובהם, בין היתר, הקהילה היהודית, האגודה היהודית לתרבות ולחברה, ארגון ילדי השואה, ארגון החיילים הוותיקים וקורבנות הנאצים, ארגון הסטודנטים היהודיים ועוד. בפולין רואים אור שלושה ירחונים יהודיים. כמו כן פועלים בפולין ארגונים יהודיים עולמיים, ובהם ועדת החלוקה/ה"ג'וינט", הסוכנות היהודית וקרן לאודר.

בעית הרכוש היהודי בפולין

תהליך השבת הרכוש היהודי הציבורי החרף מאוד את מגמת הפיצול ואת מאבקי השליטה על הרכוש המוחזר ועל פירותיו. רכוש זה כולל בתי כנסת, בתי תרבות, מועדונים, בתי עלמין, ספריות, בתי ספר, בתי חולים ועוד – נכסי דלא נידי בעלי ערך לא מבוטל (אך רק אפס קצהו של הרכוש הציבורי היהודי לפני מלחמת העולם השנייה).

שווי הרכוש היהודי בפולין – פרטי וציבורי גם יחד – נאמד על-ידי מקורות באיל"ר בכ-40 מיליארד דולר. אומדן פולני בלתי-רשמי טוען שהסכום קרוב יותר ל-20 מיליארד דולר. נכסים אלה הופקעו על-ידי המשטר הקומוניסטי. הבעיות המשפטיות הכרוכות בהשבתם מסובכות ביותר. המשטר הנוכחי, בראשות המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, דוגל במתן פיצוי לכל מי שיוכל להוכיח זכויות בעלות, ושהיה אזרח פולין במועד ההפקעה, או ליורשיו. זאת ועוד, על-פי הצעת חוק ה"דה-פריבטיזציה" (השבת הרכוש הפרטי לבעליו), פולין תגביל מראש את הסכום שתהיה מוכנה לשלם, וסכום זה ישולם לזכאים בצורת אגרות חוב ממשלתיות לתקופה ארוכה. הצעה זו טרם אושררה סופית. יהודית ארה"ב מעורבת במאבק זה באופן פעיל, וכמה מארגוניה מפעילים לחץ מדיני בעניין על הממשלה הפולנית.

ב-1997 אישררה פולין חוק להשבת הרכוש היהודי הציבורי לבעליה לשבע הקהילות היהודיות שהיו פעילות אז בפולין (מאז גדל מספרן לשלוש-עשרה, אבל לפחות חלק מן הקהילות החדשות קיימות בעיקר על הנייר). אחרי תקופה של חיכוכים הושגה לבסוף נוסחה לשיתוף

אדם בלבד. ממספרים אלה עולה בבירור כי חלק נכבד מאזרחי פולין ממוצא יהודי מעדיפים לעת עתה להסתיר את זהותם. הסיבות לכך מורכבות, אולם סביר להניח כי האנטישמיות נמנית עליהן. בשנים האחרונות התברר כי חלקים מסויימים (ויש האומרים משמעותיים) מקרב שכבת האינטליגנציה הפולנית הם ממוצא יהודי מלא או חלקי. יש ביניהם כאלה שאינם רוצים לדעת יותר, אבל אצל אחרים עורר הגילוי חשבון נפש מעמיק או חיפוש אחר שורשים.

בפולין פועלות שלוש-עשרה קהילות יהודיות, ובהן הערים קרקוב, ורשה, לודז', וורוצלב, וולבז'ק, ביילסקו-ביאלה, גדנסק, קטוביץ, שצ'צין, פוזנן, קהילת משנה בלובלין וקהילה נוספת של מי שמכנים עצמם "יזראליטים" בגדנסק. על פי מבנה זה חולקה פולין לאזורים, כאשר הקהילה הראשית בכל אזור אחראית על הפעילויות ועל תהליכי השבת הרכוש.

חיינה של שלוש-עשרה הקהילות היהודיות בפולין וארגון הגג שלהן סובבים על הנושאים הבאים:

- טקסים דתיים (רק לשמונה מתוך שלוש-עשרה הקהילות יש בית-תפילה);
- אזכרות ועצרות זכרון;
- אחזקת מסעדות כשרות לחברי הקהילה (בוורשה, בלודז' ובקרקוב);
- פעילות תרבותית סביב חגי ישראל (בעיקר ראש השנה, סדר פסח מסורתי ולפעמים פעילויות לפורים);
- קיום קשרים עם הסביבה הפולנית ובכלל זה עם השלטונות המוניציפליים והמחוזיים;
- פעילות סעד ורווחה, כולל בתי תמחוי לנזקקים;
- מחנות קיץ למשפחות ולילדים, בעיקר בסיוע חב"ד;
- פעילות סביב שני בתי הספר היהודיים המתוקצבים ומנוהלים ע"י קרן לאודר בוורשה ובורוצלב;
- מגעים עם שגרירות ישראל, כולל השתתפות בטקסים שהשגרירות מארגנת;
- פעילות תרבותית משותפת.

תהליך השבת
הרכוש הציבורי
החרף את הפיצול
בקהילה היהודית
בפולין

הג'וינט פעיל בפולין באופן רצוף, מציע סיוע דרך הקהילות ועוזר לרוב היהודים הנזקקים.

יהדות העולם מעורבת בגיוס כספים להקמת מוזיאון להיסטוריה של יהדות פולין, המתוכנן להיבנות בכיכר הגטו בוורשה.

קרן לאודר פועלת בפולין באמצעות הפעלת שני בתי הספר הפועלים בוורשה ובוורוצלב. יהדות ארה"ב וקרן לאודר מממנות את העסקתם של שני רבנים. יש גם פעילות ענפה של ארגונים יהודיים נוספים המתמקדים בשימור אתרי זכרון ובתי קברות. חסידי חב"ד מקיימים פעילויות דתיות, בעיקר בוורשה ובקרקוב.

יחסי פולין-ישראל כיום

פולין הדמוקרטית, שהוקמה ב-1989, עשתה מאמצים מרובים לחיזוק יחסיה עם ישראל. קשרי הכלכלה והמסחר בין שתי המדינות מפותחים למדי, וכוללים יצוא ציוד צבאי מישראל. נראה כי הסטטיסטיקה הרשמית איננה משקפת את מלוא הפעילות הכלכלית המתרחשת בין שתי המדינות.

שני נשיאים פולניים ביקשו באופן פומבי את סליחת העם היהודי על הזוועות שהתרחשו על אדמת פולין. ממשלת פולין הבטיחה מפורשות לישראל כי תתנגד להחלטות אנטי-ציוניות ב"ועידות נגד הגזענות".

אחד התחומים שבהם ישראל מצפה לתמיכה משמעותית מפולין הוא בקשר עם האיחוד האירופי, שפולין הפכה לחברה בו לאחרונה. פקידים פולנים בכירים הבטיחו תמיכה זו לדיפלומטים ישראלים.

גם כיום קיימים באוכלוסייה הפולנית יסודות אנטישמיים. חלקם ממלאים תפקידים בכנסיה הקתולית ואילו אחרים התרכזו במפלגות הימין. עם זאת חשוב לציין כי מפלגות השמאל והמרכז, האליטות של פולין, ורוב אמצעי התקשורת, מתנגדים בתוקף לאנטישמיות ורואים בה תופעה פסולה ובזויה.

פעולה, בפגישה שהתקיימה ב-2003, ובה נקבע אופן החלוקה בין הקהילות לבין איל"ר. למעשה, יש מעט מאוד מה לחלק. הנכסים המוחזרים כוללים בתי כנסת, בתי קברות ומוסדות ציבור שרובם הגדול הרוס ונטוש. שיקום מלא של כל הנכסים הוא בלתי-אפשרי למעשה, שכן הוא כרוך בהשקעה עצומה של מאות מיליוני דולרים.

יהודים רבים משארית הפליטה ששרדה את השואה ויורשיהם נתקלו בקשיים רבים בבואם לתבוע את השבת רכושם. בין הסיבות לקשיים אלה:

- אובדן מסמכים רשמיים המוכיחים את בעלותם על הנכסים הנתבעים;
- מאחר שרבים מבין הנכסים שהופקעו מן היהודים לפני השואה נרכשו על-ידי גורמים פרטיים בתום לב, לא ניתן לתבוע את השבתם, והאופציה היחידה היא לתבוע פיצויים כספיים. בשלב זה לא קיימת מדיניות ברורה לגבי פיצויים כאלה;
- במקרים רבים, העלות הכרוכה בניהול הליכים משפטיים לבירור ותביעה גבוהה מערך הנכסים הנתבעים;
- החוק הפולני מערים קשיים מיוחדים על תובעים שאינם אזרחי פולין.

עוד יש לציין כי המאמצים היהודיים להשבת רכוש יהודי, הן ברמה הפרטית והן ברמה הקולקטיבית, מהווים מקור לדאגה רבה ומגבירים את האנטישמיות בקרב אוכלוסייה הסובלת עדיין ממחסור חמור בדור ומשיעורי אבטלה גבוהים.

יהדות העולם ופולין

יהדות העולם מגלה התעניינות רבה בהתפתחויות בפולין, בשאלת השבת הרכוש היהודי הציבורי והפרטי, ובאופי הנצחה ושימור הזכרון. נציג של יהדות ארה"ב חבר ב"מועצת אושוויץ", המכוונת את מדיניות הזכרון.

ה. הרקע הכלל אמריקני למגמות באוכלוסיה היהודית של ארה"ב

היהודית באמריקה – American Jewish Identity Study (AJIS), שהעריכו את מספרם ב-5.2-5.3 מיליון לשנת 2001. אומדנים שהתבססו על סקרי NJPS לשנים 1970 ו-1990 הצליחו לחזות בדיוק רב את המספר הנמוך.

גורמים מכריעים בשינוי הדמוגרפי בקרב יהדות ארה"ב הם מספר קטן יותר של בוגרים שמתחתנים (או המתחתנים בגיל מאוחר), העדפה גוברת להינשא לבני זוג שאינם יהודים, שיעורי פרוץ נמוכים, שיעורי השתתפות נמוכים במסגרות יהודיות של ילדים מנישואי חוץ, הזדקנות, חוסר איזון בין הצטרפויות ליהדות לבין פרישה ממנה, ולאחרונה גם ירידת ההגירה הבינלאומית. ה"השתטחות" ההדרגתית של דור ה"בייבי בום" (ילידי שנות ה-50 וה-60) ביטאה את היחלשות הנטייה להזדהות כיהודים, גם על פי ההגדרות הרופפות של סקר NJPS 2001, או בעיות הקשורות לכיסוי קבוצות הגיל האלה בסקר. שיעורם הגדול של זקנים יהודים בהשוואה לילדים יהודים הוא תסמין מובהק לאוכלוסיה בשקיעה.

גבולותיה המשתנים של יהדות אמריקה

המקרה היהודי מדגים את הסיבוך הכרוך בהגדרה, זיהוי וקירוב ציבורים אתנו-דתיים בתוך סביבה אמריקנית המתאפיינת דווקא בטשטוש גובר של גבולות הפרדה בין קבוצות. הטיעונים הרלטיביסטיים או הפוסט-מודרניסטיים מדגישים את יכולתה של הקבוצה לעצב, לדמין או להמציא מחדש את תחושת ההשתייכות והסולידריות האישית והקולקטיבית, ללא התחשבות באילוצים הנוקשים של התנהגות בעבר, נורמות חברתיות או גיניאלוגיה. טיעון דומה חל גם קריאות הקהילה היהודית להגדרה מחדש של גבולות הזהות היהודית ותוכנה. התפיסות בדבר משמעותה של

הסקר הארצי של האוכלוסיה היהודית (NJPS) משנת 2001 כזרז לשיח

מעבר לנתונים הסוציו-דמוגרפיים הבסיסיים, סקרי אוכלוסיה ארציים בהיקף גדול שנערכו בארה"ב מציירים דיוקן של "מצב האומה" ומספקים עוגן לזהות ותודעה קולקטיבית בקרב הציבור היהודי ומחוצה לו. לנוכח הוויכוח הסוער והמתמשך לגבי תחיית הזהות היהודית או שחיקתה בקרב יהדות אמריקה, ניתן היה לצפות שהסקר הארצי של האוכלוסיה היהודית (National Jewish Population Survey – NJPS) לשנים 2000-2001 יצית מחלוקת. חוסר ההסכמה בין הקהילה היהודית המאורגנת, המומחים וכלי התקשורת באשר לממצאי הסקר פעל, למעשה, כזרז להרחבת השיח על מידת חסינותה ועמידה של יהדות אמריקה.

מספר היהודים החיים בארה"ב איננו הנקודה המרכזית בסקר NJPS. אבל מספרים אכן חושפים דפוסי צמיחה, עמידות או שקיעה מתוך פרספקטיבה היסטורית, ומצביעים על אופיים המשתנה של קשרי הגומלין בין היהודים לבין רוב החברה האמריקנית. גודלה והרכבה של יהדות ארה"ב משקפים גורמים ביולוגיים-דמוגרפיים וגורמים הקשורים בתרבות ובהזדהות, דהיינו: (א) כמה תינוקות מזהים כיהודים על-ידי הוריהם, וכמה יהודים נפטרים; (ב) כמה יהודים מהגרים מארה"ב ואלה; ו- (ג) כמה מצטרפים ליהדות וכמה מנתקים את הקשר עם היהדות בצורה זו או אחרת.

מאז מלחמת העולם השנייה הצביעו הסקרים הארציים העיקריים פעם אחר פעם על אוכלוסיה יהודית קטנה מזו שעלתה מנתונים מקומיים. אומדן השנתון היהודי האמריקני (American Jewish Year Book) שעמד על 6.1-6.2 מיליון יהודים ב-2002, גבוה משמעותית מזה של סקר NJPS וגם של סקר הזהות

חיוב ושליה בחוויה היהודית האמריקנית

המגמות האחרונות באוכלוסיה היהודית ממחישות את הוויכוח בדבר דמדומיהן, או תחייתן, של זהויות קבוצתיות אתנו-דתיות בארה"ב. מאחר שהחוויה החברתית-היסטורית היהודית התפתחה בקווים מקבילים ברוב ארצות המערב, כל הבדל בין היהודים בארה"ב לבין היהודים בחברות אחרות הוא בהכרח תוצאת ההשפעות הייחודיות של הסביבה האמריקנית על היהודים. בין הדוגמאות להבדלים בין יהודי ארה"ב

ליהודי תפוצות אחרות יש למנות שיעור גבוה של בוגרי אוניברסיטאות בכוח העבודה היהודי, תפקידם הבולט של יהודים באליטות ובדרגים הבכירים הכלל-ארציים, תפקידם החשוב של הזרמים הדתיים בתוך הקהילה היהודית, ושיעור הרשמה נמוך של ילדים לבתי ספר יהודיים (אם כי החשיפה הכוללת לצורה כלשהי של חינוך יהודי אינה שונה בהרבה מזו של ארצות אחרות, ובוודאי שאיננה נמוכה).

**הדת ממלאת
תפקיד מכריע
בחברה האזרחית
האמריקנית**

בעיניים זרות נתפסת דרך החיים האמריקנית כמתמצה במוטו "אחדות מתוך ריבוי" (e pluribus unum) וביעדים המוצהרים של הצהרת העצמאות, "חיים, חירות ורדיפה אחר האושר". בצורתו הקיצונית ביותר, תהליך בניית האומה חייב פירוק המרכיבים הנפרדים ומיזוגם לקולקטיב ברמה גבוהה יותר, בעוד שזכות היחיד להגשמה עצמית הוצדקה במישור הנורמטיבי כחלק מן האתוס הלאומי. אף שאמריקה הפגינה יותר סובלנות לגיוון קהילתי בהשוואה לחברות אחרות – לפחות ביחס לקבוצות מסוימות – היא קידמה גם ערכים של סיפוק אישי, שאיפה שתוצאותיה הפוכות. הפרס הברור המוענק על העדפת ההתרכזות בעצמי על פני החיבור לקהילה הוא שהפך את ההתבוללות לתהליך ברירת המחדל באמריקה, לפחות במקרים שבהם לא היו מחסומים חברתיים חזקים שימנעו זאת.

ברוח ההצהרה "באל נשים מבטחנו" (In God we

הזדהות יהודית השתנו מתפיסה מקובלת של קשר אינטימי עם מערך נתון של אמונות, התנהגויות ומוסדות, לעבר ביטויים מזדמנים של חיבור ועריכת מסע, או אפילו גלישה חילוג – דהיינו שחזור לקטני, בררני וסובייקטיבי של החומרים והתכנים הסמליים הרלוואנטיים לפרט. אילו השלכות יהיו לכך על גודל הקהילה היהודית?

בשנת 2001 אין ספק שיהדות אמריקה איננה קבוצה הומוגנית:

- גודל המגזר האורתודוקסי הקטן יחסית, המסורת והחי בהפרדה חלקית, הוערך בין 500,000-600,000 בני אדם, ובמגמת גידול.
- סך בני כל הזרמים התורמים בפועל מזמנם לפעולות הקהילה היהודית ירד ל-1.5 מיליון נפש.
- מספר החברים באחד מבין הארגונים היהודיים הרבים הקיימים – בעיקר בתי כנסת, אך גם מוסדות אחרים של תרבות ופנאי, חברה וקהילה – מגיע לכ-3 מיליון בני אדם, וגם הוא בירידה.
- מספר הולך וקטן של אנשים, 4.3-4.4 מיליון מדווחים על עצמם כיהודים בלי קשר לזרם אידיאולוגי.
- גודל אוכלוסיית הליבה היהודית על פי הגדרה דמוגרפית מקיפה – נתון המורכב מאלה שבסקרים מצהירים על עצמם כיהודים או שאינם מצהירים על כל העדפה אבל הוריהם יהודים ואין להם דת אחרת – הגיע ל-5.2-5.3 מיליון, וגם הוא במגמת הצטמצמות.
- מספר גדל, של 6.7 מיליון אמריקנים, ציינו שאחד מהוריהם יהודי.
- גודל האוכלוסיה המורחבת, של כל הנפשות המתגוררות בבתים שיש בהם לפחות יהודי ליבה אחד, הוערך ב-8.8 מיליון ומצוי בעלייה.
- חוק השבות הישראלי, המגדיר באופן רחב את מי שזכאים לעלות לישראל ולזכות באזרחות מיידית, חל על יותר מ-10 מיליון בני אדם.

דפוסים מתגבשים של הזדהות יהודית

מהו אפוא "יהודי טוב" באמריקה? על פי סקר 2001 NJPS, קונסנסוס הזדהותי נוגע לתפיסות נורמטיביות רחבות ומופשטות, יותר מאשר בנורמות הייחודיות של הקבוצה. זכרון השואה – ביטוי ייחודי בעוצמתו של הזדהות יהודית, אך גם חלק גדול והולך במורשת הכוללת של האנושות – מרַכֵּז את התמיכה הרחבה ביותר. גם המאבק באנטישמיות – בין שנחותה אישית ובין שלא – זוכה לקונסנסוס רחב. כמה בחירות נפוצות אחרות (לנהל חיים אתיים ומוסריים; להאמין באלוהים; להפוך את העולם למקום טוב יותר [תיקון עולם]; להתחבר למסורת המשפחתית; וכן לחיות חיים רוחניים עשירים), המתקשרות כולן עם תפיסות יהודיות מקוריות, אף הן מתיישבות היטב עם מערכת הנורמות האמריקנית ועם דמות ה"אמריקני הטוב" בכלל. נורמות פרטיקולריסטיות יותר, כמו לחגוג את החגים היהודיים; ללמוד על התרבות היהודית; לדאוג לילדים ולהעניק להם חינוך יהודי; ולדאוג לישראל, נמצאות במרחק ניכר מאחור. הדירוג הנמוך המוענק לאופציות כמו לקיים את מצוות היהדות וללכת לבית הכנסת מצביע על תהליך חילון מתמשך ולא מפתיע. אבל משמעותי יותר מכל הוא שיעור ההסכמה הנמוך על האופציות להיות חלק מקהילה יהודית ולתמוך בארגונים יהודיים, המצביע על היחלשות ההשתתפות מרצון והלכידות הקהילתית.

השינוי בהזדהות היהודית מהזדהות פרטיקולרי-סטית המעמידה את הקהילה במרכז להזדהות אוניברסליסטית ו/או אינדיבידואליסטית עולה בקנה אחד עם ההתפתחויות בחברת הרוב בארה"ב. ככל שהערכים המרכזיים שיהודים שותפים להם מציינים לנורמות המקובלות באמריקה, כך קטן הצורך בתשתית קהילתית נפרדת (ויקרה מאוד).

(trust), הדת ממלאת תפקיד מכריע בהרבה בחברה האזרחית באמריקה בהשוואה למרבית החברות המערביות האחרות. ארגונים דתיים מצאו לעצמם שפע של מרחב ציבורי, ויותר מבכל מקום אחר השכילו לשלב חומרים ועמדות מתוך התרבות החילונית ולרקוח מהם תרכובות חדשות, שהניבו מוצר דתי רלוואנטי לרבים. התנועות הדתיות ביהדות היו חלק מהתפתחות דינמית זו.

את ההשפעות הדתיות הבולטות על החברה האמריקנית משלימה נטיה חזקה לטקסיות חילונית. מעבר לזן מקומי של "דת אזרחית אמריקנית" בקרב הקהילה היהודית, מנהגים עממיים מורכבים מסדירים את החיים החילוניים ואת השאיפות של יחידים ושל ארגונים, ובכך מעניקים גוון של אהדות ושמרנות למרקם הבלתי פורמלי לכאורה של החברה האמריקנית. מאפייני האמנציפציה של החברה האמריקנית, סובלנותה לנוכחות דתית מפושטת, הפלורליזם והנטייה להגדיר תפקידים ומוסדות באמצעות תקנונים – כל אלה סייעו ביצירת תפקיד לגיטימי, כמעט תיקני, ליהדות וליהודים בארה"ב.

מצד שני, ניידות המגורים והתעסוקה בארה"ב גבוהות בהשוואה למקובל בעולם. נראה ששיעורי הגירושין הגבוהים בארה"ב משקפים קונפליקט בין מטרות כלכליות ורגשיות סותרות ברמת הפרט. נדודים תכופים ממקום למקום יכולים לשבש את התפקוד היציב במשפחה ובקהילה. פרשנות לקטנית יותר של משמעותיות דתיות מתיישבת היטב עם ריבוי ההגדרות לזהות אתנו-תרבותית, ההולכות ונעשות סובייקטיביות, פתוחות לדיון ומקוטעות יותר. רלטיביזציה של האמונה והתפוררות אמות המידה המחייבות מתחברות עם קשרים פחות יציבים ואיתנים בין הפרט לבין הקהילה.

במצורף יש לתכונות מגוונות אלו של התרבות והחברה האמריקנית השפעה מעורבת על הזהות וההמשכיות היהודית. כמה מן ההיבטים מחזקים את המשכיות הקהילה היהודית, בעוד שאחרים פוגעים בה.

אתגרי מדיניות מתגבשים

קהילה יהודית קטנה יותר, גם אם תצליח לשמר את ההון האנושי האיכותי שלה, תעמוד בפני אתגרים גדולים יותר כאשר תיאלץ להתחרות באוכלוסייה אמריקנית גדלה, מגוונת ואסרטיבית. שתי סוגיות מדיניות עיקריות עולות ממגמות אלו:

- השפעת ההזדהות הקבוצתית על גודל האוכלוסייה;
- התפיסות ביחס למגמות הנמשכות והתגובה עליהן.

מחקרים על יהודי אמריקה מצביעים על המנגנונים העיקריים של גיבוש והעברת זהות קבוצתית, ומתוכם על הנתבים שאליהם ניתן לתעל התערבות של מדיניות בעתיד. את ההזדהות הקבוצתית ניתן לבטא במגוון גדול של מדדי זהות ו/או פעילות אישית, שאפשר לחלקם כך:

- הכרת המורשת התרבותית היהודית;
- עמדות חיוביות כלפי היהדות;
- קיום תדיר של מנהגים יהודיים מסורתיים ומעורבות בעיסוקים קהילתיים מסורתיים פחות;
- שייכות לרשתות חברתיות יהודיות בעיקר.

מאחורי כל אחד מביטויים אלו של הזדהות יהודית ניצבים כמה מניעים עיקריים הפועלים כל אחד לבדו, או על פי רוב, במצורף:

- רמת ההזדהות היהודית בבית ההורים;
- המעמד החברתי-כלכלי של המשפחה;
- המודל השולט לקשר גומלין עם החברה הכללית (במקרה זה אמריקה) ועם הקהילה היהודית שלה;
- אירועים מחוללי תקופה (דוגמאות בולטות הן פיגועי ה-11 בספטמבר, השואה, או מלחמת ששת הימים).

כל אחד מן הכוחות המניעים האלה אחראי למספר תהליכים הפועלים במקביל ועתידים להשפיע בסופו של דבר על שאלת הזהות היהודית:

- חשיפה גבוהה להשכלה היהודית ולמסגרות אחרות של חִיברות ותמיכה;
- מידת הגאווה המתקשרת עם הזדהות יהודית;
- קשר נישואין בתוך הקהילה או מחוצה לה.

לפיכך התהליך של הבְּנָיָה, תחזוקה והעברה של הזדהות מותנה במידה רבה בכמות ובמידת החפיפה בין החשיפות למסגרות חִיברות אפשריות שונות במהלך חיי האדם. אלו כוללות את ההורים, רכישת השכלה פורמלית במסגרת מערכת החינוך היהודית, פעילויות חינוכיות יהודיות לא פורמליות כגון תנועות נוער וכדומה, התנסות ומגעים עם ישראל כמדינת ה"ליבה" היהודית, השתתפות בתוכניות יהודיות במכללה או באוניברסיטה, נישואים בתוך הקהילה והולדת ילדים יהודים. בכל אחד מן השלבים במהלך החיים, היחשפות לחוויות בתוך הקבוצה צפויה להגדיל את הסיכויים להמשכת זהות יהודית חזקה אל השלב הבא.

הזהות היהודית באמריקה מצויה במעבר מזהות קבועה, מוֹרְשָׁת באופן טבעי ומועברת במישור הביולוגי או האדמיניסטרטיבי, אל זהות גמישה יותר מבחינת עקרונותיה ומתווכת באמצעות תהליכי חִברות מרצון. במובן מסויים, כיום לא רק מי שהתגייר אלא כל יהודי באמריקה הוא "יהודי מבחירה".

מול תמונת העתיד הפסימי הגיבו המנהיגים והארגונים היהודיים בהשקעות ביוזמות חינוכיות ותרבותיות חדשות שתכליתן חיזוק הזהות הקהילתית. נראה שהדבר כבר גרם לשיפור מתון כנגד המגמה השולטת. כדי לפעול נגד ההתבוללות אולי כדאי לקהילה היהודית לשקול השקעות נוספות בהפרדה מרצון של מקומות המגורים ובהפרדה כלכלית וחברתית. אבל קו אסטרטגי כזה, שאומץ בהצלחה בקהילה החרדית, סותר את המוסכמה המקובלת על מרבית יהודי אמריקה לגבי המשמעות של להיות אמריקני ולהיות שותף בהבטחה האמריקנית של חופש, פתיחות, שוויון הזדמנויות ואושר.

1. תגובות לנישואי חוץ בארצות הברית

קירוב (outreach): הרקע

הטיפול בסוגיית היהודים מלידה הנשואים כיום לבני זוג שאינם יהודים, כלומר שנישאו מחוץ לקהילה או בנישואי חוץ, הפך לאחת הסוגיות הבולטות בסדר היום של הקהילה היהודית בארה"ב מאז התגלה ב-1990 כי שיעור נישואי החוץ הגיע ל-52%. דאגת הקהילה נובעת בעיקר מן הירידה במידת ההזדהות היהודית והקשר ליהדות בקרב הנישואים מחוץ לקהילה, השבר בהעברת הזהות היהודית בין הדורות, והתמעטות הנדבנות היהודית.

הקהילה פעלה בעיקר בגישה המורכבת משלושה כיוונים – מניעה, גיור וקירוב, עם דגש מיוחד על מדיניות קירוב, תוך כדי דיון בסוגיית העלות והתועלת שבמדיניות כזו, ובהשלכותיה על כיווני המדיניות האחרים.

הקירוב נעשה בצורות שונות: הזמנת קהל היעד לתוכניות שנבנו במיוחד בשבילו, כגון "יהדות למתחילים", דיון בסוגיות הנוגעות לנישואים בנישואי חוץ, והפצת חוברות ועלוני מידע במוסדות המהווים גשר לאוכלוסיה זו. הכלי המועדף להגעה לאוכלוסיית היעד הוא דרך כלי התקשורת, אלא שהוא מחייב משאבים כספיים ניכרים. הארגונים היהודיים רק מתחילים כעת לנצל את האינטרנט לפרסום אירועים באתרי הזרם המרכזי, למרות שהמאמץ הנדרש הוא מינימלי, בהתחשב בעלות הנמוכה יחסית ובניראות הגבוהה של פרסום כזה. אף שמדיניות הקירוב מתבצעת בעיקר, אם כי לא רק, דרך הזרמים השונים ביהדות ארה"ב, היא מצויה כיום בתהליכי שינוי.

גישות הזרמים השונים

התנועה הרפורמית היא המובילה הבולטת, עם תוכנית קירוב לנישואים בנישואי חוץ שגובשה בהנהגתו של הרב אלכסנדר שינדלר בשנת 1978 כחלק ממדיניות תלת-ראשית שנועדה להגביר את הרגישות לגרים, לקרב לקהילה בני זוג שאינם יהודים, ולמשוך את ציבור הלא משתייכים לבתי-כנסת באמריקה אל היהדות. מאז היתה התנועה הרפורמית חלוצה בהתמודדות עם סוגיות הכרוכות בזוגות מעורבים: סוגיית העברת הזהות, שנפתרה בהחלטה משנת 1983 לקבל את סדר העברת הזהות מצד האב; מידת ההשתתפות בקהילה ובטקסים, למשל באיזו מידה יכול לא-יהודי לקחת חלק בחיים הטקסיים של בית הכנסת; ובניית תוכניות לימוד, כשבתוכנית הגדולה ביותר, "טעימה של יהדות" (Taste of Judaism), השתתפו 65,000 איש מאז השקתה בשנת 1994. עם זאת ייתכן שהפעילות הנמרצת בתחום זה נובעת בחלקה מתוך כורח, שכן 15% מכלל יחידות הקהילות הרפורמית הן משפחות מעורבות, וכ-50% מכלל התלמידים הרשומים בבתי הספר של התנועה הרפורמית באים מבתי מעורבים.

להחלטת התנועה הרפורמית מ-1983 לקבל הורשה מצד האב נודעה השפעה שלילית על שיעור ההתגיירות בקרב זוגות שנישאו בנישואי חוץ. שיעור זה ירד מ-20% מתוך כלל נישואי החוץ ל-5% מנישואי החוץ בשנים 1985-1990, שכן אין עוד צורך בגיור כאשר לפחות בחלק מן הקהילה היהודית, זהותם היהודית של הילדים מובטחת על-ידי קיומו של הורה יהודי אחד.

מאחר שהתנועה הרפורמית תופסת את היעד המקורי של קירוב כעקרון יסוד בקהילה היהודית האמריקנית, היא מתמקדת יותר ויותר בגיור ובהעמקת האינטגרציה של המתקרבים, מהלך שבא לידי ביטוי במיזוגה בשנת 2002 של תוכנית הקירוב בתוך הוועדה לקירוב וקהילת בית הכנסת, בצד קיצוצי תקציב והגברת

מעורבות המנהיגות הלא-רבנית בתחומים אלה. הצעד הוא בחלקו תגובה לתחושת ההזנחה בתחומים אלה במהלך עשרים השנים האחרונות, ולעובדה שבשביל רבים מבין הנישאים בנישואי חוץ, הזדהות כפרורמים היא צעד אחרון לפני הינתקות מוחלטת/התבוללות. הנהגת הרפורמים מעריכה כי 25%-30% מבין אוכלוסיית הקירוב משתתפים בתוכניות באופן חטוף, ו-70% מתוכם מצטרפים בשלב מסוים.

התנועה הקונסרבטיבית, שהצטיינה בעבר בנאמנות מחמירה יותר ליהדות המסורתית, אבל בסיס האוכלוסייה שלה מושפע בהחלט מנישואי חוץ (28% בגילאי 34-54), מתנדנדת יותר ויותר בין קבלת נישואי החוץ לבין גינויים, כפי שמבטאת מדיניותה הדו-צדדית. התנועה הקונסרבטיבית נשארה נאמנה להעברת הזהות היהודית דרך האם, לחברות והשתתפות פורמלית ובלתי-פורמלית מוגבלת ביותר של בן הזוג הלא-יהודי בקהילה, ולרישום ילדים לאם לא-יהודיה בבתי ספר יומיים ומשלימים של התנועה עד גיל שלוש-עשרה בלבד, אלא אם כן יתגירו עד אז. למרות שההתמקדות העיקרית בנישואי החוץ היתה באופן מסורתי בגיור, בפועל המדיניות משתנה.

מדיניות התנועה הקונסרבטיבית נתונה כיום לעיון מעמיק מחדש, במאמץ ליצור סביבה ידידותית יותר לנישאים בנישואי חוץ. השינוי מתרחש כבר כמה שנים, ומתבטא בתוכניות כמו יוזמת "קירוב" (Keruv) שהושקה בבוסטון ב-1997, המציעה קורסים לזוגות מעורבים, מפעילה צוות עובדים ופועלת בתקציב שנתי שהסתכם בשנת 2004-5 ב-40,000 דולר. בוועידה השנתית של התנועה בדצמבר 2005 צפויה הכרזה חשובה שתפרסם יוזמת "קירוב" המיועדת לזוגות מעורבים, והקמת כוח משימה ליצירת מדיניות חדשה בתחומים מוגדרים. כדי למשוך אליה את אוכלוסיית הנישואים בנישואי חוץ וגם לשמור על נאמנותה למגבלות ההלכה היהודית תזדקק התנועה לחדשנות רבה.

בקרב הזרם האורתודוקסי קיימת תחושה חוצת-זרמים כי ההשקעה והמאמצים המוקדשים לנישאים מחוץ לקהילה נמוכים מאוד, כנראה משום שהשיעור הפנימי של נישואים מחוץ לקהילה נמוך, 6% בלבד

(בניכוי אחרים שנישאו מחוץ לקהילה ועזבו את הזרם). אבל מאז שנות השבעים גדלו באופן דרמטי הנסיונות לקרב את המשפחות המעורבות, כחלק ממאמץ קירוב כולל, בעיקר בקרב החרדים ובשיעור נמוך בהרבה גם בקרב האורתודוקסים המודרניים. האורתודוקסים שומרים על היררכיה של הלכה יהודית, מדיניות ציבורית ומדיניות פרטית בטיפול בנישואי חוץ.

ארגון חב"ד דוחה על הסף ובאופן מפורש נישואי חוץ, כפי שנאמר במכתביו ובנאומיו של מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ', שהוראותיו קובעות את המדיניות הציבורית של תת-קבוצה זו. נישואי חוץ נתפסים כביטוי בוטה להתבוללות.

חרדים שאינם משתייכים לחב"ד הרחיבו את תוכניות הקירוב שלהם, שמקורן בעיקר בבסיסי השיבות.

הקהילה האורתודוקסית המודרנית דוחה נישואי חוץ ואת הנישאים בהם ואינה עוסקת כמעט בנסיונות קירוב. הגופים המרכזיים בזרם האורתודוקסי-מודרני והאורתודוקסי-חרדי, כגון מועצת הרבנים של אמריקה (RCA) ואגודת ישראל של אמריקה, דנו באפשרות להחרמה או נידוי יהודים המתחתנים בנישואי חוץ; חב"ד דוחה את הרעיון.

משתנים הקשורים בקירוב

הנהגה, שיעורי ההצטרפות, ומימון מתרומות הם מרכיבים חיוניים ביצירת מדיניות מרכזית. משתנים רבים משפיעים על מימוש יוזמות הקירוב בשטח, והדבר יוצר פער לכאורה בין הצהרות מדיניות לבין מימוש מעשי. בין המשתנים הללו יש למנות:

- האקלים התרבותי והחברתי בקהילה היהודית ובארה"ב בכלל;
- תהליך הנדידה הגיאוגרפית בקרב יהודי ארה"ב: מאחר שהיהודים עוברים ממרכזים יהודיים חשובים לאזורים שצפיפות היהודים בהם נמוכה, הארגונים והמוסדות חותרים למשוך אליהם השתתפות יהודית בכל דרך אפשרית;

החיים, תפקידי ההנהגה, עלויות, אוריינות, ההעדפה הנתפסת לאנדוגמיה [נישואים בתוך הקבוצה] בקהילה היהודית, ומשתמש במחקרים ובתוכניות כדי להתגבר על מכשולים אלה ולהגדיל את מעורבות המשפחות המעורבות. המכון פועל בתקציב שנתי בן 1.8 מיליון דולר, ומפעיל צוות של עשרה עובדים במשרה מלאה. מיזם שותפות הקשר היהודי (Jewish Connection Partnership) של המכון הצליח להגיע ליותר מ-120,000 נפשות מאז הקמתו.

האתר www.interfaithfamily.com הוא הדוגמה העיקרית לשימוש בטכנולוגיות מקוונות לקירוב זוגות מעורבים, וכן לקידום מדיניות של קבלת זוגות מעורבים אל חיק הקהילה היהודית. לאתר תקציב של 290,000 דולר, ובדצמבר 2004 רשם 27,000 כניסות, כשהוא נהנה מקצב גידול של כ-40% בשנה. האתר הוא אחד המאמצים שהתרחקו ממודל מעורבות יהודית של ליבה-פריפריה, ועברו למודל של יהדות מרושתת יותר, או מודל המבוסס יותר על עניין ביהדות. הוא משתמש ברשת כדי לאתר פלח אוכלוסייה של זוגות מעורבים שאינם משתייכים לשום קהילה ושגישות מסורתיות לא הגיעו אליהם.

גם הקהילות המקומיות נכנסו לפעילות של קירוב, בין בגישה ממוקדת ובין בגישה הוליסטית, והן עובדות עם זרמים וגופים שונים. הארגון Combined Jewish Philanthropies מבוססון תופס את המקום הראשון בארה"ב ביוזמות קירוב ספציפיות, ונהנה מתקציב של 275,000 דולר בשנה.

קהילות רבות בוחרות לנסות לקרב את המשפחות המעורבות כחלק מגישה הוליסטית, משום שלטענתן, קבוצות מיקוד של משפחות מעורבות מעדיפות שלא יסמנו אותן לטיפול מיוחד, אלא רוצות להשתייך כחלק מן הקהילה הכללית. ההחלטה לנקוט גישה הוליסטית לקירוב מושפעת מחלק מן המשתנים המשפיעים על אחת כזו היא בולטימור, שהיא הקהילה המסורתית ביותר בארה"ב, עם 17% המזדהים כאורתודוקסים. למרות ששיעור נישואי החוץ בקהילה בשנים 1990-99 היה 37%, הרי ש-62% מן הילדים שנולדו מנישואי

- גודל הקהילה הוא גורם מניע לקירוב של מסה קריטית הנחוצה לקיום חיים טקסיים וקהילתיים, משאבים וכדומה;
- הרכב הקהילה: ככל ששיעור הצעירים, אלה שאינם משוייכים, ו/או הנשואים בנישואי חוץ בקהילה גדול יותר, כך גדל הסיכוי שיוזמנו להשתתף בתוכניות קירוב, ככל שהקהילות מכירות בצורך להתמודד עם מציאות זו;
- התרבות הדתית של הקהילה היהודית משפיעה בדרך כלל לא על קירוב הנשואים בנישואי חוץ, אלא על השאלה האם הקירוב הזה ייעשה מתוך גישה ספציפית או הוליסטית, וכן בהבחנה בין מדיניות ציבורית לבין מדיניות פרטית בעבודה עם משפחות מעורבות, ובמידת ההסכמה להשתתפותו של בן הזוג הלא-יהודי בטקסים הנערכים בבית הכנסת;
- המגדר הוא גורם, שכן יותר נשים נוטות להצטרף ליהדות מאשר גברים; נשים הן המעבירות העיקריות של הזהות הדתית לדור הבא בארה"ב, והן המעבירות הרשמיות של הזהות הדתית על פיהלכה היהודית. עובדה זו הופכת את הנשים לאוכלוסיית יעד חשובה במאמצי הקירוב של כל הזרמים, אבל מאמצי הקונסרבטיבים והאורתודוקסים משקפים את הצורך הזה יותר מאשר הרפורמים.

השקעות ומשאבים

גם ארגונים וגופים עצמאיים עוסקים במאמצי קירוב, לפעמים בשיתוף עם קהילות, ופחות עם הזרמים השונים. המכון היהודי לקירוב (Jewish Outreach Institute – JOI), מכון מחקר שהוקם ב-1980, מגבש תוכניות ניסוי לקירוב משפחות מעורבות, כולל תתייחסות לבעיות של נשים לא-יהודיות המגדלות ילדים יהודים, ובכך מייצר "דלת פתוחה", או קהילה יהודית מקרבת ומקבלת יותר. תוכניות אלו גם יוצרות יהדות במרחב הציבורי ומביאות אירועים יהודיים לתחומים שאינם מזוהים כיהודיים במובהק. המכון מזהה מחסומים המכשילים מעורבות של זוגות מעורבים בקהילה, ובכללם מעורבות טקסית מוגבלת לאורך

חוץ בבולטימור מתחנכים כיהודים, כמעט כפליים מן הממוצע הארצי (33%). פקידי הפדרציה המקומית מייחסים את הפער הזה למקדם צפיפות יהודית גבוה (הכולל יהודים מסורתיים המציגים לראווה סמלים יהודיים) וסביבה תרבותית יהודית, המפעילים לחץ חיובי על המשפחות המעורבות לגדל את הילדים כיהודים.

סוגיות הממתינות לבירור

חרף ההשקעה הגדולה, אין כמעט הערכות על מאמצי הקירוב, הן ברמה הלאומית והן בבינלאומית. מחסור במידע חיוני כמו גם מיעוט עבודת שטח וניתוח אינם מותירים בידי מעצבי המדיניות כלים מתאימים. ההערכות הקיימות נעשות על-ידי הארגונים עצמם, ויש בכך סכנת הטיה מצד גורמים הלוחצים להמשיך במדיניות הקירוב.

בפרספקטיבות על מדיניות הקירוב בולט היעדרם של נתונים העוקבים אחר התקדמות מאמצי הקירוב,

כגון נתוני מעקב וביקורת חיצונית על מדיניות הקירוב. גופים בלתי-תלויים אמורים לבחון את הנעשה בתחום. זאת ועוד: דרוש ניתוח של המשתנים המשפיעים על מידת המעורבות היהודית של הנישאים בנישואי חוץ ושל צאצאיהם, ובכלל זה מעורבות בתרבות היהודית, גורם הצפיפות היהודית, חשיפה למסורות ומנהגים יהודיים חזותיים, המגדר של בן/בת הזוג הלא-יהודים, ובמיוחד תפקיד הנשים במשפחות מעורבות והשפעת ההחלטה לקבל ההעברת הזהות היהודית מצד האב. בנוסף יש לבחון את השפעת החברה הכללית בארה"ב, ובכלל זה התגברות הדתיות, ההזדהות המתחזקת של ארה"ב כמדינה נוצרית, החיפוש אחר רוחניות, והמגמות בקרב זוגות מעורבים אתנית וגזעית. מדיניות הגיור בכללה טעונה בחינה מחדש, קביעת תבחינים משותפים שכל הזרמים יכירו בהם כדי למנוע המשך פילוג ופיצול הזהות היהודית, ולקדם תפיסה משותפת של השתייכות לעם היהודי. ואולם סוגיה זו חורגת מגבולות ארה"ב ויש לבחון אותה במישור הגלובלי.

7. שיקולי עם יהודי בהחלטות ממשלת ישראל

רקע

אם ישראל היא אכן מדינת העם היהודי, ולא מדינת הישראלים בלבד, הרי שהבחירות האסטרטגיות וההחלטות המדיניות שלה חייבות להיות מודרכות באופן כלשהו על-ידי הדאגה לא רק לרווחת אזרחיה היא, אלא גם לרווחת היהודים בכל רחבי העולם, שהם אזרחים במדינותיהם. יש לצפות מממשלת ישראל שתנסה לגלות מודעות להשלכות הפוטנציאליות שיכולות להיות להחלטותיה ולפעולותיה על העם היהודי בכלל.

השאלה הראשונה היא באיזו מידה, אם בכלל, נשקלות ההשפעות האפשריות על העם היהודי? אם התשובה חיובית, הרי שהשאלה השנייה היא – איזה משקל מיוחס להשפעה כזו בהחלטה הסופית? דוגמה לכך היא החלטת ישראל לצאת לפעולה נגד החיזבאללה בלבנון (התנקשות במנהיגם, שייח' מוסאווי, עם אשתו ובנו), שיתכן כי תרמה לפיגועי הטרור הקטלניים נגד הקהילה היהודית בבואנוס איירס בשנת 1994. נראה כי השאלה האם הפעולה הישראלית עלולה להביא לתקיפת מטרות בעם היהודי לא הובאה בחשבון.

פרק זה אינו בודק האם שיקולים הנוגעים לעם היהודי עולים מדי פעם בתהליכי ההחלטה, אלא האם שיקולים אלה נלקחים בחשבון באופן שיטתי. זוהי יותר שאלה של הֶקְשֶׁר: לא האם, אלא באיזה אופן, ובאיזה הקשר, נכנסים שיקולי עם יהודי לתהליכי קבלת ההחלטות.

מסקנות הפרק הזה מבוססות על מחקר שבדק כמה מקרים שבהם קבלת ההחלטות הממשלתית נגעה במישרין או בעקיפין לסוגיות המעסיקות את העם היהודי, כגון פרויקט שיקום השכונות (Project Renewal) בסוף שנות השבעים וראשית שנות השמונים; ועדת נאמן לענייני גיור בישראל; נסיונותיה של ישראל

למשוך אליה יהודים שחיפשו מקלט בארה"ב ובארצות אחרות; והשתתפות ישראל בפרויקט "תגלית". שיטות המחקר כללו ראיונות עם פקידי ציבור נבחרים; בדיקת הפרוטוקולים של ועדת הכנסת לענייני עלייה, קליטה ותפוצה; וסקירת הפרוטוקולים של קבלת ההחלטות בקבינט בשנים 1990-2004. בנוסף נבדקו תרומותיהם של גופים ממשלתיים רבים הנוגעים לעולם היהודי, ובכלל זה חטיבת העניינים היהודיים בעולם במשרד החוץ; יחידת קשרי חינוך ישראל-התפוצות במשרד החינוך; היועצים לענייני העם היהודי במשרד ראש הממשלה; השר לענייני ירושלים והתפוצות, והמועצה לביטחון לאומי. במחקר לא נכללו פעילויות הקשורות בהבטחת ביטחונם הפיסי של יהודי התפוצות, ושיקולי עם יהודי בהחלטות בית המשפט העליון.

מחקרנו מבחין בין תהליכים כלליים של קבלת החלטות לבין החלטות הנוגעות לשתי סוגיות ספציפיות: "מיהו יהודי" ושאלות קרובות של גיור ומעמד הזרמים הלא-אורתודוקסים בישראל; ושאלות של המשכיות יהודית.

תהליכים כלליים של קבלת החלטות

לאור שפע התקשורת והדו-שיח בין מנהיגים יהודים לבין מקביליהם בישראל, והכיסוי התקשורתי הצפוף של ישראל ושל אירועים יהודיים בעולם כולו, צפוי ששיקולי עם יהודי ישולבו בתהליכי קבלת ההחלטות של ממשלת ישראל. בשנים האחרונות קיימת מודעות גוברת בחוגי הממשלה ליחסי ישראל עם העם היהודי. ארבע ההתפתחויות הראויות לציון הן:

- הקמתו בשנת 1999 של המשרד לענייני ירושלים והתפוצות, שמשימתו הרשמית היא לקדם דיאלוג עם היהודים בתפוצות ולשמש כ"כתובת בממשלה" לעניינים המעסיקים את יהדות העולם. אף שיש

מיהו יהודי

למרות היעדרם של הליכים מסודרים להתחשבות בשיקולי העם היהודי, וקיומם של מחסומים פוליטיים, לא נעלמה חשיבותו העצומה של הנושא בעולם היהודי. המניע למינוי ועדת נאמן לגיור בישראל בשנת 1997 היה "בעיה הומניטרית קשה" – מספרם הגדול של אנשים שהיגרו לישראל מכוח חוק השבות והשתלבו בחברה הישראלית, אך אינם נחשבים כיהודים על פי ההלכה, ולפיכך מנועים מלהתחתן עם יהודים בישראל. למרות שהדאגה ה"מקומית" היא שדירבנה את הקמתה, הוועדה היתה מודעת היטב להשלכות החשובות שייוודעו להמלצותיה על העולם היהודי. פקידי ציבור מודים תכופות כי שאלת "מיהו יהודי" נוגעת לכל היהודים, ולכן לא ייתכן שתידון כשאלה ישראלית בלבד.

המשכיות יהודית

המשכיות יהודית היא אחת הדאגות העיקריות המשותפות לתפוצות ולמדינת ישראל, אבל על המשמעות של "המשכיות יהודית" או של "המשכיות יהודית משמעותית", ומה דרוש כדי לחזק מגמה זו, עדיין ניטש ויכוח. בחריגים מעטים, ממשלות ישראל ראו בחיים בישראל, ומכאן בעלייה, את הכלי העיקרי להגברת סיכויי המשכיות היהודית.

את הדיונים והפעולות של ממשלות ישראל אפשר להבין לאור מערך ההנחות הבאות:

- ביטחון ישראל בטווח הארוך תלוי במידה רבה במספר אזרחיה היהודים. גורם הגודל נתפס כמכריע הן במישור החיצוני (ביחס ליחסי ישראל עם אויביה) והן במישור הפנימי (הסכנה של אובדן הרוב היהודי בתחומי ישראל).
- עתיד העולם היהודי, כלומר עצם הסיכוי להמשכיות יהודית, תלוי במידה רבה בקיומה של מדינת ישראל יהודית חזקה וחיונית.
- מדינת ישראל היא המתאימה ביותר לחיזוק סיכויי

להודות שלא מדובר במשרד מלא, אלא יותר בלשכה עם תקציב קטן, משרד זה יזם והדריך יוזמות משותפות רבות והכניס שיקולי עם יהודי לדינוני הקבינט. בין פעילויות המשרד יש למנות את ארגון הפורום העולמי נגד אנטישמיות, ופרסום מחקר מקיף על שילומים והשבת רכוש ב-2005. ואולם במאי 2005 התפטר השר נתן שרנסקי, שכהן כשר הראשון ולעת עתה היחיד לענייני התפוצות.

- הוספת "ענייני התפוצות" לתחומי אחריותה של ועדת הכנסת לענייני עלייה וקליטה. אף שעניינה העיקרי נותר עלייה וקליטת עלייה, הוועדה התפתחה למעין פורום לסוגיות רחבות יותר הנוגעות לעם היהודי.
- העניין הרב בשאלות עם יהודי שמגלה המועצה לביטחון לאומי. הדאגה העיקרית כאן איננה ביטחון מדינת ישראל, אלא חוסנו של העם היהודי והיחסים בין ישראל לתפוצות. גורמים אלה נתפסים כמשתנים חשובים בתפיסת הביטחון הכוללת והם מטופלים במסגרת הערכת המצב השנתית של המועצה.
- יוזמתו של נשיא המדינה משה קצב לכונן "בית שני" כדי לתקן את הנוהג הנמשך עשרות שנים, "לדון ולקבל החלטות המשפיעות על חיי העם היהודי מבלי להיוועץ בעם היהודי".

חרף ההתפתחויות הללו, לא קיים בממשלת ישראל מנגנון רשמי שיביא בחשבון באופן שיטתי שיקולים הנוגעים לעם היהודי. הדבר נובע בחלקו מתרבות קבלת ההחלטות השוררת בממשלת ישראל, שאינה מותירה מקום לעבודת מטה שיטתית ומסודרת. אבל יש לכך גם סיבות עמוקות יותר, ובהן האידיאולוגיה הכללית הנוגעת לקשר בין ישראל לבין העם היהודי, הרואה בעלייה את התשובה העיקרית לבעיות היהודים בתפוצות, ואת התמיכה בישראל כתמצית הקשר ישראל-התפוצות. אידיאולוגיה זו משתנה כיום, ומשמעות הביטוי "ישראל כמדינת העם היהודי" מכילה בתוכה יותר מרכיבים של אחריות כלפי העם היהודי כולו. אבל תרגום התפיסות החדשות לתהליכים מוסדיים רק החל.

ההמשכיות היהודית. על פי השקפה זו, בעוד שהחיים היהודיים מחוץ לישראל עלולים לשקוע ולהיעלם עם הזמן, ישראל היא המקום היחיד שבו מובטחת המשכיות יהודית לטווח הארוך. (עם זאת גוברת ההכרה באיום הפוטנציאלי על הביטחון הפיסי, אם כל היהודים יגורו במקום אחד).

על יסוד הנחות אלו, השולטות בחשיבה הממשלתית בישראל, המסקנה היא שמי שרוצים לחזק את המשכיות היהודית צריכים לתרום לקיומה של ישראל חזקה וחיונית. והדרך העיקרית, אם לא היחידה, לתרום תרומה חשובה זו, היא העלייה.

ההתעקשות על עלייה התבטאה בדרכים שונות לאורך השנים:

- בכל פעם שיהודים ברחבי העולם מצויים במצוקה, בין אם עקב משברים כלכליים או מעשי אנטישמיות, התגובה הקבועה של הרשויות בישראל היתה "עלייה" – "בואו אלינו, כאן טוב יותר".
- הדיווחים המדאיגים על השיעורים הנוסקים של נישואי החוץ נענו בתגובה זהה.
- לעתים קרובות, כאשר ממשלות ישראל גילו יהודים שרצו להגר אבל יעדם הנבחר לא היה ישראל, הן התערבו בעניין, אפילו בניגוד לרצון המהגרים וכמה מן הארגונים שתמכו בהם.
- קווי היסוד של ממשלת ישראל הנוכחית אינם מזכירים את העולם היהודי – פרט לפרק העוסק בעלייה וקליטה. בכך צועדת ממשלת שרון בנתיב אותו היתוו הממשלות הקודמות.

זאת ועוד, אחד המחקרים הראה כי מבין אלפי החלטות הממשלה שהתקבלו בשנים 1990-2004, מילות המפתח המשקפות דאגה לשלום העם היהודי (כגון "יהודים", "העם היהודי", "העולם היהודי", "הקהילה היהודית", "התפוצות") מופיעות בפרוטוקולים של מאה החלטות בלבד. שלא במפתיע, הנושא העיקרי ברובם המכריע של מקרים אלה היה עלייה, והתמיכה הכספית בקליטת העלייה.

נושא חשוב שני בהחלטות הממשלה הוא

האנטישמיות. בכל הישיבות שדנו באנטישמיות, העלייה מצויינת כאמצעי הנגד האולטימטיבי.

הנושא המרכזי השלישי בפרוטוקולים קשור בחינוך יהודי, בעיקר בקשר לשותפות ישראל בתוכנית "תגלית". כאן נראה כי המוטיבציה שהנחתה את התורמים ואת מנהיגי הקהילה, דהיינו לחזק את הזהות היהודית באמצעות חשיפה לישראל, לא נקבעה במלואה בידי ישראל, שכן בישראל הזהות היהודית אינה המטרה, אלא האמצעי לחיזוק הקשר בין היהודים לבין ישראל. שלוש ההנחות שצויינו לעיל עוזרות להסביר את ההזנחה הכוללת, או את הראיה הצרה של שיקולי עם יהודי בתהליך קבלת ההחלטות בממשלת ישראל, אבל יש סימנים חשובים לשינוי, ביניהם:

- הגדרת המשימות של השר לענייני ירושלים והתפוצות כ"הבטחת קיומו ועתידו של העם היהודי בכל מקום הימצאו";
- פעולה ישראלית להבטחת הביטחון הפיסי בתפוצות והמדיניות הוותיקה של "לעולם לא עוד";
- מעורבות ומנהיגותה של ישראל במאבק נגד אנטישמיות (באמצעות משרד החוץ והפורום העולמי נגד אנטישמיות);
- השקעת ישראל בחינוך יהודי בחו"ל ותמיכתה בחיזוק החינוך היהודי והידע על העם היהודי במערכת החינוך בישראל;
- כינון ועדת שרים לעניין השגת הזכויות והרכוש היהודי ופרסומו הרשמי של הדו"ח העולמי הראשון על השבת רכוש יהודי לשנים 1952-2004.

צעדים אלה מבטאים את הופעתו של זרם חדש, אם כי עדיין חלש, של רעיונות ופעולות, שבו שיקולי עם יהודי תופסים מקום ומשקל בסדר היום של ממשלת ישראל, בזכות עצמם, בין אם קשורים למוטיבציה הדומיננטית יותר של שמירת עתודה לעלייה פוטנציאלית ובין אם לאו. שינויים אלה עשויים לספק הזדמנות למיסוד הליכים שיטתיים להתחשבות בשיקולים הכוללים של העם היהודי בתהליכי קבלת החלטות של ממשלות ישראל, כפי שהודגש בפרק ההמלצות בהערכה זו.